

#10 (38), 2018 część 4

Wschodnioeuropejskie Czasopismo Naukowe
(Warszawa, Polska)

Czasopismo jest zarejestrowane i publikowane w Polsce. W czasopiśmie publikowane są artykuły ze wszystkich dziedzin naukowych. Czasopismo publikowane jest w języku polskim, angielskim, niemieckim i rosyjskim.

Artykuły przyjmowane są do dnia 30 każdego miesiąca.

Częstotliwość: 12 wydań rocznie.

Format - A4, kolorowy druk

Wszystkie artykuły są recenzowane

Każdy autor otrzymuje jeden bezpłatny egzemplarz czasopisma.

Bezpłatny dostęp do wersji elektronicznej czasopisma.

Zespół redakcyjny

Redaktor naczelny - Adam Barczuk

Mikołaj Wiśniewski

Szymon Andrzejewski

Dominik Makowski

Paweł Lewandowski

Rada naukowa

Adam Nowicki (Uniwersytet Warszawski)

Michał Adamczyk (Instytut Stosunków Międzynarodowych)

Peter Cohan (Princeton University)

Mateusz Jabłoński (Politechnika Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)

Piotr Michałak (Uniwersytet Warszawski)

Jerzy Czarnecki (Uniwersytet Jagielloński)

Kolub Frennen (University of Tübingen)

Bartosz Wysocki (Instytut Stosunków Międzynarodowych)

Patrick O'Connell (Paris IV Sorbonne)

Maciej Kaczmarczyk (Uniwersytet Warszawski)

#10 (38), 2018 part 4

East European Scientific Journal
(Warsaw, Poland)

The journal is registered and published in Poland. The journal is registered and published in Poland. Articles in all spheres of sciences are published in the journal. Journal is published in **English, German, Polish and Russian.**

Articles are accepted till the 30th day of each month.

Periodicity: 12 issues per year.

Format - A4, color printing

All articles are reviewed

Each author receives one free printed copy of the journal

Free access to the electronic version of journal

Editorial

Editor in chief - Adam Barczuk

Mikołaj Wiśniewski

Szymon Andrzejewski

Dominik Makowski

Paweł Lewandowski

The scientific council

Adam Nowicki (Uniwersytet Warszawski)

Michał Adamczyk (Instytut Stosunków Międzynarodowych)

Peter Cohan (Princeton University)

Mateusz Jabłoński (Politechnika Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)

Piotr Michałak (Uniwersytet Warszawski)

Jerzy Czarnecki (Uniwersytet Jagielloński)

Kolub Frennen (University of Tübingen)

Bartosz Wysocki (Instytut Stosunków Międzynarodowych)

Patrick O'Connell (Paris IV Sorbonne)

Maciej Kaczmarczyk (Uniwersytet Warszawski)

**Dawid Kowalik (Politechnika
Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)**
**Peter Clarkwood(University College
London)**
Igor Dziedzic (Polska Akademia Nauk)
**Alexander Klimek (Polska Akademia
Nauk)**
**Alexander Rogowski (Uniwersytet
Jagielloński)**
Kehan Schreiner(Hebrew University)
**Bartosz Mazurkiewicz (Politechnika
Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)**
Anthony Maverick(Bar-Ilan University)
**Mikołaj Żukowski (Uniwersytet
Warszawski)**
**Mateusz Marszałek (Uniwersytet
Jagielloński)**
**Szymon Matysiak (Polska Akademia
Nauk)**
**Michał Niewiadomski (Instytut
Stosunków Międzynarodowych)**
Redaktor naczelny - Adam Barczuk

1000 kopii.

**Wydrukowano w «Aleje Jerozolimskie
85/21, 02-001 Warszawa, Polska»**

**Wschodnioeuropejskie Czasopismo
Naukowe**

**Aleje Jerozolimskie 85/21, 02-001
Warszawa, Polska**

E-mail: info@eesa-journal.com ,

<http://eesa-journal.com/>

**Dawid Kowalik (Politechnika
Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)**
**Peter Clarkwood(University College
London)**
Igor Dziedzic (Polska Akademia Nauk)
**Alexander Klimek (Polska Akademia
Nauk)**
**Alexander Rogowski (Uniwersytet
Jagielloński)**
Kehan Schreiner(Hebrew University)
**Bartosz Mazurkiewicz (Politechnika
Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)**
Anthony Maverick(Bar-Ilan University)
**Mikołaj Żukowski (Uniwersytet
Warszawski)**
**Mateusz Marszałek (Uniwersytet
Jagielloński)**
**Szymon Matysiak (Polska Akademia
Nauk)**
**Michał Niewiadomski (Instytut
Stosunków Międzynarodowych)**
Editor in chief - Adam Barczuk

1000 copies.

**Printed in the "Jerozolimskie 85/21, 02-
001 Warsaw, Poland»**

East European Scientific Journal

**Jerozolimskie 85/21, 02-001 Warsaw, Po-
land**

E-mail: info@eesa-journal.com ,

<http://eesa-journal.com/>

СОДЕРЖАНИЕ

ПОЛИТИЧЕСКИЕ НАУКИ

Vorona P.V., Rodynsky I.O.

KONFLIKT IDEOLOGICZNY W ŚRODOWISKU UKRAIŃSKIEJ ELITY NA POZ. LAT 90-tych XX w.,
JAKO FAKTOR WYBORU WEKTORA ROZWOJU UKRAIŃSKIEJ PAŃSTWOWOŚCI 4

Jaryna Zawada

ROZWÓJ PROGRAMU NUKLEARNEGO W ISLAMSKIEJ REPUBLICE IRANU PODCZAS
PREZYDENTURY MAHMUDA AHMADINEŽADA 8

Ляшенко Т. М.

ТРУДОВІ ВІДНОСИТИ ЯК ОСНОВА СИСТЕМИ СОЦІАЛЬНОГО ПАРТНЕРСТВА В УКРАЇНІ 12

ЭКОНОМИЧЕСКИЕ НАУКИ

Григоренко О.В., Ткаченко Е.К.

АНАЛИЗ ВЛИЯНИЯ ФИСКАЛЬНОЙ ПОЛИТИКИ НА РАЗВИТИЕ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В
РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ 20

Шевченко Вл.А., Дмитрук О.А.

ФОРМУВАННЯ МЕХАНІЗМУ УПРАВЛІННЯ МАТЕРІАЛЬНИМИ РЕСУРСАМИ ПІДПРИЄМСТВА В
СУЧАСНИХ УМОВАХ ГОСПОДАРЮВАННЯ 24

Зборовський Р.В.

АНАЛІЗ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ МАШИНОБУДУВАННЯ В УКРАЇНІ 28

Ложачевська О.М., Григоренко Р.В.

ВПЛИВ ІНТЕРАКТИВНОГО МАРКЕТИНГУ НА ДІЯЛЬНІСТЬ ПІДПРИЄМСТВ АВТОСЕРВІСУ 33

Полякова С.В.

ІНФРАСТРУКТУРНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ УКРАЇНИ 39

Разумовская Е.А., Боярских А.Д.

ОСОБЕННОСТИ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ОЦЕНКИ КРЕДИТНОГО РИСКА В
БАНКОВСКОЙ СФЕРЕ 46

Сердюкова Н.К.

ИССЛЕДОВАНИЕ СОВРЕМЕННЫХ ИНСТРУМЕНТОВ ИНТЕРНЕТ-МАРКЕТИНГА В ТУРИЗМЕ 51

Туленты Д.С.

ОСОБЕННОСТИ СТРАХОВАНИЯ ЧЛЕНОВ СРО В СТРОИТЕЛЬСТВЕ В УСЛОВИЯХ ИЗМЕНЕНИЯ
ГРАДОСТРОИТЕЛЬНОГО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА 59

Чуприна Ю.А., Чуприна Х.М.

КОНЦЕПТУАЛЬНИЙ ПІДХІД ДО ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИКИ РОЗВИТКУ БУДІВНИЦТВА З
ЗАСТОСУВАННЯМ ВІМ-ТЕХНОЛОГІЙ 63

ЮРИДИЧЕСКИЕ НАУКИ

Дорофеева Л.М.,

МІСЦЕ МИТНИХ ПРОТОТИПІВ (CUSTOMS BLUEPRINTS) У РЕФОРМУВАННІ УКРАЇНСЬКОЇ
МИТНИЦІ ВІДПОВІДНО ДО МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ 70

Кацуба Р.М., Цуркаленко Ю.В.

РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ КАТЕГОРІЇ «ДЖЕРЕЛО АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА» 76

ПОЛИТИЧЕСКИЕ НАУКИ

UKD 321:351:323:39

Vorona P.V.

dok.adm.publicznej prof.nadzw.

Kierownik Wydziału Zarządzania Publicznego i Administracji

IPK PSZU

Rodynsky I.O.

kandydat NAAP

przy Prezydencie Ukrainy

KONFLIKT IDEOLOGICZNY W ŚRODOWISKU UKRAIŃSKIEJ ELITY NA POCZ. LAT 90-tych XX w., JAKO FAKTOR WYBORU WEKTORA ROZWOJU UKRAIŃSKIEJ PAŃSTWOWOŚCI

W artykule autor bada stan opinii publicznych i zdań światopoglądowych ukraińskich kulturowo-politycznej oraz postkomunistycznie-nomenklaturowej elit odnośnie wyboru kierunku rozwoju ukraińskiej państwowości na początku proklamowania niepodległości Ukrainy oraz wszczęcia społeczno-politycznych i gospodarczych procesów transformacji Ukrainy w niepodległe państwo.

W artykule zaakcentowano postępującą pozycję ukraińskiej diaspory na temat potrzeby szybkich i radykalnych zmian we wszystkich sferach życia publicznego na Ukrainie. Wyodrębniono najważniejsze pozycje przedstawicieli ukraińskiej elity politycznej oraz diaspory ukraińskiej, które do teraz są dosyć aktualne.

Słowa kluczowe: ukraińska państwowość, URL, USRR, ZSRR, Prezydent Ukrainy, ukraińska diaspora, reforma, Ludowy Ruch Ukrainy, ukraińskie stowarzyszenia kulturowe, wybory.

Problematyka:

Po proklamacji niepodległości Ukrainy radziecka partyjne-komunistyczna elita, która doszła do władzy, odpowiednio mentalności ukraińców, którzy dopiero co wyłonili się z kolonialnego ucisku oraz zgodnie z własnymi zasadami ideologicznymi a politycznie-gospodarczymi przekonaniami, ciężko wyznaczała kierunek rozwoju i zasady budowania państwa. Postkolonialna elita strzegła się działać niezależnie od Federacji Rosyjskiej, w sprzeczności z pozycją tak zwanej Wspólnoty Niepodległych Państw, dlatego przed młodym postradzieckim państwem powstało wiele zadań związanych z jego zatwierdzeniem oraz wzmocnieniem suwerenności.

Demokratyczna opozycja, biorąc pod uwagę wnioski z poprzedniego tworzenia państwa, wymagała od nowego rządu bardziej radykalnych kroków w zakresie budowy państwa m.in.: utworzenia Sił Zbrojnych Ukrainy w składzie krajowym; zachowania strategicznej broni jądrowej i silnej floty jako obietnicy bezpieczeństwa narodowego; wzmocnienia pozycji języka ukraińskiego i kultury także poprzez odrodzenie autokefalii ukraińskiej prawosławnej cerkwi i przede wszystkim przyspieszenia realizacji reform gospodarczych oraz zbudowania gospodarki rynkowej (przez rozwój prywatnego przedsiębiorstwa oraz sprawiedliwej prywatyzacji) [1].

Analiza prac naukowych na temat państwowej historii i perspektyw świadczy o braku poważnych badań w analizie państwowej polityki w czasach nowego państwowego budowania (z lat 90-tych ubiegłego wieku). Badania tego tematu z reguły prowadzone są głównie przez politologów i historyków, a zatem istnieje potrzeba pogłębionych badań.

Kluczowym wydarzeniem w najnowszym procesie budowania państwa na Ukrainie po deklaracji suwerenności państwowej i niepodległości Ukrainy został Międzynarodowy forum ukraińców (Forum), które odbyło się w dniach 21-24 sierpnia, 1992 roku. Dokładnie to naświetliło problematykę, która niepokoiła nie tylko progresywną demokratyczną część ukraińskiego społeczeństwa lecz także ukraińską diasporę i jej decyzja możliwie mogła uniemożliwić tę negatywną konsekwencję, które mamy teraz. Ona i stanowi podstawę światopoglądowego konfliktu w środowisku ukraińskiej elity na pocz. lat 90-tych XX w., jako faktor wyboru kierunku ukraińskiej państwowości.

W tym artykule podjęto próbę przez kluczowe występy uczestników wspomnianego forum, które dotyczyły ważnych zagadnień budowy państwa, rozpatrzyć główną problematykę światopoglądowego konfliktu postradzieckiej rządzącej a nowej demokratycznej politycznej elit, która powstała na przełomie lat 90-tych z powstania Ukraińskiej Grupy Helsińskiej, która przekształciła się w Ukraińską Republikańską partię oraz Ludowy Ruch Ukrainy.

Prezentacja kluczowego materiału. Międzynarodowe Forum Ukraińców, pierwsze od czasu odzyskania niepodległości Ukrainy, które odbyło się w Kijowie 21-24 sierpnia reprezentowało ukraińskie stowarzyszenia kulturalne, wyznaniowe, związku i spółki spoza Ukrainy, a także delegacje ze wszystkich regionów kraju (ponad 750 osób). Program forum był głęboki i znaczący. Na posiedzeniach plenarnych forum rozpatrzono pytania współpracy międzynarodowego społeczeństwa ukraińskiego, sposoby i mechanizmy jego jedności wokół idei państwowości kraju, wsparcia społeczności ukraińskiej

we wszystkich regionach zamieszkania. Sekcje i okrągłe stoły Forum poświęcone były różnym m.in. ważnym strategicznym zagadnieniom rozwoju młodego państwa, które wyzwoliło się z totalitarnej niewoli.

Pawło Popowych, szef rady Ukraińskiego Kulturalno-Edukacyjnego stowarzyszenia w Moskwie (Federacja Rosyjska) poruszył kwestię powrotu na ojczyznę etnicznych ukraińców, zwłaszcza żołnierzy, którzy byli bardzo potrzebni w tym czasie, a teraz tym bardziej dla stworzenia patriotycznego składu ukraińskich funkcjonariuszy młodego państwa. Odnosząc się do wypowiedzi prezydenta Leonida Krawczuka, który powiedział: „zaprosił wrócić na Ukrainę na stały pobyt Niemców i innych. Tylko ukraińców do domu nikt nie zaprasza, nikt nie stwarza dla nich żadnych warunków do powrotu. Ten sam problem z oficerami ukraińskimi. Do nas się zwracają oficerowie, którzy mieszkają w Moskwie i obwodzie, z prośbą o powrocie na Ukrainę... Czyżby rośnięcie i ludzie innych narodowości (choć i przeciwko nim my nie mamy), złożąwszy przysięgę, będą służyć Ukrainie lepiej niż ci co się urodzili na Ukrainie, dorastali na tej ziemi, gdzie ich rodzimy kraj, gdzie korzenie rodzinne?!”, [2, s. 61].

Nadzwyczajnie słusznie brzmią te słowa, nawet obraźliwie-pouczalnie, ponieważ jakby one były wzięte do działania, może i nie byłoby teraz agresji Federacji Rosyjskiej na Wschodzie Ukrainy i na Krymie: „Tak zwaną wschodnią diasporę trzeba wyciągać z zapomnienia, bo dzisiaj ukraińcy czasami stają się wsparciem szowinistycznych środowisk na Kubani, Uralu, Syberii, Kazachstanie, na Dalekim Wschodzie, nawet w Moskwie, ponieważ Ukraina nie zwraca na nie wystarczającej uwagi. Potrzebujemy moralnego i politycznego (prawnego) wsparcia ze strony naszego państwa - Ukrainy. Więc trzeba łączyć siły ukraińców byłego Związku”, [2, s. 62-63]. Jednym z wniosków, który nie został wyciągnięty przez postradziecką ukraińską władzę - potrzeba konsolidacji światowego ukraiństwa i przetworzenie jej na enklawę w każdym kraju poprzez politykę wspierania tych społeczeństw, konsulatów, powrotu wysoce doświadczonych specjalistów. Proces europejskiej i euroatlantyckiej integracji na tym tylko by zyskali.

Faktycznie krótki program działań dla młodego państwa, program reform mianował na Forum Jurij Szymko, występując od Światowego Kongresu Wolnych Ukraińców, ogłosił memorandum do prezydenta Ukrainy, w którym zostały określone priorytetowe zadania budownictwa państwowego. Biorąc pod uwagę kwestię koordynacji z państwowymi i publicznymi organizacjami na Ukrainie wielopłaszczyznowej pomocy w zakresie wdrażania, rozwoju, wzmacniania i ochrony niepodległego państwa ukraińskiego, przewodniczący ŚKWU zaproponował skierować międzynarodowe materialne i moralne wsparcie diasporę oraz wpływać na nadanie podobnej pomocy od prywatnych i państwowych instytucji one wszelkimi środkami materialnymi i moralnym wsparciem diasporę oraz wpływają na udzielanie takiej pomocy przez prywatne i publiczne

instytucje zagraniczne wyłącznie dla realizacji prawdziwej niezależności państwa ukraińskiego.

“Określić poziom i charakter pomocy oraz współpracy z państwowymi urzędnikami na Ukrainie od tego w jakim wymiarze rząd zrobi konkretne kroki w trzech sektorach jego działalności dla wyjścia z współczesnego stanu kryzysowego, a dokładnie:

a) w politycznym- wcielenie wszechstronnych politycznych reform w oparciu o pełną demokratyzację społeczeństwa oraz tworzenia państwa przez niezwłoczne ogłoszenia wkrótce wielopartyjnych wyborów demokratycznych, w skutku których które nowo wybrany parlament będzie ratyfikował nową konstytucję, w ramach której będzie działał nowy rząd;

b) w sferze gospodarczej - wprowadzenie jednoczesnych reform gospodarczych, wprowadzonych w oparciu o system rynkowy, poprzez przyspieszoną denacjonalizację, prywatyzację, własnej waluty, stanowienie granic własnej przestrzeni gospodarczej, zwiększenie ilości prywatnych przedsiębiorstw, stworzenie społeczeństwa przedsiębiorców i spółdzielczych kas kredytowych kas oraz zabezpieczenie przed kryzysem walutowym;

c) w administracji państwowej - zapewnienie Ukraińskiemu państwu we współdziale mniejszości narodowych, których prawa zostaną naruszone, ukraińskiej istotności oraz duchowo-histerycznej substancji jako podstawowej cechy wszystkich państwowych podmiotów i instytucji Ukrainy” [1, s. 38-39].

Przedstawicielom Diasporę Ukraińskiej zaproponowano rozważyć kwestii nadania podwójnego obywatelstwa tym Ukraińcom, którzy mieszkają poza Ukrainą. Można było to zrobić za pośrednictwem indywidualnych umów dwustronnych, które rząd ukraiński mógł wówczas zawrzeć z poszczególnymi państwami, gdzie mieszkało dużo ukraińców [1, s. 40]. Poza tym, ŚKWU na Forum podkreślił ważność „ukrainizacji wszystkich instytucji państwowych, zwłaszcza w obszarach sektorów edukacji i nauki, administracji publicznej, przemysłu i komunikacji masowej, gwarantując zarówno prawa mniejszości narodowych na Ukrainie dla ochrony, pielęgnacji i dalszego rozwoju ich językowego, kulturowego i duchowego dziedzictwa” [2, s. 41].

Całkiem zrozumiałą była pozycja na Forum znanego dysydenta z lat sześćdziesiątych Ivana Dzyuby odnośnie polityki kadrowej młodego państwa: „...to zwyczajna logika walki politycznej, i jeśli same ludowo-demokratyczne siły nie będą czynnymi obrońcami socjalnych i społecznych praw, tę kluczową rolę wezmą na siebie odmyci i nie odmyci komrewanżysci. Z polityką gospodarczą i socjalną łączy się bezpośrednio kadrowa. Jest to prawdopodobnie najbardziej bolesny temat dyskusji politycznych i walki, ponieważ chodzi o realną władzę, a więc i los Ukrainy” [2, s. 27].

Podczas Forum wyrażono niezadowolenie, oburzenie i roszczenia Prezydentowi Ukrainy w związku z personalnymi powołaniami w strukturach przedstawicielstw prezydenckich wszystkich szczebli. Główny motyw desperackiej krytyki ze strony

demokratów: dominacja starej partokracji, która jest wszędzie, a zwłaszcza w prowincji, pozostaje jedyną realną władzą [2, s. 28].

Jak się później okazało w kolejnych procesach tworzenia państwa było to naprawdę wielkim zagrożeniem dla przyszłości Ukrainy i doprowadziło do pewnej stagnacji w socjalno-gospodarczym i społeczno-politycznym rozwoju Ukrainy w ciągu dziesięcioleci. Ale Ivan Dzyuba ocenił tę sytuację, jako nie tak jednoznaczną, ponieważ "ma i inne wymiary, których w większości nie bierzemy pod uwagę:

Po pierwsze, demontaż struktur kadrowych takiej skali, ich całkowita wymiana fizycznie nie jest możliwa w ciągu jednego lub kilku lat- tego w historii nikt nie był w stanie zrobić nawet poprzez krwawe rewolucje: przypomnijmy, że bolszewicy rozegnawszy w 1917 roku stary aparat państwowy, w pierwszym miesiącu były zmuszone się mu pokłonić.

Po drugie, w odziedziczonych strukturach kadrowych jest wielu ludzi, którzy ewoluowali w swoich nastrojach z całym społeczeństwem i są gotowi wiernie służyć niezależnej Ukrainie.

Po trzecie: demokratyczne państwo tworzy własny aparat, nie na podstawie politycznej, ale biznesu, profesjonalności. Nawiasem mówiąc, doświadczenie bycia sił ludowo-demokratycznych przy władze w zachodnich regionach Ukrainy wykazało, że nawet tam oni nie mają dostatecznej ilości swojej kadry, [2].

Oceniając politykę kadrową kraju na Forum I.Dzyuba zaznaczył, że „Prezydent jakiegokolwiek kraju, choć i nie zwolniony od własnych upodobań i antypatii, wciąż powinien być polegać na tę grupy polityczne, ruchy społeczne oraz struktury administracyjnych, które mają przewagę w społeczeństwie i za pomoc których można rozwiązywać zadania budowania państwa i zrównoważyć grę sił politycznych. ...Nie wykluczono, że przymusowa totalna ofensywa na stary aparat w naszych ukraińskich warunkach mogłaby doprowadzić nie tylko do kadrowej dewastacji, ale także do zaostrzenia politycznej konfrontacji, stymulując tworzenie potężnego antypaństwowego frontu. On podkreślił również, że "moralne lamenty demokratom nie pomogą. Sukces w jednym - powiększać swój rzeczywisty wpływ w społeczności, wywierać polityczny nacisk na wszystkich poziomach i kształtować swój profesjonalny konkurencyjny korpus kandydatów na rządowe i administracyjne stanowiska, [2, s. 28]. Oznacza to, że warto skoncentrować się na ludowo-demokratycznych siłach politycznych rozbudowie struktur oraz szkoleniach profesjonalnej kadry dla jednostek rządowych.

W wystęпах znanych ukraińców na Forum, przywódców organizacji publicznych ukraińskiej diaspory, naukowców, doprecyzowano było etymologię kilku podstawowych problemów stojących przed nowym społeczeństwem ukraińskim: zapewnienie bezpieczeństwa (w tym informacyjnego) oraz zdolności obronnej ukraińskiego państwa, zwłaszcza potencjału kadrowego ukraińskich oficerów; kwestii wpływu państwa na powrót Ukraińców na ich rodzimą

ojczystą ziemię i podwójne obywatelstwo; dynamika przeprowadzenia reform w gospodarczej, społecznej, kulturalnej i politycznej dziedzinach życia; cechy polityki kadrowej państwa na etapie jej odrodzenia. Niestety, żaden z występów nie był właściwie oceniony a propozycje nie zostały wzięte pod uwagę. Czas był stracony jak również i możliwości bardziej dynamicznych i skuteczniejszych zmian w kreowaniu. Także jak i nie została uznana teza słynnego dysydenta I.Dzyuby o tym że demokratyczne państwo kształtuje swój aparat, nie według cechy politycznej lecz przedsiębiorczej, profesjonalnej.

Ukraińska władza miała przyjąć główną rolę w konsolidacji twórczych wysiłków światowego ukraiństwa, dając dobry przykład wzajemnego zrozumienia, pluralizmu politycznego i głębokiego uświadomienia historycznego momentu w tysiącletniej historii ukraińskiego narodu. Powinni by wypracować takie formy i metody mobilizacji sił ukraińskich, zasobów inteligentnych nacji, które najskuteczniej sprzyjały na budowę ukraińskiego państwa oraz umieściły by go jak najszybciej w jednym rzędzie z cywilizowanymi demokratycznymi narodami .

Ale rząd postkomunistyczny, który doszedł do władzy w państwie ukraińskim w 1991 roku, tego nie rozumiał i próbował w pierwszej kolejności policzyć się z opozycją, przedstawioną przez prawo (ludowo-demokratycznych) partii, zwłaszcza z Ruchem Ludowym Ukrainy i osobiście z Vyacheslavem Chornovilem, próbując przełożyć na nich wszystkie błędne kalkulacje i oskarżając o "wyrządzenie szkód Ukrainie". Pierwszy prezydent Ukrainy Leonid Krawczuk wykorzystał Światowy Forum ukraińców dla niszczącej krytyki opozycji, zapominając o tym, że jej istnienie jest koniecznym atrybutem każdego demokratycznego państwa. Określając priorytetowe cele młodego państwa, podkreślił popularyzację Ukrainy w świecie, dynamikę procesu cywilizacyjnych zmian: „potrzebny jest długofalowy program, przemyślana kampania, elementy której powinny być ukierunkowane na zabezpieczeniu naszemu młodemu państwu uznania za wiodący europejski naród, bez udziału którego nie można rozwiązać żadnych ważnych kwestii międzynarodowych „[2]. Jego zdaniem "skoordynowane i dynamiczne działania państwowych i społecznie-politycznych instytucji Ukrainy z diasporą pomogą stworzyć właściwy wizerunek naszego państwa, pokazać je jako wielką siłę postępu i stabilności w Europie i na świecie. A to doprowadzi do wzrostu międzynarodowego autorytetu Ukrainy, znaczących zysków gospodarczych. "Musimy zidentyfikować główne regiony świata i skoncentrować tam wszystkie nasze działania dla osiągnięcia celów. Do takich celów należą:

- zapoznania i ciągłego poznawania świata z pozytywnym wizerunkiem Ukrainy, który czasami jest przedstawiany w mediach jako zniekształcony, nieuczciwy i fałszywy;
- zdobyć sojuszników politycznych tam, gdzie jest to możliwe;
- rozwijać w sektorze prywatnym tych krajów, regionów, o których mówimy, zainteresowanie

inwestowaniem (aut.-inwestycje), wymiany handlowej, wymiany osiągnięciami kulturalnymi i naukowo-technologicznymi" [2, s. 19-20].

Biorąc pod uwagę obecną sytuację z agresją Federacji Rosyjskiej na Krymie i na wschodzie Ukrainy dość kontrowersyjne brzmią słowa Leonida Kravchuka: „Ukraina zawsze była, jest i zawsze będzie pokojowym państwem. Nie pretenduje do żadnego terytorium poza jego granicami. Ale chcę zadeklarować z całą odpowiedzialnością ...: będziemy mieć wszystko niezbędne do tego by chronić wolność, niepodległość i suwerenność państwa przed wszelkim naruszeniem. Takie możliwości pozostaną po tym, jak Ukraina uzyska status państwa bez broni jądrowej.” Leonid Kravchuk zaznaczył, że "wokół tej perspektywy wciąż pojawia się dużo sporów " [1, s. 20]. tak jest, mimo wszystko, ponieważ wtedy i teraz, kiedy Federacja Rosja rozpoczęła agresję na Ukrainę, ci którzy gwarantowali krajowi pewną ochronę nie spełniają swoich obietnic lub wykonuje je częściowo, a w rzeczywistości arsenał nuklearny kraju został zniszczony bez odpowiedniej rekompensaty. I kraj pozostał faktycznie bezbronny, a mając go miałby inny status i możliwości.

Przewodniczący Ruchu Ludowego Ukrainy Vyacheslav Chornovil na Forum nazwał politykę postkomunistycznego rządu młodego państwa Ukraińskiego "polityką zacofania gospodarczego, ograniczania reform, grabieżą podatkową, arbitralnym wzrostem cen, prywatyzacją nomenklaturową. Odrodzenie mafii ze strukturami państwowymi ", które doprowadziło już do masowego ubóstwa ludności i rozczarowania. Zasugerował, że Forum powinno być prowadzone nie pod zwycięskim hukiem bębnow. I pod hasłem "Ukraina w niebezpieczeństwie! Razem ją ratujemy "[1, s.88].

Dość konstruktywnie i jednocześnie krytycznie zabrzmiały słowa o wsparciu wschodniej Ukraińskiej diaspory: (1991 roku - red.) obiecanego programu wsparcia w krajach byłego Związku Radzieckiego. Nie ma nawet śladu. Potrzebne jest natychmiastowe wsparcie ukraińskiego szkolnictwa, ukraińskiej prasy, ukraińskiej książki, ukraińskiego radia i telewizji poza Ukrainą. Potrzebne i odpowiednie finansowanie takich projektów i umów z Rosją i innymi krajami, potrzebna sieć ambasad i konsulatów w Rosji i innych państwach. Należy wreszcie przejrzeć ustawę „O obywatelstwie”, który w ciągu kilku miesięcy zamienił w obcych miliony naszych współobywateli poza wschodnimi i północnymi granicami Ukrainy... zachęcając do powrotu lub nawet początkowej migracji na Ukrainę mniejszości narodowych, my haniebnie zapominamy nawet o tych osobach, którzy przymusowo opuścili ukraińską ziemię i chcą wrócić do swoich rodzimych domów. Tutaj potrzebna jest dobrze przemyślana państwowo-refundowana polityka, a nie ładne słowa lub sporadyczne działania "[1, s. 91].

Na ogół jest konieczne określenie bezwzględnej ideologicznej różnicy między tymi politykami (Kravchuk - Chornovil) w definiowaniu państwowej polityki narodowej i postawy wobec ukraińskiej diaspory, co było przejawem konfliktu ideologicznego

wśród ukraińskich elit na początku lata 90-tych XX wieku i on wpłynął na wybór kierunku rozwoju ukraińskiej państwowości, która niestety skutkowałą między innymi problemem separatyzmu i ukrajinofobii na południu i wschodzie kraju. Poza tym, powodem tego była niedostatecznie skuteczna polityka społeczno-gospodarcza, która przysługiwała interesom nowej klasy oligarchicznej, która faktycznie przyszła zastąpić klasę wyższej nomenklatury partyjnej ZSRR i dokąd ci sami przedstawiciele nomenklatury partyjnej z której i wyszedł Leonid Kravchuk weszli.

Na zakończenie swojego wystąpienia na Forum od Ludowego Ruch Ukrainy Vyacheslav Chornovil powiedział: „ukraińcom tutaj i ukraińcom tam nie jest obojętnie, jakie Ukraińskie państwo budujemy. Myślę, że nie podzielają państwo absolutnie fałszywego, po prostu szkodliwego hasła: "Najpierw państwo, a potem demokracja". Budujemy razem naprawdę samodzielne i naprawdę demokratyczne państwo Ukraińskie "[1, s. 91].

Odnośnie pozycji L.Kravchuka, należy zauważyć, że ona się podporządkowała jego własnym światopoglądowym pozycjom, strachem przed narodowym rozwojem państwa. „Ścieżka Ukrainy to ścieżka budowy samodzielnego demokratycznego praworządnego państwa, nie tylko państwa etnicznego”. Przy tym niesłusznie zostało stwierdzone, że państwa zbudowane w oparciu o etniczne cechy, „były wewnętrznie niestabilne i zresztą doznawały całkowitego załamania”. Tutaj widzimy zastąpienie pojęć etnicznych i demokracji. Co więcej, ze strony Prezydenta Ukrainy wyrażono krytykę wobec lidera Ruchu Ludowego Ukrainy odnośnie przekształcenia go z organizacji publicznych w partię polityczną: „Niekiedy według chęci przekształcenia ruchu w narzędzie walki o władzę, własną kieszonkową partię dla osiągnięcia własnych celów przekroczył kluczową granicę. Ona oddziela walkę o władzę w państwie od walki przeciwko samemu państwu "[1, s. 14]. Jednocześnie w ramach Forum prezydentem ukraiński wnioskowano - „stanowienie demokratycznego społeczeństwa wymaga prawdziwie demokratycznych wyborów na wielopartyjnej podstawie” [2].

Krytykując kierownictwo Ruchu o jego przekształcenie w siłę polityczną, jednocześnie deklarując potrzebę demokratycznych wyborów wielopartyjnych - urzędujący prezydent, wyrażając zdanie postkomunistycznej „elity”, starał się wyrządzić wpływ na strefę polityczną młodego państwa, zatrzymać dostęp do niej Ruchu Ludowego Ukrainy jako partii politycznej, która miała wtedy na Ukrainie największy wpływ i znaczenie polityczne. Ta debata z powodu przyszłości Ruchu Ludowego Ukrainy odnośnie przyszłych demokratycznych wyborów, kierunku budowy gospodarki rynkowej, społeczeństwa etnicznego lub wieloetnicznego - odzwierciedlała pozycję postkomunistycznej nomenklatury, która wraz z prezydentem L.Kravchukiem, doszła do władzy w 1991 roku i rozpoczęła transformację posttotalitarną w taki sposób jak sama to rozumiała. Dlatego problem budowy silnego, demokratycznego państwa Ukrainy zaczyna się od pierwszych rządzących w kraju, ich

wizji perspektyw rozwoju w oparciu o ich postsowiecką ideologię.

W latach 90-tych ubiegłego wieku poradziecka nomenklatura, która stanęła ku władze ukraińskiego państwa faktycznie określała kierunek jego rozwoju, wtedy jak nowa generacja sił demokratycznych, mając mały wpływ w rządzie tylko naciskiem akcji masowych mogła wpłynąć na jej politykę. Gdyby nie było wtedy opozycji, którą według słów V. Chornovila należy rozumieć jako „normę cywilizowanego rozwoju państwa, ... odkazający strumień żywej krytyki, gwarancją demokracji”, kraj jeszcze bardziej boleśnie by się żegnał z przeszłością komunistyczną [1, s. 90-91]. Dlatego konieczne jest zauważyć, że właśnie w Ruchu Ludowym Ukrainy lub tych siłach politycznych, które pochodziły z jego środowiska lub za jego inspiracją i przykładem rodziła się opozycja, politycy opozycyjni, tworzyły się metody i mechanizmy opozycyjnej walki i ciśnienia - i na ogół powstawały nowe postsowiecka i posttotalitarna elity polityczne młodego państwa ukraińskiego. Które już są pozycjonowane z tym, „jak człowiek buduje państwo, troszczy się o naród, o niezależności tego państwa” [1, s. 21].

W Manifestie partii politycznych, ruchów, stowarzyszeń, grup, organizacji pozarządowych Ukrainy, administracji emigracyjnej i środowisk

zagranicznego ukraiństwa z okazji pierwszej rocznicy Ukraińskiej niepodległości państwa Uczestnicy Forum zaznaczyli, „że na państwo-ludową tradycję i ideologię nie może pretendować któraś jedna partia oraz część nacji, oświadczamy nasze wspólne pragnienie budować Ukrainę jako praworządne państwo, pozbawione dogmatów ideologicznych, w oparciu o szkoły demokratyczne i doświadczenia tej części ludzkości, gdzie rządzi demokracja, sprawiedliwość i wolność” [1, s. 92-93]. Dokument ten świadczy o dążeniu do prawdziwie demokratycznej orientacji na rozwój ukraińskiego społeczeństwa oraz jego poparcie przez społeczność ukraińską całego świata.

Spis literatury:

1. Vorona P.V. Historyczne lekcje Centralnej Rady dla rozwoju władzy publicznej na Ukrainie \ Służba publiczna we współczesnym państwie: Materiały naukowo-stosowanej Konferencji poświęconej 100-nej rocznicy służby cywilnej Ukrainy, Kijów, 13 czerwca 2018 r. / Wg og.red. Voitovich R.V., Voroni P.V. - Kijów, IPPSZU, 2018. - P. 24 - 28.
2. Rodzie nasz piękny. Materiały Światowego Forum Ukraińców, 21-24 sierpnia 1992 r. Tarnopol, MP "Dialog", 1993, str. 244.

Jaryna Zawada

doktorantka Katedry Stosunków Międzynarodowych i Służby Dyplomatycznej Lwowskiego Narodowego Uniwersytetu im. Iwana Franko (Ukraina, Lwów).

ROZWÓJ PROGRAMU NUKLEARNEGO W ISLAMSKIEJ REPUBLICE IRANU PODCZAS PREZYDENTURY MAHMUDA AHMADINEŻADA.

Abstrakt: W artykule przeanalizowano ewolucję programu nuklearnego IRI podczas prezydentury Mahmouda Ahmadineżada (2005 – 2013). Wiele uwagi poświęcono ocenie zarówno zewnętrznej jak i wewnętrznej rozwoju programu atomowego oraz przedstawiono argumenty zwolenników i przeciwników rozwoju programu nuklearnego IRI.

Kluczowe słowa: IRI, program atomowy, M. Ahmadineżad, MAEA, Rada Bezpieczeństwa ONZ.

Stwierdzenie problemu. Program nuklearny Islamskiej Republiki Iranu wywołał znaczny rezonans na świecie. Prezydentura M. Ahmadineżada okazała się dosyć agresywna i niejednoznaczna, ponieważ miał on wizję nieograniczonego prawa do korzystania z energii jądrowej według uznania irańskiego społeczeństwa i zgodnie z tradycjami tego państwa. Dlatego okres ten jest determinowany przez największe pogorszenie międzynarodowego konfliktu wokół programu nuklearnego IRI.

Analiza ostatnich badań i publikacji. Znaczna liczba prac naukowych w literaturze zagranicznej poświęcona jest problemowi i dyskusji nad rozwojem programu nuklearnego IRI podczas prezydentury M. Ahmadineżada. Bardzo ważne dla badań są prace takich zagranicznych specjalistów jak: D. Ammann, R. Barud, F. Rezaei, R. Weitz, N. Kasa, J. Melman, i inni. Wśród ukraińskich naukowców zaangażowanych w badanie tych zagadnień warto wspomnieć o pracach takich specjalistów jak: T. R. Aliyev, K.I. Volynets, PA Singovets, O. i inni.

Wybór nierozstrzygniętych wcześniej części ogólnego problemu. Pomimo dużej liczby publikacji poświęconych temu tematowi w literaturze krajowej, specyfika rozwoju irańskiego programu nuklearnego prezydenta M. Ahmadineżada zostały zbadane niewystarczająco i fragmentaryczne. Problemy te są w pewnym stopniu nowym obszarem badań naukowych dla krajowej nauki politycznej, dlatego też wiele kwestii wciąż wymaga wnikliwych badań naukowych.

Cel artykułu. Celem badania jest identyfikacja i analiza specyfiki rozwoju programu nuklearnego Islamskiej Republiki Iranu w latach 2005-2013.

Prezentowanie głównego materiału. W czerwcu 2005 r. M. Ahmadineżad, ówczesny prezydent Teheranu, został wybrany na prezydenta Iranu. Sukces tego polityka, który w przeddzień głosowania nie był uważany za faworyta, był raczej nieoczekiwany. Jak zauważyła niemiecka gazeta «Westdeutsche Allgemeine Zeitung» (ok. Essen), dla zachodnich obserwatorów było jasne, że Irańczycy pragną wolności. Jednak kwestia ta nie była pierwszorzędna

dla społeczeństwa irańskiego które bardziej niż swobodami obywatelskimi było zainteresowane zarabianiem na chleb. Zubożałe masy wyobrażały sobie M. Ahmadineżada jako „Teherańskiego Robin Hooda”: sam żył skromnie i głośno protestował przeciwko bogactwu, co czyniło go bohaterem [17].

Nie było sekretem, że większość zachodnich przywódców nie chciała zwycięstwa M. Ahmadineżada lecz jego głównego przeciwnika - Ali Akbara Hashemi Rafsandżaniego, który w polityce zagranicznej był uważany za jednego z najbardziej pragmatycznych polityków IRI.

Jednak większość obywateli IRI głosowała na M. Ahmadineżada. Zobaczyli w nim obrońcę wartości islamskich oraz integralności terytorialnej kraju, poprzez metody wojskowe (nuklearne) [14,58]. Zwycięstwu radykalnej polityki sprzyjały takie czynniki, jak obecność w tym czasie wojsk amerykańskich bezpośrednio na granicach Iranu (w Iraku i Afganistanie), wzrost nastrojów antyamerykańskich w regionie, naleganie USA na zmianę reżimu politycznego w Iranie oraz zamknięcie programu nuklearnego IRI. Zwycięstwo M. Ahmadineżada przyczyniło się do wzmocnienia pozycji Iranu w negocjacjach dotyczących programu nuklearnego ze Stanami Zjednoczonymi i krajami UE.

W sierpniu 2005 r. Rozpoczęła się wzmożona konfrontacja pomiędzy IRI, Stanami Zjednoczonymi i "Eurotrójką" - Wielką Brytanią, Niemcami i Francją - w związku z dalszym rozwojem irańskiego programu nuklearnego. MAEA przekazała Radzie Bezpieczeństwa ONZ dokumentację dotyczącą programu nuklearnego IRI.

24 września 2005 r. Rada Dyrektorów MAEA przyjęła rezolucję w sprawie Iranu, zgodnie z którą nuklearny status IRI "przez dwa i pół roku intensywnych inspekcji" pozostaje niejasny w "niektórych ważnych nierozstrzygniętych kwestiach". Agencja zakwestionowała motywy irańskiego programu nuklearnego. Zgodnie z rezolucją, w celu uniknięcia przeniesienia kwestii programu jądrowego do Rady Bezpieczeństwa ONZ, IRI powinna zaprzestać wszelkich prac w ramach programu wzbogacania uranu, zapewnić specjalistom MAEA dostęp do wszystkich irańskich obiektów jądrowych i podpisać dodatkowe porozumienie z agencją w celu rozszerzenia autorytetu ekspertów organizacji pracować w Iranie. Rezolucję tę zatwierdzono 22 głosami za, 1 przeciw (Wenezuela) i 12 wstrzymujących się [12].

Przeciwko przekazaniu dossier (akt) Iranu do Rady Bezpieczeństwa ONZ niejednokrotnie występowała Federacja Rosyjska, bez wątpienia licząc na współpracę z IRI i pozyskanie sojusznika w tym regionie. Omawiano także kwestie dotyczące wzbogacania uranu we wspólnym przedsięwzięciu na terytorium Federacji Rosyjskiej [8]. Kraje takie jak Chiny, Syria, Wenezuela, Kuba, Algieria nie poparły przekazania dossier, chociaż niektóre z nich wstrzymały się od głosowania w MAEA.

Gazeta „Washington Post” wyraziła opinię, że Rosja i Chiny nie pozwolą na przeprowadzenie żadnych konkretnych działań co do IRI w Radzie

Bezpieczeństwa ONZ, ponieważ Rosja ma podpisać umowę z IRI na dostawy broni i jest coraz bardziej wrogo nastawiona do zachodnich inicjatyw, a Chiny ponieważ są głównym odbiorcą irańskiej ropy. Dlatego, aby działania Rady Bezpieczeństwa ONZ były skuteczne, rządy państw zachodnich musiały rozpocząć politykę sankcji które mogły być stosowane przez koalicję w celu ograniczenia Iranu. Należy to połączyć z bardziej skoordynowanymi wysiłkami na rzecz wsparcia dużej części ludności Iranu, która stara się uwolnić od represyjnych rządów islamistów we władzy państwowej [13].

Należy zauważyć, że "eurotrójka" nie miała wspólnego stanowiska w tej sprawie. Stany Zjednoczone konsekwentnie wywierały nacisk na IRI, starając się zmusić przywódców do zrezygnowania z programu nuklearnego, sądząc, że pod osłoną rozwoju pokojowego programu atomowego w Iranie opracowywana jest broń jądrowa.

Dnia 30 stycznia 2006 r. inspektorzy MAEA nie odkryli faktu zainstalowania lub montażu nowych wirówek do wzbogacania uranu, ale w niektórych miejscach w Natanz nadal pracowano nad poprawą wyposażenia podsystemów gazowych, podczas gdy w Farayand Teknik i Pars Trash" przeprowadzono kontrolę jakości komponentów. Ponadto MAEA nadal śledzi prace budowlane w miejscu reaktora IR-40 w Yarak (Soltanabad), wykorzystując do tego zdjęcia satelitarne [5].

Jednak po przeprowadzeniu tej inspekcji nie wyjaśniono wielu kwestii związanych z przeszłymi działaniami IRI w zakresie energii jądrowej. Pojawiły się również nowe pytania dotyczące pokojowego charakteru irańskiego programu jądrowego, zwłaszcza, że 1 lutego 2006 r. M. Ahmadineżada podczas podróży do prowincji Bushehr stwierdził, że naród irański będzie nadal dążył do pełnego rozwoju pokojowej energii jądrowej i będzie stanowczo bronić swoich praw w dziedzinie jądrowej [4].

Stopniowo administracji USA udało się przekonać stałych członków Rady Bezpieczeństwa ONZ, w tym Rosję i Chiny, aby przekazać „irański problem” pod jurysdykcję Rady Bezpieczeństwa ONZ. Stany Zjednoczone zapowiedziały że jeżeli będzie to konieczne, Kongres USA wesprze działania wojskowe przeciwko IRI, tłumacząc, że wojna z Iranem jest "lepszym złem" niż w posiadanie broni atomowej przez to państwo. Nagłaśniano również że irański reżim wpiera i umacnia międzynarodowy terroryzm.. I choć w przypadku większości tych stwierdzeń konkretne argumenty nie zostały przedstawione, dostawcy europejscy zerwali umowy z IRI.

Przewodniczący MEWA w Iranie Vayidi Jawad stwierdził, że w takiej sytuacji jego kraj może ograniczyć międzynarodowe inspekcje w swoich obiektach jądrowych i będzie nadal rozwijać swój program wzbogacania uranu, natomiast M. Ahmadineżad przedstawił propozycję, aby przerwać prace na tworzeniem dodatkowego protokołu do Umowy o Nierozpowszechnianiu Broni Jądrowej i rozpocząć prace badawcze oraz produkcję wzbogacanego uranu w celu pokojowego

wykorzystania jądrowych technologii. Oświadczył również, że Teheran nigdy nie zrezygnuje z prawa do rozwijania „pokojuowego atomu”. Stwierdził także, że w przypadku niesprawiedliwych i nieuzasadnionych jego zdaniem działań w stosunku do jego kraju, IRI będzie zmuszona zawiesić Umowę o Nierozpowszechnianiu Broni Jądrowej.

Iran natychmiast zaprzestał dotrzymywania dobrowolnych i nieobowiązkowych warunków zawartych w protokole dodatkowym do Układu o Nierozpowszechnianiu Broni Jądrowej i wszelkiej innej dobrowolnej współpracy. Miało to miejsce w lutym 2006 r. po przedstawieniu przez MAEA Radzie Bezpieczeństwa ONZ dokumentów dotyczących nuklearnego programu Iranu, w szczególności raportu o nieprzestrzeganiu przez Iran obowiązkowych postanowień Rady Bezpieczeństwa ONZ.

30 marca 2006 r. w Berlinie spotkało się pięciu członków Rady Bezpieczeństwa ONZ - Stany Zjednoczone, Francja, Wielka Brytania, Federacja Rosyjska i Chińska Republika Ludowa - a także Niemcy, aby zająć się kwestią nuklearną IRI. Rosja i Chiny sprzeciwiły się nałożeniu sankcji na Iran. Mimo to Rada Bezpieczeństwa ONZ ostrzegła Iran, że powinien stosować się do zaleceń ONZ, nalegając jednocześnie na przerwanie prac w przemyśle nuklearnym w przeciągu miesiąca. Postawiono również warunek, aby Teheran aktywnie współpracował z MAEA, zapewniając pełny dostęp do wszystkiego, co dotyczy rozwoju jądrowego. W przeciwnym razie IRI może podlegać międzynarodowej izolacji [15,142].

Jednak stanowisko wyższych urzędników w Iranie było jednoznaczne. Kategorycznie oświadczyli oni, że w przypadku nałożenia przez Radę Bezpieczeństwa ONZ sankcji, Teheran nie tylko nie odstąpi od pokojowego programu nuklearnego, ale zacznie rozważać środki zaradcze, takie jak wstrzymanie dostaw ropy naftowej, a także ograniczenie udziału w Umowie o Nierozpowszechnianiu Broni Jądrowej.

W dniu 11 kwietnia 2006 r. M. Ahmadineżad ogłosił w Mashhad, że Iran z powodzeniem wzbogacił uran i przyłączył się do grupy krajów, które mają technologię nuklearną. Uran wzbogacono do 3,5% przy użyciu ponad stu wirówek [11]. Dalsze deklaracje i rezolucje w szczególności przyjęte latem i jesienią Rady Bezpieczeństwa ONZ dotyczące wstrzymania działań związanych ze wzbogacaniem uranu i ponownym przetwarzaniem, nie przyniosły efektu. Tym samym Iran dał Radzie Bezpieczeństwa ONZ podstawę do nałożenia sankcji.

Na początku 2007 r. Stany Zjednoczone coraz częściej rozważały rozwiązanie konfliktu z IRI za pomocą wojskowych metod, czego spodziewano się już wcześniej [7,70]. Inwazja USA na Iran opierała się nie tylko na konieczności powstrzymania dalszego rozwoju programu jądrowego i rozwoju technologii rakietowej w Islamskiej Republice Iranu oraz wspierania międzynarodowego terroryzmu.

W 2007 r. M. Ahmadineżad odwiedził niektóre kraje Ameryki Łacińskiej i Ameryki Południowej - Nikaragwę, Wenezuelę, Ekwador, Boliwię, które jednoczo opozycja wobec Ameryki. Prezydent IRI

spotkał się z prezydentami Nikaragui - Danielem Ortęgą, Wenezueli - Hugo Czawezem, Ekwadoru - Rafaellem Correeą, Boliwii - Iwo Moralesem. Aktywne działania prezydenta M. Ahmadineżada, a także całego korpusu dyplomatycznego IRI oraz irańskich służb specjalnych w Ameryce Łacińskiej, zdaniem polityków, doprowadziły do kilku celów: stworzenia solidnej podstawy do organizacji wywrotowych działań przeciwko Stanom Zjednoczonym; stworzenie libańskiej diaspory Hezbollah w Argentynie, Paragwaju, Chile oraz silnej infrastruktury dającej możliwość przeprowadzenia operacji specjalnych; zaangażowanie licznych diaspor arabskich i irańskich; nawiązywanie kontaktów z przywódcami kolumbijskich radykalnych ugrupowań lewicowych, które kontrolują dostawy narkotyków w Stanach Zjednoczonych. Wyznaczone cele, według przedstawicieli CIA, zmierzały do stworzenia alternatywnych więzi ekonomicznych w przypadku wprowadzenia surowych sankcji wobec Iranu oraz organizacji działalności wywiadowczo-dywersyjnej w amerykańskich obiektach [9,420-421].

W styczniu 2008 r. Podczas wizyty w Iranie szefa MAEA M. M. Al-Baradaya odbyło się spotkanie z Ajatollahem S. K.H. Chameneim, prezydentem M.

Ahmadineżadem i wyższymi urzędnikami rządowymi IRI. Omówiono kwestie współpracy między MAEA a Teheranem w sprawie irańskiego programu jądrowego. Ajatollah S. K.H. Chamenei wezwał do zamknięcia irańskiego dossier jądrowego w Radzie Bezpieczeństwa ONZ. Na spotkaniu z M.M. Al-Baradaid Ajatollahem Iran stwierdził, że pokojowy charakter jego programu nuklearnego został zweryfikowany, więc nie ma już powodu, aby rozważać irańską kwestię jądrową w Radzie Bezpieczeństwa ONZ. W tym samym czasie S. Khomeini raz jeszcze skrytykował Stany Zjednoczone, które, według ajatollaha, celowo upolityczniały kwestię jądrową Iranu i próbowały znaleźć sposobność, by usprawiedliwić agresję wobec IRI. W związku z tym Ajatollah wezwał MAEA do utrzymania ducha niezależnej organizacji i podejścia do programu jądrowego IRI z technicznego punktu widzenia, a nie ze stanowiska politycznej woli światowych mocarstw [10,166].

W 2008 r. Iran kontynuował prace nad wzbogacaniem uranu, chociaż nie doszło do znacznych poruszeń, to według szefa IRNA irańskiego wydziału energetycznego, Mohammeda Saidi, Iran będzie pracował nad budową nowej elektrowni jądrowej w mieście Darkovin na południowym- zachodzie kraju [6].

Od czasu do czasu z krajów Bliskiego Wschodu i okolic napływały propozycje dotyczące innej wizji rozwiązania konfliktu związanego nuklearnym programem IRI. W lipcu 2008 r. ambasador Egiptu w Stanach Zjednoczonych Nabil Fahmy ogłosił egipski plan rozwiązania kryzysu wokół irańskiego " nuklearnego dossier". Zgodnie z tym planem, IRI musiała na pewien czas przerwać program jądrowy, natomiast społeczność międzynarodowa miała zagwarantować dostawę paliwa jądrowego do IRI w

celu rozwijania pokojowego programu nuklearnego. Egipskie podejście ograniczało się do stworzenia na Bliskim Wschodzie strefy wolnej od broni masowego rażenia, do której obowiązkowo musi wejść Izrael. Egipt opowiedział się za przystąpieniem Izraela do Umowy o Nierozpowszechnianiu Broni Jądrowej i włączeniem jego obiektów jądrowych „pod opiekę” MAEA [1,88].

W planie tym nie było niczego innowacyjnego, w rzeczywistości wysiłki Egiptu, mimo że na pierwszy rzut oka były skierowane na zakończenie militaryzacji całego regionu Bliskiego Wschodu, to jednak głównym celem było zniwelowanie izraelskiego arsenału nuklearnego.

W związku z tym w 2008 r. sytuacja dotycząca programu nuklearnego Islamskiej Republiki Iranu nie została poddana pełnej rezolucji. Iran bronił swojej pozycji i prawa do rozwijania „pokojowego atomu”, kładąc nacisk przede wszystkim na negocjacje. Jednocześnie nie zrezygnował z obowiązków wynikających z Umowy o Nierozpowszechnianiu Broni Jądrowej, chociaż z punktu widzenia Rady Bezpieczeństwa ONZ Iran powinien był dostarczyć bardziej przekonujące dowody na pokojowy charakter programu nuklearnego. Ze strony administracji amerykańskiej nadal dominowała w polityka wywierania bezpośredniej presji, bez zamiaru ustanowienia dialogu.

12 czerwca 2009 r. odbyły się dziesiąte wybory prezydenta Islamskiej Republiki Iranu. Zgodnie z art. 114 Konstytucji Islamskiej Republiki Iranu Prezydent IRI jest wybierany na okres 4 lat przez bezpośrednie głosowanie obywateli i może być wybierany tylko na dwie kolejne kadencje, dlatego M. Ahmadinejad ma prawo do ponownego ubiegania się o te stanowisko. Zgodnie z wynikami głosowania ogłoszono o zwyciężył M. Ahmadineżada [3,79].

Niemal natychmiast po ponownym objęciu urzędu prezydenta (w czerwcu 2009 r.) M. Ahmadineżad odwiedził Szczyt Organizacji Shanghai Cooperation Organization w Jekaterynburgu, pomimo protestów opozycji trwających w IRI. Iran i Rosja porozumiały się w sprawie kontynuacji współpracy gospodarczej i humanitarnej.

W dniu 8 listopada 2011 r. MAEA opublikowała raport dotyczący irańskiego programu nuklearnego. Organizacja wyraziła zaniepokojenie informacją, że Iran jest zaangażowany w rozwój wyrzutni atomowych. Jednocześnie część pokojowego programu nuklearnego Iranu można wykorzystać w dowolnym momencie do celów wojskowych. Doprowadziło to do napięcia w stosunkach między Iranem, a UE, Stanami Zjednoczonymi, Francją, Wielką Brytanią i Japonią które zaczęły grozić nowymi sankcjami. Iran ze swej strony, zagroził zablokowaniem Cieśniny Ormuz.

W lutym 2012 r. IRI ogłosiła sukces irańskiego programu nuklearnego. Stany Zjednoczone nie zareagowały, natomiast Niemcy, Francja, Włochy, Wielka Brytania, Kanada i Japonia zażądały zaostrzenia sankcji, podczas gdy Korea Południowa i Australia bezpośrednio wzmocniły sankcje wobec IRI. Pod koniec lutego Iran został poddany naciskom ze

strony Stanów Zjednoczonych przez ekspertów MAEA w celu weryfikacji rozwoju broni jądrowej, ale po trzech dniach Iran zakazał jakichkolwiek kontroli, co zagrażało wszelkim dyplomatycznym negocjacjom [2,72].

Na początku 2013 r., według Agencji Reutera, grupa amerykańskich naukowców opublikowała raport potwierdzający, że do połowy 2014 r. IRI będzie już miała wystarczającą ilość wzbogaconego uranu aby wyprodukować jedną lub więcej głowic jądrowych. W raporcie stwierdzono, że USA powinny wzmocnić reżim sankcji wobec Iranu przed osiągnięciem "punktu nieodwracalności" [16].

Wnioski: Należy zauważyć, że kwestia programu nuklearnego IRI za czasów M. Ahmadineżada stała się priorytetowa. Sztywna polityka i bezkompromisowość doprowadziły do zaostrzenia sankcji, co przyczyniło się do pogarszenia stanu gospodarki i niestabilności politycznej w Iranie. Wzrosło napięcie w relacjach z krajami UE, Stanami Zjednoczonymi i zaistniała sytuacja żadna ze stron nie była gotowa aby iść na ustępstwa wobec drugiej. W związku z tym osiągnięcie kompromisu w sprawie programu jądrowego IRI „odciągało się”, przynajmniej do czasu następnych wyborów które odbyły się z czerwca 2013 r. Wybrano wtedy siódmego prezydenta Islamskiej Republiki Iranu - Hassana Rouhaniego.

Bibliografia:

1. Bowsuniwski P. Polityka Egiptu odnośniesz utworzenia strefy wolnej od broni masowego rażenia na Bliskim Wschodzie/ P. Bowsuniwski // Aktualne Problemy Stosunków Międzynarodowych. – 2010. – Edycja 90. – Cz. I. – s.88
2. Wołyniec K. Wolucja programu nuklearnego Iranu podczas prezydentury M. Ahmadineżada/ K. Wołyniec // Prace naukowe. Historia. – 2014. - № 229. – s. 70 – 73.
3. Iwanenko W. Iran: bilans rządów M. Ahmadineżada oraz wyzwania dla nowego prezydenta/ W. Iwanenko / Problemy strategii narodowej. – 2013. - № 5(20). – s.73 – 90.
4. Iran szykuje się do odwetu [Zasób elektroniczny] // Mediagroup / Tajikistan. – 2006. – Tryb dostępu: <http://www.news.tj/tj/node/73737>
5. Iran i MAEA: krótki tekst raportu Heynonena o Iranie [Zasób elektroniczny] // Rosyjska Agencja Informacji. – 2006. – Tryb dostępu: https://www.iran.ru/news/analytics/37282/Iran_i_MA_GATE_Kratkiy_tekst_doklada_Heynonena_po_Iranu
6. Iran zaczyna budować nową elektrownię atomową [Zasób elektroniczny] // Radio Swoboda. – 2008. – Tryb dostępu: <https://www.svoboda.org/a/462102.html>.
7. Mamedowa N. Iran za czasów M. Ahmadineżada. Pamięci A.Z. Arabadzjana/ Mamedowa N. – M.:IV RAS, Centrum Konjunktury Strategicznej, 2013. — 220 s.
8. Rosja sprzeciwiła się przekazaniu irańskiego dossier Radzie Bezpieczeństwa ONZ [Zasób elektroniczny] // RBC. – 2006. – Tryb dostępu: <https://www.rbc.ru/politics/01/03/2006/5703bbc79a79>

47afa08c9775

9. Sażyn W. Wojskowy potencjał Iranu/ J. Bondar, W. Sażyn. – M.: Izv-Mos., 2014. – s. 420-421.

10. Fayazmanesh S. The United States and Iran: sanctions, wars, and the policy of dual containment / S. Fayazmanesh. – New York : Routledge, 2008. – 264 p.

11. Iran Announces It Has Enriched Uranium [Electronic Resource] // Radio Free Europe/Radio Liberty. – 2006. – April 11. – Mode of access: <https://www.rferl.org/a/1067592.html>.

12. Iran: Government Reacts To IAEA Nuclear Resolution [Electronic Resource] // Radio Free Europe/Radio Liberty. – 2005. – September 26. – Mode of access: <https://www.rferl.org/a/1061670.html>.

13. Iran's Nuclear Challenge [Electronic Resource] // The Washington Post. – 2006. – January 12. – Mode of access: https://www.washingtonpost.com/archive/opinions/2006/01/12/irans-nuclear-challenge/3c06fa8c-3c15-47f6-a9b2-2ca786ba06f4/?noredirect=on&utm_term=.ec2822f2159f.

14. Naji K. Ahmadinejad: The Secret History of Iran's Radical Leader/ Naji K. - Berkeley, CA: University of California Press, 2008. - 313 p.

15. Rezaei F. Iran's Nuclear Program: A Study in Proliferation and Rollback / Rezaei F. - New York: Palgrave Macmillan, 2016. - 272 p.

16. Tabassum Zakaria. Iran could reach key point for nuclear bomb by mid-2014: U.S. experts / Tabassum Zakaria [Electronic Resource] // Reuters. – 2009. – January 14. – Mode of access: <https://www.reuters.com/article/us-nuclear-iran-report/iran-could-reach-key-point-for-nuclear-bomb-by-mid-2014-u-s-experts-idUSBRE90D0NV20130114>.

17. Von Krakau. Irans Präsident als Robin Hood. Pressestimmen zur Wahl des neuen iranischen Präsidenten Mahmud Ahmadinedschad / Von Krakau [Elektronische Ressource] / Zeit. – 2005. – Juni 27. – Zugriffsbetriebsart: <https://www.zeit.de/2005/26/iran-pressestimmen/komplettansicht>.

Lyashenko T.M.

Doctor of Political Science,

Department of Theoretical and Applied

Problems of Political Science;

I.F. Kuras Institute of Political and Ethnic

Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine

LABOUR RELATIONS AS A BASIS OF SOCIAL PARTNERSHIP SYSTEM IN UKRAINE

Ляшенко Т. М.

доктор політичних наук,

провідний науковий співробітник

відділу теоретичних та

прикладних проблем політології,

Інститут політичних та етнонаціональних відносин

ім.І.Ф.Кураса НАН України

ТРУДОВІ ВІДНОСИТИ ЯК ОСНОВА СИСТЕМИ СОЦІАЛЬНОГО ПАРТНЕРСТВА В УКРАЇНІ

Summary: In the theoretical aspect the scholar basis of the conception is systemised as well as the process of its forming as a theory of social cooperation, a new social contract, which is needed to evolutionary state development as opposed to the idea of class struggling, is observed. A complex comparative analysis of the world's practising various forms, models and mechanisms of social partnership in the industrial nations is done, its dynamics and contemporary trends are defined. After the example of cooperation between employee organisations and trade unions under state's regulating function a tripartite system is analysed. This system becomes an efficient way to weaken social and labour conflicts, especially during the transition period.

Анотація: У теоретичному плані систематизовано науковий базис концепції соціального партнерства, розглянуто процес її оформлення як теорії соціального миру, нового суспільного договору, необхідного для еволюційного розвитку держави, на противагу ідеї класової боротьби. Проведено комплексний порівняльний аналіз світової практики становлення різних форм, моделей та механізмів соціального партнерства у країнах індустріальної демократії, визначено їх динаміку та сучасні тенденції. На прикладі співробітництва організацій підприємців і профспілок за регулюючої функції держави проаналізовано систему трипартизму, що є дієвим способом послаблення соціально-трудових конфліктів, особливо в перехідний період.

Key words: *social partnership, tripartism, welfare state, social policy, social and labour conflicts, trade unions, organization of employers*

Ключові слова: *соціальне партнерство, трипартизм, соціальна держава, соціальна політика, соціально-трудові конфлікти, профспілки, організація працевдавців.*

Постановка проблеми. У сучасній політології існують різноманітні концепції досягнення стабільності у суспільстві. За всього різноманіття уявлень про джерела дестабілізації основні шляхи досягнення стабільності в більшості концепцій пов'язуються з двома факторами: 1) наявністю підтримки існуючого режиму населенням, сукупністю оцінок внутрішніх суспільних інститутів і методів прийняття рішень та 2) ефективністю діяльності державних і політичних інститутів [1, с.148]. Подібна політика утверджувалась у вигляді різних форм, моделей відповідно до умов та потреб кожного суспільства, отримавши загальне визначення політики соціального партнерства.

Отже, завдання відтворення системи демократичних політико-економічних відносин, формування механізмів узгодження суспільних інтересів, що спроможні гарантувати еволюційний розвиток держави, запобігати масштабним внутрішнім потрясінням і забезпечувати соціальний мир, визначають актуальність дослідження системи соціального партнерства.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Розробка теорії соціального партнерства обумовлена практикою його впровадження в Україні. Особливістю українських умов є те, що, з одного боку, соціальне партнерство впроваджується "зверху", починаючи із законодавчих актів, переговорів на тристоронній основі. Тобто, соціальне партнерство в Україні зароджувалось та діє на національному рівні і фактично носить характер трипартизму. Праці, що виходять, спрямовані на дослідження саме цього аспекту. З іншого боку, ідеєю соціального партнерства займаються, насамперед, представники профспілок, організацій підприємців, а також владних структур та окремих політичних партій, тобто безпосередні учасники переговорного процесу. Серед сучасних вітчизняних робіт, що розглядають теоретико-методологічні та практичні аспекти функціонування профспілок та організацій роботодавців, виділяються дослідження В. Цвиха, М. Обушного, А. Сіленко, Г. Щедрової, О. Туписі тощо.

Виділення невіршених раніше частин загальної проблеми. В українській політологічній думці залишається необхідність наукового осмислення концепції соціального партнерства, визначення найбільш близької до українських умов моделі соціального партнерства.

Мета статті - виявити особливості процесу становлення і перспектив розвитку системи соціального партнерства в Україні як способу узгодження соціальних інтересів для забезпечення політичної та соціальної стабільності держави

Виклад основного матеріалу. На сьогодні зарано говорити про збалансовані відносини між працею і капіталом в Україні. Прямим підтвердженням цього є кількість протестних акцій. Так, за перше півріччя 2017 р. відбулось 33 акції соціального протесту та 12 страйків, у яких взяли участь

понад 15,6 тис. найманих працівників [2]. Але фактичний рівень невдоволення своїм соціально-економічним становищем і, відповідно, ситуацією в трудових відносинах серед найманих працівників є незрівняно вищим. Так, за словами голови Федерації профспілок України Григорія Осового, кожний третій працівник обурюється тим, що порушуються його права, але боїться за них боротися, кожний другий (47%) змушений терпіти, тому що не бачить можливості захистити свої права, і лише кожний десятий (12%) обстоює свої права всіма доступними засобами [3].

Причини конфронтації – невдоволення низькими зарплатами, пенсіями, затримки з їх виплатами, (ціни, тарифи – але вони пов'язані з рівнем зарплат), низька захищеність перед загрозою звільнення (низький рівень захищеності, насамперед, у сфері приватного бізнесу).

Упродовж 2016 р. заборгованість з виплат заробітної плати коливалась навколо 1,9-2,0 млрд грн, а частка заборгованості економічно-активних підприємств у її загальному обсязі становила близько 65% (діаграма «Заборгованість з виплати заробітної плати»). Наприкінці 2016 р. – на початку 2017 р. завдяки додатковим виплатам вдалося знизити як обсяг заборгованості, так і частку економічно-активних підприємств у формуванні загальної заборгованості.

Однак у 2017 р. спостерігається погіршення ситуації: збільшуються як загальні обсяги заборгованості (наприкінці I півріччя – 2,4 млрд грн), так і частка в ній економічно-активних підприємств (понад 55% порівняно з 45-47% на початку року). Поки не можна однозначно стверджувати, що зростання заборгованості з виплат зарплати є безпосереднім наслідком підвищення мінімальної зарплати, а з тим і погіршення можливостей роботодавців забезпечити належний рівень нового рівня оплати праці. Втім, і проявлені зміни в динаміці не є випадковими [4, с.26].

Саме заборгованість з виплати заробітної плати стала причиною проведення найманими працівниками упродовж 2017 р. 13 страйків та 60 акцій соціального протесту (60% усієї кількості зафіксованих НСПП проявів різних форм соціальної активності).

Серед інших вимог – підвищення рівня оплати праці, запровадження встановленого законом мінімального розміру оплати праці, виконання заходів з охорони та безпеки праці, укладання і виконання колективних договорів та угод.

Мають місце вимоги щодо забезпечення прав і гарантій діяльності профспілок, продуктивної зайнятості працюючих. Часто висувуються вимоги, що стосуються організації виробничого процесу, порушення соціальних і трудових прав найманих працівників у зв'язку з установами нових або зміною існуючих соціально-економічних умов праці та виробничого побуту, застосуванням вимушеної неповної зайнятості, роботи в умовах неповного робочого дня (тижня).

Також висувуються вимоги щодо порушення соціальних прав і гарантій найманих працівників на підприємствах, до яких застосовано процедури ліквідації, відновлення платоспроможності боржника чи визнання його банкрутом; низького рівня заробітної плати на підприємствах певних галузей економіки, зокрема, бюджетної сфери.

Аналізуючи вимоги, висунуті найманими працівниками у колективному трудовому спорі (конфлікті), вирішенню яких сприяла НСПП у 2017 р. (502 вимоги), можна установити їх таким чином:

- щодо погашення заборгованості із виплати заробітної плати та своєчасної виплати поточної заробітної плати (40%) – найбільша питома вага у загальній кількості вимог;
- щодо забезпечення відповідних соціально-економічних умов праці (22%);
- щодо умов та підвищення рівня оплати праці (12%);
- щодо дотримання порядку звільнення та працевлаштування, охорони праці (9%);
- щодо укладення та виконання колективного договору, угоди (8%);
- інші вимоги (9%).

Слід враховувати, що в багатьох випадках ігнорування інтересів найманих працівників з боку роботодавця призводить до погіршення конфліктної ситуації.

Найбільші прояви протестної активності мали місце у Черкаській (12 страйків та шість акцій протесту), Дніпропетровській (три страйки та 13 акцій протесту), Волинській (один страйк та 10 акцій протесту), Львівській та Миколаївській (по 11 акцій протесту), Запорізькій (один страйк та п'ять акцій протесту) та Тернопільській (п'ять акцій протесту) областях і м. Києві (23 акції протесту).

Задля збереження соціального миру ради підприємств, згідно з законом про підприємство, не мають права оголошувати та проводити страйки. Страйк може бути розпочато, якщо примирні процедури не привели до вирішення КТС(К) або роботодавець ухиляється від примирних процедур чи не виконує угоди, досягнутої під час вирішення КТС(К). Страйк – це виключна прерогатива відповідних профспілок. У разі виникнення конфліктів на підприємстві утворюється паритетно-узгоджувальна комісія під головуванням професійного судді.

За видами економічної діяльності такі акції відбулися на підприємствах, в установах, організаціях бюджетної сфери (29), з постачання електроенергії (24), машинобудування (18), добувної промисловості та розроблення кар'єрів (17), металургійного виробництва (9), транспорту (8).

За своєю сутністю становлення соціального партнерства як основного типу соціально-трудових відносин повинно гармонізувати стосунки між працедавцями, найманими робітниками та державою, а також сприяти вирішенню соціально-трудових спорів та конфліктів. Завданням соціального партнерства повинно виступати поліпшення умов праці, створення сучасних механізмів захисту робітників

та мінімізація можливості соціального вибуху. Автори книги «Насильство та суспільні порядки» Д. Норт, Дж. Волліс та Б. Вайнгест попереджають про небезпеку, за якою політична система маніпулює економічною системою для досягнення політичних цілей, а також про таку корупцію «за якої політичні гравці створюють економічні привілеї, щоб зберігати владу в руках політичної коаліції. Така корупція перешкоджає громадянам жити під владою того уряду, який вони обирали, а отже, руйнує республіку» [5, с.9-10].

В Україні функціонує система державних органів, що регулюють трудові відносини – це Міністерство соціальної політики України, яке забезпечує впровадження в життя державної політики у сфері трудових відносин, галузеві міністерства, Національна служба посередництва і примирення, Національна тристороння соціально-економічна рада, регіональні організації тощо.

Арбітражна функція держави під час вирішення суперечок між працею та капіталом здійснюється, насамперед через Національну службу посередництва і примирення як постійно діючий державний орган для сприяння врегулюванню колективних трудових спорів (конфліктів). Вона є постійно діючим державним органом, що створений відповідно до Закону України «Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)» та Указу Президента України від 17.11.1998 № 1258/98 «Про утворення Національної служби посередництва і примирення», які визначають її основні завдання і функції, з урахуванням рекомендацій Міжнародної організації праці № 92 «Про добровільне примирення та трудовий арбітраж» (1951 р.). За пропозиціями сторін соціального діалогу відповідно до Закону України від 11.01.2011 № 2862-VI «Про соціальний діалог в Україні» на НСПП та її відділення покладено функції щодо оцінки відповідності критеріям репрезентативності і підтвердження репрезентативності суб'єктів сторін профспілок й організацій роботодавців.

До основних завдань НСПП належать: сприяння взаємодії сторін соціально-трудових відносин у процесі врегулювання колективних трудових спорів (конфліктів), що виникли між ними; прогнозування виникнення колективних трудових спорів (конфліктів) та сприяння своєчасному їх вирішенню; здійснення посередництва і примирення під час вирішення колективних трудових спорів (конфліктів); забезпечення здійснення соціального діалогу, вироблення узгоджених пропозицій щодо розвитку соціально-економічних та трудових відносин в Україні; здійснення заходів із запобігання виникненню колективних трудових спорів (конфліктів) [6].

Упродовж січня-травня 2017 року Національна служба посередництва і примирення сприяла вирішенню 148 трудових спорів, участь в яких брали понад 1,5 млн працівників, 6741 суб'єкт господарювання. За цей період НСПП унаслідок заходів, здійснених під час сприяння вирішенню колективних трудових спорів (конфліктів) та запобігання

їх виникненню, погашено заборгованість із виплати заробітної плати в сумі 328 млн. 488,5 тис. грн або 37,5% від загальної суми боргу (875 млн 50,6 тис. грн) [7].

Усього впродовж 2017 р. з метою запобігання виникненню КТС(К) НСПП вживала заходів щодо усунення 738 чинників ускладнення стану соціально-трудових відносин у 610 конфліктних ситуаціях (п'ять – на територіальному, 605 – на виробничому рівнях) на 785 підприємствах. НСПП сприяла вирішенню 216 колективних трудових спорів (три – на національному, три – на галузевому, чотири – на територіальному, 206 – на виробничому рівнях), безпосередніми учасниками яких стали 1,5 млн працівників 6767 суб'єктів господарювання.

У спорах найманими працівниками було висунуто 502 вимоги, з яких: 242 (48,2%) – щодо невиконання вимог законодавства про працю; 141 (28,1%) – щодо виконання колективного договору, угоди або окремих їхніх положень; 107 (21,3%) – щодо встановлення нових або зміни існуючих соціально-економічних умов праці та виробничого побуту; 12 (2,4%) – щодо укладення або зміни колективного договору, угоди.

Загалом було врегульовано 411 конфліктних ситуацій (чотири – на територіальному, 407 – на виробничому рівнях) та 469 чинників на 556 підприємствах.

На жаль, не завжди комплекс заходів щодо запобігання виникненню КТС(К) дає певні позитивні результати, і якщо сторони соціального діалогу так і не дійдуть згоди на доконфліктній стадії, НСПП реєструються колективні трудові спори (конфлікти).

Найтиповішими вимогами, що висувалися найманими працівниками у КТС(К), вирішенню яких сприяла НСПП упродовж минулого року, були ті, які стосувалися погашення заборгованості з виплати заробітної плати та своєчасної виплати поточної заробітної плати, питома вага яких становила більш як 40% їхньої загальної кількості, та вимоги щодо забезпечення соціально-економічних умов праці та виробничого побуту – 22% загальної кількості. Одночасно з тим, за словами голови Національної служби посередництва і примирення О. Окіса, у 2017 р. колективних трудових спорів (конфліктів) на галузевому рівні зареєстровано не було [8].

Утім, упродовж року НСПП не припиняла сприяти вирішенню трьох КТС(К) на галузевому рівні: у вугільній галузі – між Профспілкою працівників вугільної промисловості України та Міністерством енергетики та вугільної промисловості України; у галузі транспорту – між спільним представницьким органом Професійної спілки працівників автомобільного транспорту та шляхового господарства України і Всеукраїнської незалежної профспілки працівників транспорту та Міністерством інфраструктури України; у галузі охорони здоров'я – між Вільною профспілкою медичних працівників України та Міністерством охорони здоров'я України.

У минулому році підприємства, на яких НСПП сприяла вирішенню КТС(К), за формою власності розподілялися так: комунальні підприємства (37%); державні (33%); приватні (27%).

Зокрема, найбільша кількість спорів зареєстрована НСПП на комунальних підприємствах Львівської (36), Закарпатської (10) та Дніпропетровської (6) областей; на державних підприємствах Черкаської (19), Чернігівської (13) та Львівської (8) областей; на приватних підприємствах Херсонської (18), Львівської (8) та Волинської (7) областей.

Домінуючими і безпосередніми причинами виникнення КТС(К) на підприємствах, в установах, організаціях залишаються значна заборгованість із виплати заробітної плати та порушення термінів виплати поточної заробітної плати.

Упродовж 2017 р. НСПП сприяла зменшенню соціального напруження та пошуку взаємоприйнятних рішень між сторонами конфліктів під час проведення найманими працівниками 20 страйків та інших видів протестних дій, пов'язаних з частковим або повним припиненням роботи, а також 101 акції соціального протесту, в яких взяли участь понад 65,5 тис. найманих працівників [8].

Одним з головних завдань НСПП є запобігання виникненню колективних трудових спорів (конфліктів) та своєчасне врегулювання розбіжностей між сторонами соціально-трудових відносин, недопущення їхнього переростання в колективні трудові спори (конфлікти), що визначено нормативними актами.

Крім того, НСПП проводяться запобіжні примирні процедури для поліпшення трудових відносин, до яких залучаються відповідні центральні або місцеві органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування, а також роз'яснювальна робота з метою запобігання можливому стихійному, некерованому розгортанню подій.

Найчастіше сторони спору порушують норми цього Закону, зокрема через відсутність у найманих працівників чіткої інформації про компетенцію роботодавця щодо задоволення вимог, які можуть бути предметом КТС(К), що зумовлює порушення норм ст. 2 Закону щодо змісту висунутих найманими працівниками вимог.

Через недостатню обізнаність найманих працівників з власними правами та обов'язками, установленними чинним законодавством України, а також відсутність досвіду практичного застосування нормативно-правових актів для вирішення КТС(К) допускаються порушення положень ст. 3 і 4 названого Закону щодо визначення сторін КТС(К), порядку формування вимог найманих працівників, визначення органу, уповноваженого представляти їхні інтереси.

Значна кількість порушень норм ст. 5 названого Закону свідчить про досить поширену практику щодо nereагування роботодавців на висунуті найманими працівниками вимоги.

Певна недовіра представників сторін КТС(К) до примирних процедур, а іноді і пряме небажання вирішувати спір «за столом переговорів» зумовлює

порушення норм ст. 8–14 Закону, які регулюють процедуру вирішення спорів примирною комісією та трудовим арбітражем.

Слід зауважити, що відсутність чітко визначеної в законодавчих та нормативно-правових актах відповідальності за порушення законодавства про КТС(К) та дієвого механізму притягнення винних осіб до такої відповідальності створює додаткові умови для подальшого порушення законодавства.

У 2017 р. НСПП було ініційовано внесення змін до Закону України «Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)» та Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо посилення відповідальності за порушення законодавства про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів).

За роки діяльності НСПП виробила унікальну практику врегулювання колективних трудових спорів (конфліктів) на виробничому, галузевому, територіальному та національному рівнях та забезпечила реалізацію в Україні правового механізму вирішення КТС(К) шляхом примирних процедур.

Зокрема, із 10 спорів на національному рівні, які були зареєстровані НСПП упродовж своєї діяльності, сім – вирішено.

Наразі НСПП сприяє вирішенню трьох КТС(К) на національному рівні: між Спільним представницьким органом репрезентативних всеукраїнських об'єднань профспілок на національному рівні та Кабінетом Міністрів України; між спільним представницьким органом Професійної спілки працівників автомобільного транспорту та шляхового господарства України і Всеукраїнської незалежної профспілки працівників транспорту та Кабінетом Міністрів України; між Професійною спілкою працівників охорони здоров'я України та Кабінетом Міністрів України.

Щодо ключових показників результативності роботи НСПП можна зазначити: упродовж майже 20 років діяльності за сприяння НСПП за взаємодії з усіма зацікавленими органами під час проведення примирних процедур було задоволено 5384 вимоги найманих працівників (95% загальної кількості), вирішено та знято з реєстрації 2199 спорів (94% загальної кількості), участь у яких брали майже 10 млн найманих працівників 22 тис. суб'єктів господарювання.

Лише у 2017 р. унаслідок заходів, ужитих НСПП для сприяння вирішенню КТС(К) та запобігання їхньому виникненню, було погашено заборгованість із виплати заробітної плати в сумі 553,2 млн грн, або 53,5% загальної суми боргу, що було основною причиною виникнення спорів та конфліктних ситуацій.

Розбудова в Україні соціально-правової держави та подальше формування громадянського суспільства додали до найбільш актуальних питань проблему реформування трудового законодавства, зокрема порядку вирішення трудових спорів. З огляду на це, нині одним із важливих завдань, над яким працює Національна служба посередництва і

примирення, є гармонізація національного законодавства щодо вирішення трудових спорів з європейськими стандартами.

Вирішальним моментом розвитку соціально-трудових відносин є формування представницьких структур – професійних спілок та об'єднань роботодавців, які хоч традиційно і вважаються виразниками економічної сфери, проте значною мірою виступають у сфері політичній. Більше того, профспілки та об'єднання підприємців належать до категорії інституалізованих груп інтересів, які, за визначенням політичної науки, «володіють необхідними ресурсами для організаційного оформлення ...з достатніми людськими та фінансовими ресурсами, глибоким знанням тих сфер державної політики, які тим чи іншим способом зачіпають їхні інтереси; мають конкретні цілі, досягнення яких відбувається шляхом переговорного процесу з владними інституціями у плані прийняття політичних рішень та формуванні законодавчої бази» [9, с.210].

Серед різноманітних теорій соціального партнерства окреме місце посідають ті концепції, які акцентують увагу на співпраці не стільки між окремими робітниками та підприємцями, скільки між об'єднаннями підприємців та профспілками. Розуміння соціального партнерства як відносин саме між організаціями праці та капіталу відображається, зокрема, в тому, що сам термін «соціальне партнерство» застосовується для визначення об'єднань підприємців та профспілок: «Організації підприємців та профспілок розглядають та характеризують один одного як партнерів» [10, с.44].

Врегулювання відносин між підприємцями та профспілками на підприємствах регулюються колективним договором. Положення колективного договору (угоди) набувають нормативно-правового значення. Закон «Про колективні договори і угоди» додатково легалізував ще й колективні угоди на національному, галузевому і регіональному рівнях.

Із метою розв'язання існуючих проблем в економіці і соціально-трудої сфері та для ведення переговорів й укладення Генеральної угоди між КМУ, всеукраїнськими об'єднаннями організацій роботодавців і підприємців та всеукраїнськими профспілками і профоб'єднаннями, а також забезпечення її виконання та здійснення контролю профспілкова сторона у вересні 2009 р. створила Спільний представницький орган всеукраїнських профспілок та профспілкових об'єднань (СПО). СПО – це представницький орган профспілкової сторони у взаємовідносинах зі стороною органів виконавчої влади та стороною роботодавців. Основною метою створення СПО є представництво та захист прав і законних інтересів членів профспілок в економічній, соціальній, трудовій та інших сферах, у тому числі у їх відносинах з іншими сторонами соціального діалогу.

Соціально-економічні зміни мають підтримку і на міжнародному рівні. Ратифікація конвенції, на думку генерального директора, також допоможе Україні реалізувати нещодавно прийняту Програму достойної праці для України на період 2016–2019

пр. У 2017 р. видатки державного бюджету на соціальний захист і соціальне забезпечення знизилися, порівняно з 2016 р., з 32,6% до 25,8%. Таке зниження пояснюється тим, що частину фінансування соціальних функцій органів державної влади було передано на місцевий рівень [11], на якому було витрачено 73 млрд грн, що майже в 2,5 раза більше, ніж у I півріччі 2014 р. Унаслідок бюджетної децентралізації видатки на охорону здоров'я знизилися з 2,7% до 1,8%.

Система соціального партнерства повинна охоплювати не лише працюючих громадян, але й таких, які виїхали працювати за кордон. Ці дві категорії громадян фактично не залучені до процесу врегулювання соціально-трудових відносин, а між тим, вони становлять суттєвий прошарок українського суспільства.

За останні 5 років рівень безробіття в Україні знизився на 0,3 відсотка. Такі дані оприлюднила Державна служба статистики. Якщо у вересні 2013 року в Україні безробітні становили 1,5% від загальної кількості працездатного населення, то у 2018 р. вони становлять всього 1,2%. Найвищим рівень безробіття за останні роки був у 2014-му: тоді без роботи офіційно залишилися 1,6% громадян України працездатного віку. Починаючи з 2015-го відсоток непрацевлаштованих почав демонструвати динаміку до зниження. За даними Центру Разумкова, «ринок праці відновлюється, демонструючи позитивні тенденції. Рівень безробіття серед економічно активного населення віком 15-70 років зменшився з 9,3% у 2016 р. до 9,1% у II кварталі 2017 р. і до 8,9% у III кварталі 2017 р.» [12, с.4].

За даними статистики, у I кварталі 2018 року в Україні рівень безробіття серед економічно активного населення (розрахований за методологією МОП) становив 9,7%, або знизився на 0,4 відсоткових пункти, порівняно з I кварталом минулого року. Серед осіб працездатного віку рівень безробіття дещо вищий і становить 10,0%. Загальна кількість безробітних серед працездатного населення – 1713 тис. осіб. Найвищий рівень безробіття серед осіб працездатного віку, із зрозумілих причин, зафіксований у Луганській (17,8%) та Донецькій (15,0%) областях. Ще у 15 регіонах рівень безробіття перевищував середній показник по Україні. Найменше від безробіття потерпало працездатне населення Харківської та Київської областей, де його рівень не підійнявся вище 7%. При цьому, кількість вільних робочих місць (вакантних посад), заявлених роботодавцями до державної служби зайнятості, у березні 2018 р., порівняно з лютим 2017 р., збільшилася на 352, або на чверть, і на кінець місяця становила 1744. Порівняно з березнем 2017 р. цей показник збільшився на 48,2% [13].

Допомогу у разі безробіття отримували 81,5% осіб, які мали статус безробітного на кінець місяця. Середньооблікова кількість безробітних, які отримували допомогу у разі безробіття у березні 2018 р., становила 4,6 тис. осіб. Середній розмір допомоги через безробіття становив 2207 грн, що становить

59,3% законодавчо визначеного розміру мінімальної заробітної плати (3723 грн) [14].

Поряд з позитивними тенденціями український ринок праці набуває ознак працедефіцитності. Спостерігається тенденція зменшення кількості економічно активного населення – з 20,2 млн осіб у 2014р. до 17,8 млн осіб у 2017 р., що пов'язано не лише з природним його зменшенням, анексією АРК та окупацією частини районів Донбасу, але й з істотним відтоком робочої сили за кордон. Щороку Україна втрачає близько 130 тис. осіб економічно активного населення. Одним з найбільших викликів для України стає трудова міграція, особливо молоді та висококваліфікованої робочої сили, яка набуває характеру остаточної еміграції з України. Варто наголосити, що достовірної статистики стосовно кількості емігрантів з України немає, особливо з початку 2014 р., внаслідок неможливості отримати інформацію щодо переміщення осіб з окупованих територій та через те, що більшість українців працюють за кордоном нелегально. За офіційними даними Євростату Україна належить до 20 країн, громадяни яких нелегально перебувають на території ЄС. Так, у 2014 р. Нелегально на території ЄС перебувало 16905 громадян України, у 2015 р. – 23920, у 2016р. – 20785 [15]. Наприклад, за неофіційними даними польських дослідників, українців у країні працює до 7 млн осіб [16]. Тим не менш, Державна служба зайнятості повідомляє, що, за даними МЗС, наразі за кордоном працюють 5 млн українців [17].

За даними Eurostat 87% посвідок на проживання, які українці отримали в ЄС у 2016 р., були надані Польщею. Також, за даними Міністерства сім'ї, праці і соціальної політики Польщі, 95% усіх дозволів на працевлаштування, виданих країною в першому півріччі 2017 р., отримали українські громадяни.

Крім Польщі, українці найчастіше виїжджають на заробітки до Росії, Італії та Чехії. Водночас міграція до Росії останнім часом зменшилася, в тому числі через ускладнення міждержавних відносин.

Серед внутрішніх чинників, що підсилюють трудову міграцію, Нацбанк України відзначає військову агресію, макроекономічну кризу, погіршення добробуту домогосподарств, високий рівень молодіжного безробіття [18].

Доцільно одним з напрямів подальшого розвитку соціального партнерства вважати створення спеціальної інфраструктури, яка була б спрямована на надання робітникам та тимчасово непрацевлаштованим допомоги у сфері юридичних, психологічних, соціальних та інформаційних послуг.

«Важливим завданням соціального партнерства є сприяння розвитку творчого потенціалу всіх суб'єктів соціально-трудових відносин для максимальної реалізації цього потенціалу та становлення в майбутньому постіндустріальної моделі соціально-трудових відносин, де роль держави зводиться до служіння суспільству та створення умов для інноваційного саморозвитку різномірних

суб'єктів, кожний з яких є самоцінним та самодостатнім» [19, с.157].

Соціальне партнерство розвивалося на Заході нерівномірно (окремими галузями, регіонами, країнами), підґрунтям йому слугував економічний розвиток, історичний момент та культурне поле країни. Ці фактори й зумовили створення різних моделей соціального партнерства.

Отже, використовуючи досвід західних країн, необхідно визначити його придатність до українських умов. На нашу думку, відсутність стійких традицій соціального партнерства, наявність утриманських настроїв у суспільстві не відповідає консервативній моделі з її наголосом на свідомість у людських стосунках. До того ж, країни з консервативною моделлю соціального партнерства (США, Японія) мають потужну економіку і є країнами корпоративного капіталізму.

Також навряд чи відповідає перехідному періоду соціал-демократична або скандинавська (шведська) модель соціального партнерства з її надвисокими податками та з не меншим рівнем соціального забезпечення. На розвиток цієї моделі значно вплинули історичні передумови та культура. Невід'ємною частиною шведських традицій є підприємництво. Ще у XVI та XVII ст. шведські королі заохочували іноземні капіталовкладення та імпорту нових технологій. А з 35 найзначніших компаній в обробній промисловості Швеції, що діють сьогодні, 2/3 існували ще в позаминулому сторіччі.

Успішне функціонування шведської моделі також завдячує тривалій історії консервативних традицій та демократії, яка виникла з приватної власності на землю селян та була гарантована писаними та неписаними законами ще з середніх віків. У Швеції ніколи не було феодальних політичних порядків континентальної Європи, не кажучи вже про кріпосне право.

Висновки та пропозиції. Найбільш придатною для українського ґрунту може бути демократична модель, для якої характерна наявність органів соціального партнерства на всіх рівнях, вони насамперед займаються попереджувальною роботою, що дозволяє не доводити справу до серйозних конфліктів. На рівні підприємств система тарифної автономії партнерів (профспілок та організацій підприємців), з одного боку, закликає до великої відповідальності, а з іншого, звільняє кожну зі сторін від зобов'язань, які їй не під силу.

Для України, на нашу думку, був би корисний досвід організації профспілок Австрії та Німеччини, які серед професійних організацій найманих робітників інших країн вирізняються сильною централізацією. Кожній галузі відповідає певна профспілка, яка домовляється з певним союзом підприємців щодо заробітної плати та умов праці. Досягненням цієї системи є висока стабільність переговорного процесу, відсутність надлишкового дроблення.

Також видається реальним запозичення досвіду та створення в Україні рад підприємств, що також притаманне демократичній моделі соціального

партнерства. Утворення таких органів дозволить звільнити профспілки від невластивих їм функцій, які ще залишаються відтоді, коли профспілки були «школою комунізму». А саме – на ради підприємств покладатимуться соціальні, персональні та економічні питання. Їхні права повинні поширюватися від права отримання звіту від представників адміністрації підприємства до участі в управлінні. Проте будь-яка модель соціального партнерства не є застиглою формою. Одна може доповнюватися рисами іншої. Підприємства мають впроваджувати ті форми співробітництва, які виявляються для них найбільш доречними.

Важливою складовою соціального партнерства є такі форми та методи розв'язання трудових спорів та конфліктів, які дозволяють запобігти їм або пом'якшити. Задля цього в західних країнах розроблені ефективні процедури примирення суб'єктів спору, методи посередництва та третейського розгляду; чітко розрізняються законні та «дикі» страйки, юридична та матеріальна відповідальність сторін за участь у так званих «індустріальних акціях» (страйках та локаутах).

Соціальне партнерство не знімає потенційну гостроту протиріч та проблему конфліктів, а сам процес співробітництва соціальних партнерів має нестабільний характер. Періоди так званого класового миру можуть змінюватися жорстокою боротьбою між робітниками та підприємцями у вигляді страйків та локаутів, оскільки протиріччя між працею та капіталом закладено у природі їх відносин. Мета соціального партнерства – врегулювати конфлікт до того моменту, коли він вирветься назовні, досягти згоди мирним шляхом.

Світовий досвід переконує, що в демократичному суспільстві з різномірними груповими інтересами межа між суспільною злагодою та протистоянням у конкретних сферах життя є досить нестійкою і перше здатне переходити у друге. Але «Стійкі моделі доводять, що сучасний соціальний розвиток пов'язаний з одночасним удосконаленням людського капіталу, фізичного капіталу, технології та інститутів» [5, с.55] [33, с.55]. Головною ж умовою для існування соціального партнерства є створення державою певного кола координуючих механізмів, без яких жодна модель функціонувати не може.

Конкретними кроками держави у сфері трудових відносин повинно стати виконання власних функцій арбітра та гаранта у виконанні двосторонніх угод між союзами підприємців та профспілковими об'єднаннями працівників; проведення міністерствами та облдержадміністраціями активної політики на ринку праці як одного з пріоритетних напрямів соціально-економічної політики; відновлення форм участі робітників в управлінні підприємствами – радах трудових колективів, виробничих рад, груп якості тощо; формування світогляду рівності обох партнерів – підприємця і робітника.

Список літератури:

1. Ляшенко Т. М. Соціальне партнерство як фактор політичної та соціальної стабільності в

Україні: дис.... канд. політ. наук: 23.00.02; НАН України. Ін-т політ. і етнонац. дослідж. Київ, 1998. 216 с.

2. URL: <http://www.fpsu.org.ua/napryamki-diyalnosti/virobnicha-politika-ta-kolektivno-dogovirne-regulyuvannya/12476-informatsiya-pro-stan-sotsialno-trudovikh-vidnosin-kolektivni-trudovi-spori-konflikti>

3. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-presshall/2194841-trudovi-prava-u-akij-sposib-vidstouvaty.htm>

4. Індекс поточної економічної спроможності: комплексна оцінка соціально-економічної ситуації в Україні / Людмила Шангіна, Василь Юрчишин. Київ: Заповіт, 2017. – С. 26.

5. Норт Д., Волліс Д., Вайнгест Б. Насильство та суспільні порядки. Основні чинники, які вплинули на хід історії Київ: Наш формат / Незалежний культурологічний журнал «І», 2017. 352 с.

6. Національна служба посередництва і примирення URL: http://www.nspp.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1&Itemid=2

7. URL: <http://www.fpsu.org.ua/napryamki-diyalnosti/virobnicha-politika-ta-kolektivno-dogovirne-regulyuvannya/12476-informatsiya-pro-stan-sotsialno-trudovikh-vidnosin-kolektivni-trudovi-spori-konflikti>

8. Інтерв'ю Голови НСПП Окіса О. Я. «Шляхи для врегулювання колективних трудових спорів (конфліктів)» URL: <http://www.nspp.gov.ua/home/struktura-nspp-5/8199-interv-iu-holovy-nspp-okisa-o-ya-shliakhy-dlia-vrehuliuvannia-kolektyvnykh-trudovykh-sporiv-konfliktiv>

9. Напр., Драгомирецька Н. М., Пироженко Н.В. Державно-громадянське партнерство у сфері соціального розвитку: навч. посіб. / Одеса : [б. в.], 2017. 290 с.; Тадеєва Н. В. Сумлінна ділова практика корпорацій в системі соціального партнерства: автореф. дис. ... канд. екон. Наук : 08.00.04. Нац. ун-т вод. госп-ва та природокористування. Рівне, 2017. 20 с.; Соціальне партнерство як інструмент оновлення змісту професійно-технічної освіти: матеріали Другої всеукр. наук.-практ. конф., м. Кривий Ріг, 11–12

квіт. 2013 р. / [за заг. ред. Л. Л. Сушенцевої] ; Нац. акад. пед. наук України, Ін-т проф.-техн. освіти НАПН України, Криворіз. міськ. метод. центр профтехосвіти. Кривий Ріг : Роман Козлов [Вид.], 2013. 193 с. тощо.

10. Lexicon of Terms and Concepts in Public Administration, Public Policy and Political Science / Supervised by K.E.McVicar. Kyiv, 1994. P.210.

11. Закон України “Про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо реформи міжбюджетних відносин” від 28 грудня 2014р., редакція від 1 січня 2017р. URL: zakon.rada.gov.ua/go/

12. УКРАЇНА 2017-2018: НОВІ РЕАЛІЇ, СТАРІ ПРОБЛЕМИ (аналітичні оцінки) – С. 4.

13. URL: <http://edclub.com.ua/analitika/bezrobittya-v-ukrayini-ta-sviti-i-kvartal-2018-roku>

14. Стан ринку праці у розрізі міст та районів на кінець березня 2018 року. URL: http://www.uz.ukrstat.gov.ua/press/2018/expr_v077.pdf

15. Statistics on enforcement of immigration legislation. URL: http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Statistics_on_enforcement_of_migration_legislation.

16. URL: <https://www.wnp.pl/>

17. В Україні існує проблема з недобросовісними посередниками при працевлаштуванні українців за кордоном і вона має бути вирішена – Валерій Ярошенко. – Державна служба зайнятості. URL: http://www.dcz.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=427101&cat_id=364661.

18. Безробітних українців побільшало[Електронний ресурс]. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2018/01/15/novyna/suspilstvo/bezrobitnyx-ukrayincziv>

19. Задорожний Г. В., Коврига А. В., Смоловик В. В. Культурно-исторический смысл и практическое значение социального партнерства для Украины // Соціальне партнерство та його роль у становленні ринкової економіки в Україні: зб. наук. праць. Харків: ХІБМ, 2000. 222 с.

ЭКОНОМИЧЕСКИЕ НАУКИ

Grigorenko O.V.

*candidate of economic sciences, docent,
MIREA – Russian Technological University*

Tkachenko E.K.

*senior lecturer of business technologies and management department,
MIREA – Russian Technological University*

ANALYSIS OF THE INFLUENCE OF FISCAL POLICY ON THE DEVELOPMENT OF ENTREPRENEURSHIP IN THE RUSSIAN FEDERATION

Григоренко Ольга Викторовна,

*кандидат экономических наук, доцент,
доцент кафедры бизнес-технологий и государственного управления,
МИРЭА – Российский технологический университет*

Ткаченко Елена Константиновна

*старший преподаватель кафедры
бизнес-технологий и государственного управления,
МИРЭА – Российский технологический университет*

АНАЛИЗ ВЛИЯНИЯ ФИСКАЛЬНОЙ ПОЛИТИКИ НА РАЗВИТИЕ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ

Summary: In the article, the authors analyze the factors that negatively affect the development of entrepreneurship in the Russian Federation, and identify which factors have lost their significance, and which, on the contrary, have recently been the most negatively affecting. The main factor whose influence on business has increased most over the past 3 years is the fiscal policy implemented in Russia. The authors analyze in detail which components of the tax system most negatively affect entrepreneurship and give suggestions for combating the negative impact of these factors.

Аннотация: В статье авторы осуществляют анализ факторов, негативно влияющих на развитие предпринимательства в Российской Федерации, и выявляют, какие факторы утратили значимость, а какие, напротив, оказались в последнее время наиболее негативно влияющими. Основной фактор, влияние которого на бизнес наиболее возросло за последние 3 года, – фискальная политика, реализуемая в России. Авторы подробно анализируют, какие же составляющие системы налогообложения наиболее негативно влияют на предпринимательство и дают предложения по борьбе с отрицательным воздействием данных факторов.

Key words: business, fiscal policy, tax system, unstable economic situation, factor analysis.

Ключевые слова: предпринимательство, фискальная политика, система налогообложения, нестабильная экономическая ситуация, анализ факторов.

Постановка проблемы. Деловой климат в экономике России сегодня скорее можно охарактеризовать как кризис, а не как стабильное экономическое развитие. Отсутствие у правительства четкой программы и неопределенность экономической ситуации волнует современный отечественный бизнес.

Более половины предпринимателей России оценивают состояние отечественной экономики как проблемное. Негативная картина наблюдается в развитии большинства компаний за последние три года. Увеличивается число предпринимателей, чьи предприятия ухудшили свое положение на рынке.

Анализ последних исследований и публикаций. Согласно последним исследованиям ВЦИОМ (Всероссийский центр изучения общественного мнения), доля предприятий, ухудшивших положение на рынке, составляет более 60%. И при этом, наоборот, число компаний, улучшивших свое положение – снижается. Развитие бизнеса не вызывает у многих предпринимателей желаемого оптимизма.

По итогам опроса, проведенного экспертами аппарата уполномоченного по защите прав предпринимателей, возглавляемого Б. Титовым, 23% бизнесменов полагают, что их бизнес будет только регрессировать в ближайший период и возможно даже его ликвидация. 30% опрошенных предпринимателей полагаются на более оптимистичных сценарий, согласно которому их бизнес никаких изменений не претерпит. Таким образом, более половины предпринимателей (53%) не видят перспектив развития своей деятельности и не делают прогноз на рост своих экономических показателей [1].

При этом правительство РФ постоянно информирует об очередных мерах, предлагаемых для поддержки и развития бизнеса России. Но в реалиях, предлагаемые меры либо являются уже запоздалыми, а зачастую, даже бесполезными. По оценкам тех же экспертов 69 % предпринимателей считают меры, принимаемые правительством, неэффективными [1].

Согласно исследованиям, проведенным ВЦИОМ, наиболее негативно на развитие предпринимательства, влияют следующие факторы: неопределенность экономической ситуации, высокий

уровень налогообложения и спад спроса на внутреннем рынке. На диаграмме рисунка 1 представлена динамика этих факторов в течении трех последних лет.

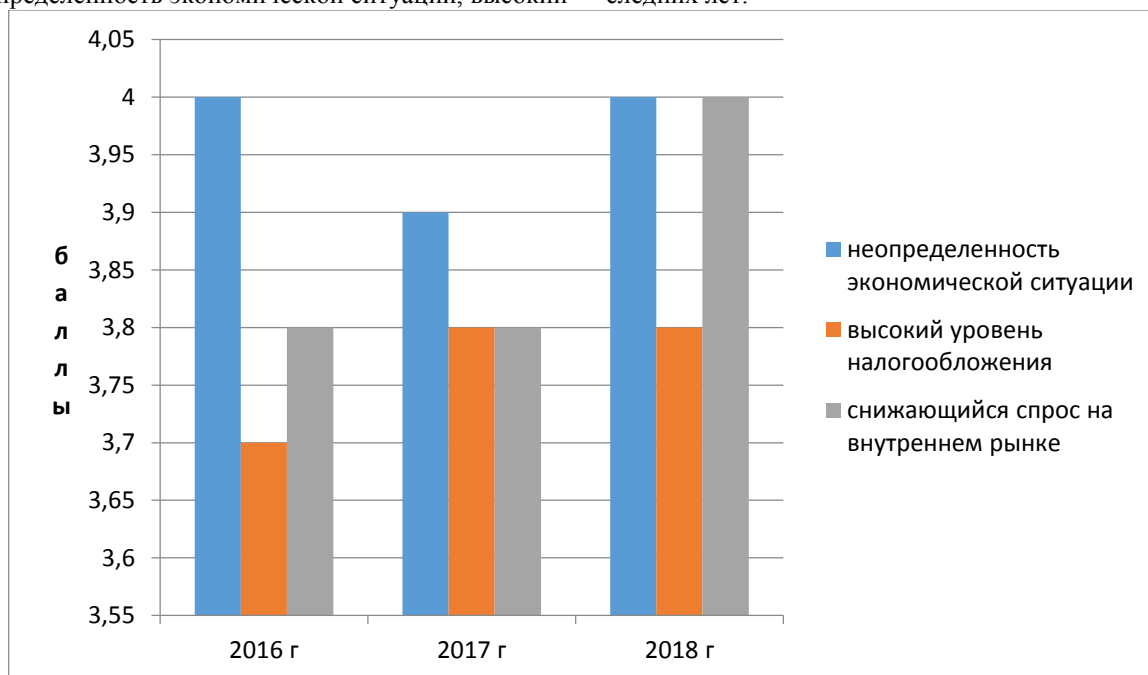

Рис. 1. Динамика сдерживающих факторов бизнеса *
*Средний балл по пятибалльной шкале. Источник: ВЦИОМ

Представленные данные исследований наглядно показывают основные причины отсутствия предполагаемого роста экономики. Одна из них это высокий уровень налогообложения бизнеса. Начиная с 2014 года, фискальная нагрузка на бизнес растет постоянно. При этом правительство в лице министра финансов А. Силуанова обещало не менять систему налогообложения и не вводить новые налоги в течении ближайших шести лет, то есть, до 2024 года. Казалось бы, подобное обещание должно было породить уверенность бизнеса в этом вопросе.

Данные опроса, проведенного ВЦИОМ показывают (данные таблицы 1), что большая часть

предпринимателей отмечают снижение фактической налоговой нагрузки. В 2018 году количество таких компаний составляло 46%. Хотя в 2017 году этот показатель составлял 50%. Таким образом половина всех опрошенных предпринимателей отмечают снижение налоговой нагрузки.

Однако, следует обратить внимание на другую цифру этого опроса. 24% бизнесменов отмечают рост фактической налоговой нагрузки на свою компанию на 10%. О росте налоговой нагрузки на свой бизнес на 20% в 2018 году говорят порядка 16 % предпринимателей.

Таблица 1.

Изменение налоговой нагрузки на бизнес *

Влияние налоговой нагрузки на бизнес	2016 год	2017 год	2018 год
Налоговая нагрузка увеличилась на 10%	21	19	24
Налоговая нагрузка увеличилась на 10-20%	13	15	16
Налоговая нагрузка увеличилась на 20-30 %	5	5	5
Налоговая нагрузка увеличилась > 30%	5	6	6
Налоговая нагрузка снизилась	48	50	48
Налоговая нагрузка не изменилась	0	2	2
Затрудняюсь ответить	7	5	4

*Источник: ВЦИОМ

Данные вышеприведенного исследования в целом подтверждают данные доклада Президенту Российской Федерации, подготовленному центром по защите прав потребителей при уполномоченном при Президенте РФ несколько ранее, в 2015 году.

Следует рассмотреть, как же изменилась ситуация с факторами, оказывающими негативное влияние на развитие бизнеса, за три года. В докладе приводятся результаты опроса, в котором приняли уча-

стие 2300 респондентов – собственников и руководителей бизнеса, которым было предложено определить основные факторы, сдерживающие развитие бизнеса. Как и в исследовании ВЦИОМ, проведенном в 2018 году и рассматриваемом ранее в данной работе, в докладе президенту основными факторами были названы следующие:

- неопределенность экономической ситуации;
- снижающийся спрос на внутреннем рынке;
- высокий уровень налогообложения.

Однако важно отметить, что в 2015 году лидирующую позицию среди негативных факторов занимал «нестабильный курс рубля». Влияние данного фактора отмечали почти 80% респондентов (59% респондентов заявляли, что данный фактор очень сильно сдерживает развитие, 21% отмечали, что он скорее оказывает сдерживающее влияние на развитие компании). В 2018 году данный фактор утратил лидирующую позицию и был переформулирован в фактор «Курс рубля», и занимает лишь девятое место в рейтинге негативных факторов со значением в 3,5 балла (1-однозначно не оказывает влияние, 5 – однозначно оказывает влияние). Остальные лидирующие факторы из исследования 2015 года сохранили свои позиции [2].

Выделение нерешенных ранее частей общей проблемы. В 2015 году высокий уровень налогообложения был на четвертом месте в рейтинге негативно влияющих факторов (39% респондентов заявляло, что высокий уровень налогообложения сильно сдерживает развитие компании, тогда как 24% отмечало скорее сдерживающее влияние, итого этот фактор отмечали 63% респондентов). Три года назад, в 2015 году неопределенность экономической ситуации волновала куда более значимое количество респондентов (52% утверждали, что она очень сильно сдерживает развитие компании и 26% заявляли о скорее сдерживающем влиянии, итого 78% респондентов) [2]. Таким образом,

в 2018 году, по прошествии трех лет, фактор «высокий уровень налогообложения» вышел на первое место, и разделяет его с «неопределенностью экономической ситуации» (четыре балла из возможных пяти у обоих факторов) [1].

Цель статьи. Целью данной работы является анализ влияния фискальной политики, реализуемой в Российской Федерации, на развитие предпринимательства. Необходимо рассмотреть, с какими проблемами сталкиваются владельцы бизнеса при уже существующей системе налогообложения и налоговых проверок.

Изложение основного материала. Что же произошло за период с 2015 года с фискальной политикой в стране, что вывело данный фактор фактически на первое место в рейтинге факторов, указанных бизнесменами, как наиболее сдерживающие развитие предпринимательства в Российской Федерации? Ведь уже в 2015 году в докладе отмечалось, что налоговая нагрузка в России значительно выше, чем во многих других странах. Так, совокупная налоговая ставка в России на конец 2013 г. составляла 48,9% от совокупной прибыли компании. Это было значительно выше средней ставки налоговых платежей в среднем по миру – 40,9%. По уровню налоговой нагрузки Россия была на 49-м месте из 189 стран: налоговое бремя одно из самых высоких – налоги уменьшали рентабельность бизнеса более чем в 2 раза! Основная нагрузка приходилась на прямые налоги, включая отчисления в фонд оплаты труда. На налог на прибыль приходилось 17% от совокупной налоговой ставки, на страховые взносы — 72% [2]. К сожалению, как показывает наш анализ, ситуация с налогообложением в стране не перестала беспокоить предпринимателей. Необходимость налоговой реформы, стимулирующей экономический рост, по мнению предпринимателей, занимает второе по приоритетности место после повышения уровня и качества жизни людей согласно исследованию ВЦИОМ 2018 года (Таб. 2) [1]

Таблица 2.

Возобновление роста экономики: Приоритетные меры*

Программы, направленные на возобновление экономического роста	2018 год	2017 год
Повышение уровня и качества жизни людей	3,8	3,8
Налоговая реформа, стимулирующая экономический рост	3,6	3,5
Ограничение тарифов на услуги инфраструктурных и сырьевых монополий и снижение тарифов	3,5	3,5
Развитие международного сотрудничества, продвижение интересов национальных производителей несырьевого сектора	3,4	3,4

*Источник: ВЦИОМ

Налоги являются материальной основой деятельности государства и фактором развития предпринимательства. Если налоговая система несовершенна, то и основа очень шаткая. Доля используемых государством общественных ресурсов, в формировании которых решающую роль играют налоги, весьма значительна (в некоторых странах, свыше 40% ВВП), что предопределяет задачу их эффективного использования [3].

Необходимо рассмотреть, какие же аспекты фискальной политики и системы налогообложения в Российской Федерации вызывают наибольшее число вопросов. Так, помимо высоких ставок, предприниматель сталкивается и с целым спектром других трудностей, которые требуют значительных материальных и временных ресурсов для их решения. Рассмотрим поподробнее, с какими же проблемами

сталкиваются владельцы бизнеса при уже существующей системе налогообложения и налоговых проверок.

Подготовка документов для налоговых проверок требует значительного времени и ресурсов, так как необходимо провести бесконечное копирование всех документов и их брошюровка. По закону на все это отводится всего лишь пять дней. На средних и крупных предприятиях необходимо держать целый штат сотрудников для подготовки документов к проверке. Предприятия несут неоправданные затраты. Про малые предприятия вообще можно и не говорить. Любая подобная подготовка документов к налоговой проверке выбивает их из обычного ритма работы, что естественно сказывается на экономических показателях их деятельности. При этом с материалами проверок бизнесмену или руководителю предприятия ознакомиться не дают, и тем более осуществить их сверку.

Рост фискальной нагрузки на бизнес происходит за счет введения правительством неналоговых платежей, а так же роста их ставок. Например, система «Платон» - российская система взимания платы за эксплуатацию автомобильных дорог. Она начала свою работу с 2015 года. Деньги с перевозчиков взимаются для компенсации ущерба, который большегрузные автомобили наносят автомобильным дорогам общего пользования. Полученные средства переводятся в пользу государственного бюджета и в перспективе направляются на восстановление автомобильных трасс федерального назначения [4].

Да, государством был объявлен мораторий на введение новых неналоговых платежей, но он, по факту, не действует, так как единые правила установления и регулирования неналоговых платежей до сих пор не приняты. Так, главы трех бизнес-объединений — Торгово-промышленной палаты (Сергей Катярин), РСПП (Александр Шохин) и «Опоры России» (Александр Калинин) обратились к премьер-министру РФ Дмитрию Медведеву с письмом, в котором они просят премьера ускорить внесение в Госдуму законопроекта по регулированию неналоговых платежей. «На сегодняшний день сохраняется ситуация с введением новых неналоговых платежей и увеличением размеров, действующих», — говорится в письме. Напомним, что к неналоговым платежам относятся, в частности, утилизационный, торговый, экологический сборы. Последняя версия законопроекта предлагала регулировать порядка 50 платежей, в основном установленных на федеральном уровне. Минфин оценивал нагрузку на бизнес от таких сборов в 0,7–0,8% ВВП [5].

Еще одним примером государственной «помощи» бизнесу является взнос в Пенсионный фонд с доходов, превышающих 300 тысяч рублей для индивидуальных предпринимателей [6]. И если Конституционный и Верховный суды дали разъяснения, что оплата взноса идет с разницы между доходом и расходом предпринимателя, то Минфин своим разъяснительным письмом, запретил учитывать расходы при расчете этих взносов. Есть у вас

время и силы - идите в суд и рассказывайте там о решениях Конституционного и Верховного суда, нет — платите взнос!

Также наблюдается постоянное увеличение налогооблагаемой базы. Например, необоснованные увеличения кадастровой стоимости земельных участков приводит к росту налоговых платежей по земельному налогу и становится обременительным для предпринимателей — плательщиков этого налога.

Выводы и предложения. Несовершенство налоговой системы имеет может иметь на сегодняшний момент отрицательное влияние на отечественный бизнес. Уровень действующих ставок налогов превышает все разумные пределы, а перечень налоговых льгот для малых предприятий ограничен. По некоторым оценкам Госкомстата совокупные изъятия в Федеральный бюджет, бюджеты субъектов РФ и местные бюджеты в виде более чем 40 налогов и обязательных платежей достигают 90% балансовой прибыли предпринимательских структур, а некоторых случаях превышают 100% [7]. Эта ситуация вынуждает предпринимателей искать способы уклонения от налогов - ведение двойной бухгалтерии, уход в "теневой" бизнес и так далее.

Поэтому необходимо быстро и своевременно устранять несовершенство налоговой системы РФ, которое несомненно повлияет на товарно-денежный обмен и выход многих предпринимателей из «теневого» бизнеса. Налоговая система не способствует развитию предпринимательства в России, а также экономики страны в целом. Необходимо внесение изменений в налоговый кодекс, а также принятие единых правил установления и регулирования неналоговых платежей. Правительство РФ должно совершенствовать фискальную политику с учетом всех изменений, которые происходят в экономике страны, должно реагировать на них более лабильно. Совершенствование налоговой системы в России является необходимым условием для развития малого и среднего предпринимательства, а также является залогом активного роста инвестиций в экономику страны и обеспечения ее стабильных темпов роста.

Список литературы:

1. ВЦИОМ. Соцопрос: Оценка динамики факторов, влияющих на бизнес, и мер, направленных на возобновление экономического роста. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: https://www.wciom.ru/fileadmin/file/reports_conferences/2018/2018-05-21_predprinimatel.pdf
2. Доклад президенту РФ – 2015. Российский бизнес – портрет в цифрах. — [Электронный ресурс]. — URL: http://niss.ru/upload/iblock/9d4/2015_portret.pdf
3. Малис, Н.И. Налоговая политика государства: учебник и практикум для академического бакалавриата. — М.: Юрайт, 2014.

4. Система взимания платы с грузовых автомобилей «Платон». Досье. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://tass.ru/info/4122000>

5. Дарья Николаева, Татьяна Гришина. Бизнес требует неналогового кодекса. // Коммерсантъ. - 2018. - [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.kommersant.ru/doc/3570718>

6. Современный предприниматель. Налоги и учет для малого бизнеса. - [Электронный ресурс]. –

Режим доступа: <https://spmag.ru/articles/strahovye-vznosy-ip-1-svyshe-300-000-rubley>

7. Приватный банковский портал. Современные проблемы малого и среднего бизнеса в России и пути их решения. - [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://privatnb.ru/ekonomika/rol-malogo-biznesa-v-sisteme-ekonomicheskix-otnoshenij-obshhestva.html>

Shevchenko V.

*Candidate of Economic Sciences, associate Professor
Oles Honchar Dnipro National University*

Dmytruk O.

*student
Oles Honchar Dnipro National University*

FORMATION OF MECHANISM OF THE ENTERPRISE MATERIAL RESOURCES MANAGEMENT IN MODERN CONDITIONS OF BUSINESS

Шевченко Владислав Аркадійович,

кандидат економічних наук, доцент

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Дмитрук Ольга Анатоліївна

студентка

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

ФОРМУВАННЯ МЕХАНІЗМУ УПРАВЛІННЯ МАТЕРІАЛЬНИМИ РЕСУРСАМИ ПІДПРИЄМСТВА В СУЧАСНИХ УМОВАХ ГОСПОДАРЮВАННЯ

Summary: In the article the basic going is considered near interpretation of maintenance and essence of economic category "material resources". A management offers material resources to carry out on the basis of forming of mechanism, the authorial model of that is presented in the article. The basic component elements of an offer mechanism are considered. Authorial determination of category is set forth "mechanism of management material resources".

Key words: *material resources, mechanism, management, mechanism of management of material resources, efficiency.*

Анотація: В статті розглянуто основні підходи до трактування змісту та сутності економічної категорії «матеріальні ресурси». Запропоновано управління матеріальними ресурсами провадити на основі формування механізму, авторську модель якого представлено в статті. Розглянуто основні складові елементи запропонованого механізму. Сформульовано авторське визначення категорії «механізм управління матеріальними ресурсами підприємства».

Ключові слова: *матеріальні ресурси, механізм, управління, механізм управління матеріальними ресурсами, ефективність.*

Постановка проблеми. У сучасних умовах господарювання, які здебільшого характеризуються загостренням конкурентної боротьби, успішний розвиток виробничих підприємств багато в чому залежить від ефективного управління матеріальними ресурсами. Це обумовлено високим рівнем матеріаломісткості продукції національних виробників, постійним зростанням цін на сировинні ресурси, що викликає зростання витрат на формування сировинної, паливної, енергетичної бази українських підприємств, наслідком чого є втрата конкурентних позицій на світових ринках. Отже, за таких умов все більшої актуальності набувають наукові дослідження спрямовані на розробку та наукового обґрунтування механізмів ефективного управління матеріальними ресурсами виробничих підприємств.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Аналіз літературних джерел підтверджує, що проблемам управління матеріальними ресурсами підприємств приділяли увагу у своїх чисельних працях закордонні та вітчизняні науковці.

Так, дослідження категорії «матеріальні ресурси підприємства» здійснювали такі науковці, як М. Г. Чумаченко, Г. І. Андрєєва, Л. М. Тимошенко, А. Н. Азріліян, А. Б. Борисов, Д. Д. Гордієнко, А. Г. Загородній, Г. Л. Вознюк, Л. М. Чернелєвський, Н. Г. Слободян, О. В. Михайленко, В. В. Величко, А. І. Ільїн, А. А. Руденко, М. К. Старовойтов, П. А. Фомін, М. В. Дроботова, П. В. Іванюта, О. П. Лугівська, В. Г. Золотогор, С. В. Мочерний, Я. С. Ларіна, О. А. Устенко, С. І. Юрій, Г. С. Суков, М. Г. Чумаченко, М. А. Болюх, В. З. Бурчевський, М. І. Горбаток, А. С. Головачев, І. М. Бабух,

Г. М. Азаренкова, В. А. Грюнштам, П. В. Горячкін, Н. А. Горелов та інші.

Сучасні проблеми управління матеріальними ресурсами підприємств знайшли відображення у працях вітчизняних та закордонних науковців, а саме: Н. Дж. Еквілайга, Д. Дж. Клосса, Д. Дж. Бауерсокса, Р. Якобса, І. О. Бондаревої, С. С. Крохмаль, Ю. Ю. Лоли, О. Ю. Могилевської, В. Несвіт, Б. Анікіна, О. Ю. Рудневої, Н. О. Селезньової, Т. О. Степаненко, А. Гаджинського, В. Г. Стрижової, В. Лукінського.

Виділення не вирішених раніше часток загальної проблеми. Не зважаючи на безумовну наукову цінність проведених у даному напрямку досліджень, чисельні напрацювання та здобутки, у науковому просторі донині не сформовані загально визнані підходи до побудови комплексного цілісного механізму управління матеріальними ресурсами підприємства, уточнення потребують формулювання визначення категорій - «матеріальні ресурси», «механізм управління матеріальними ресурсами підприємства», що обумовлює актуальність досліджень у даному напрямку.

Мета статті – обґрунтування підходів до формування механізму управління матеріальними ресурсами підприємства на основі поєднання та визначення взаємозв'язків його основних складових елементів.

Виклад основного матеріалу. У сучасній економічній літературі існує безліч підходів до трактування та визначення категорії «матеріальні ресурси підприємства», які було систематизовано на основі узагальнення досліджених літературних джерел. Встановлено, що значна кількість науковців під терміном "матеріальні ресурси" розуміють зберігання ресурсів на випадок необхідності, резерв, який призначений для забезпечення безперебійного процесу виробництва і не використовується у поточній діяльності підприємства. Зокрема, на думку Г. І. Андрєєвої, матеріальні ресурси – це «основні та оборотні засоби виробництва, які використовуються або можуть бути використані у виробничому процесі та є матеріальною базою підприємства чи галузі» [1, с. 136]. У свою чергу, Л. М. Тимошенко матеріальні ресурси відносить до складової частини засобів виробництва, а їх основними елементами вважає сировину та матеріали [2, с. 89]. А. Г. Загородній, Г. Л. Вознюк категорію «матеріальні ресурси» трактують з позиції визначення її складових елементів і відносять до них основні та допоміжні матеріали, сировину, незавершене виробництво, тару, відходи, тощо [3 с. 783]. Принципово їх точку зору поділяють й інші науковці, зокрема Ільїн А. І., Руденко А. А., Старовойтов М. К. Фомін П. А., Дроботова М. В., які визначають матеріальні ресурси як ті, що різняться здебільшого кількістю та змістом елементів.

У свою чергу Величко В.В. вважає, що «матеріальні ресурси – це ресурси в натурально-речовинній формі, які використовуються у виробничій (господарській) діяльності підприємства [4, с. 59]. До їх складу автор відносить основні фонди та частку оборотних фондів. Іванюта П. В., Лугівська О. П. [5, с. 95], Золотогоров В. Г. [6, с. 377], Мочерний С. В., Ларіна Я. С., Устенко О. А., Юрій С. І [7, с. 463] також до матеріальних ресурсів відносять

як предмети так і засоби праці, як основні так і оборотні фонди.

Дещо вужчим можна вважати визначення матеріальних ресурсів таким авторами як Чумаченко М. Г., Болюх М. А., Бурчевський В. З., Горбатов М. І. [8], Суков Г. С. [9] та інші, які вважають матеріальними ресурсами «запаси предметів праці, що вже придбані, але ще не брали участі у виробництві продукції» [8, с. 405], тобто зводячи зміст матеріальних ресурсів до виробничих запасів.

Таким чином, можна дійти висновку, що в економічній літературі не існує загальноприйнятого визначення категорії «матеріальні ресурси». Трактування різних авторів категорії «матеріальні ресурси» можна поєднати в межах таких підходів:

1) матеріальними ресурсами вважають сукупність виключно предметів праці, які підприємство використовує у виробничих процесах;

2) до матеріальних ресурсів відносять як предмети, так і засоби праці, як основні виробничі фонди, так і оборотні фонди;

3) матеріальними ресурсами вважають запаси предметів праці, включно із сировиною, основними матеріалами, тобто виробничі запаси.

Зазначені вище визначення не мають характеру протиріччя, а економічно обґрунтовано доповнюють, поглиблюють одне одного, відображаючи ту чи іншу властивість матеріальних ресурсів як економічної категорії.

Матеріальні ресурси підприємства є одним із багатьох об'єктів, до управління якими застосовують підходи, що ґрунтуються на побудові та формуванні певних механізмів.

Механізмом у широкому розумінні вважають «внутрішній пристрій; систему, спосіб певного виду діяльності; сукупність станів і процесів, із яких складається будь-яке явище» [10, с. 98]. Найбільш обґрунтованим визначенням механізму управління у науковій спільноті вважається сформульоване Ю. Д. Кунєвим, який зазначав, що у вузькому трактуванні механізм управління являє собою статичну єдність окремих структурних елементів, які виконують функції важеля управлінських процесів і явищ. У широкому сенсі є інструментарієм впливу на управлінську інформацію, що забезпечує «динаміку, реальне функціонування усієї статичної єдності елементів» [11].

Механізм управління будь-яким об'єктом - це складна, відносно самостійна структурно-логічна система, яка складається із сукупності певних взаємопов'язаних та взаємоузгоджених між собою елементів. Розмаїття цільових установок, методів, принципів, важелів, суб'єктів та об'єктів управління призвели до розробки, формування, побудови науковцями та практиками значної кількості різноманітних механізмів управління, які застосовують на підприємствах. [12, 13, 14]

Основною метою формування механізму управління матеріальними ресурсами підприємства є забезпечення сприятливих організаційно-економічних умов для успішного досягнення цілей управління. Рівень досконалості механізму, запровадженого на підприємстві, залежить від глибини його науково-методичного обґрунтування, а також від суб'єкта формування механізму, його професіоналізму та досвіду.

Результатом узагальнення розглянутих підходів до визначення та побудови механізму управління матеріальними ресурсами підприємства стало сформульоване його авторське бачення. Механізмом управління матеріальними ресурсами підприємства можна вважати сукупність взаємопов'язаних елементів (цілей, завдань, методів, важелів, інструментів, принципів, функцій та інших), які дозволяють здійснювати процес управління, спрямований на забезпечення ритмічності, безперебійності виробничого процесу, підвищення ефективності використання матеріальних ресурсів, та як наслідок - зростання прибутковості та рентабельності діяльності підприємства в цілому.

Розроблена узагальнена модель механізму управління матеріальними ресурсами підприємства складається із двох взаємопов'язаних блоків, а саме: механізму управлінської діяльності та про-

цесу управління основними елементами матеріальних ресурсів (рис. 1).

Блок, який відображає механізм управлінської діяльності, передбачає визначення об'єкту, мети, завдань, функцій, принципів, методів, інструментів, важелів управління та підсистеми його забезпечення (організаційного, економічного, нормативно-правового, інформаційного).

Основною метою управління матеріальними ресурсами підприємства є підвищення ефективності їх використання за умови забезпечення ритмічності й безперебійності виробничого процесу. Досягнення зазначеної мети можливе шляхом виконання таких завдань:

- оптимізація матеріально-технічного постачання;
- стимулювання раціонального, економного використання усіх елементів матеріальних ресурсів;

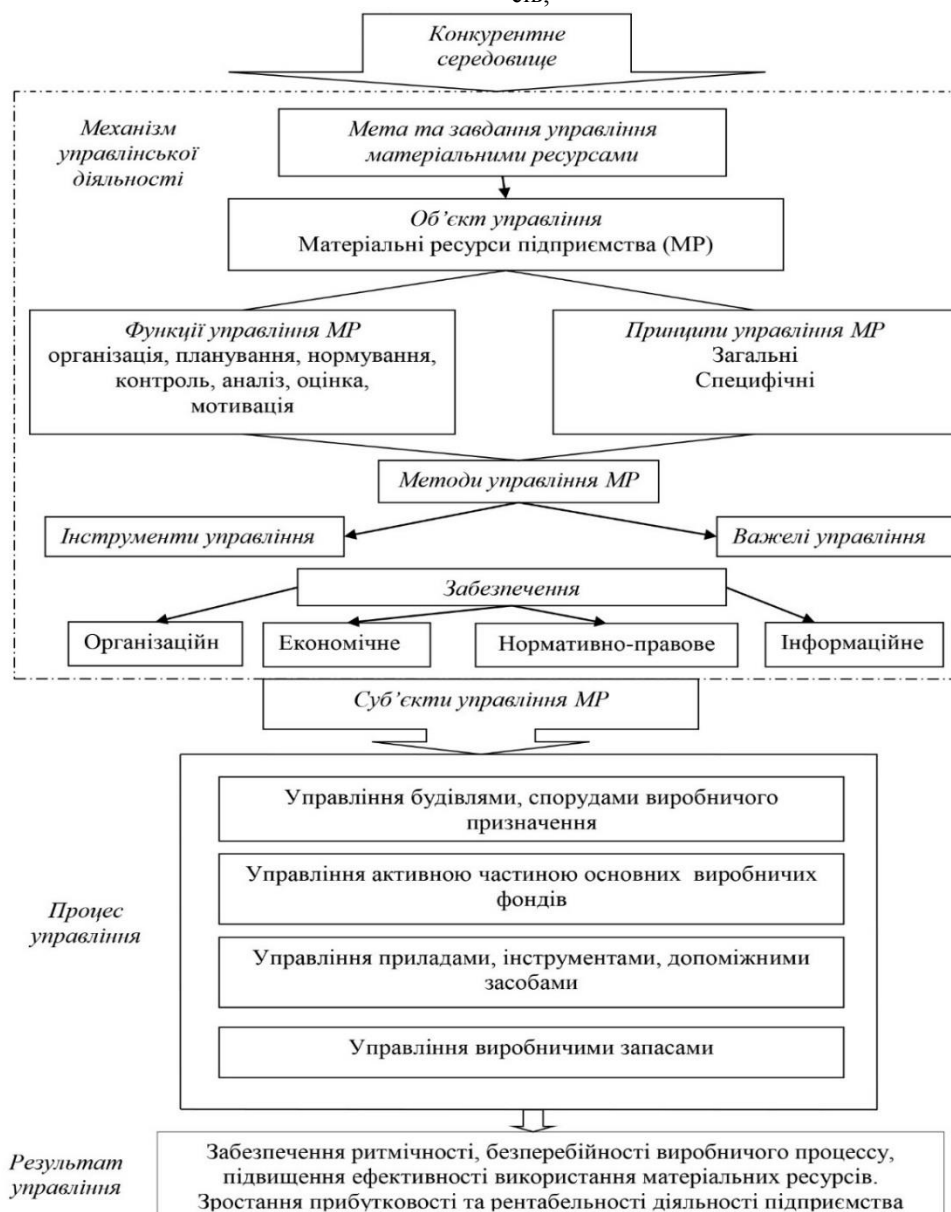

Рисунок 1 – Узагальнена модель механізму управління матеріальними ресурсами підприємства

- удосконалення нормування матеріальних основних виробничих фондів;
- запасів та використання матеріальних ресурсів;
- зниження матеріалоємності виробництва;
- підвищення ефективності використання
- застосування новітніх технологій з метою

використання більш економічної сировини (матеріалів);

- використання вторинної сировини.

Основними елементами матеріальних ресурсів підприємства, на які спрямовані управлінські дії, (об'єкт управління) – це будівлі та споруди виробничого призначення, активна частина основних виробничих фондів (обладнання, устаткування, машини, тощо), приладдя, інструменти та виробничі запаси.

Механізм управління матеріальними ресурсами підприємства передбачає застосування інтегрованого підходу до функцій управління, основними з яких є:

- планування (стратегічне, поточне, оперативне);
- організація постачання та використання матеріальних ресурсів;
- нормування матеріальних запасів витрат матеріальних ресурсів;
- стимулювання та мотивація до економного та раціонального використання матеріальних ресурсів;
- аналіз стану, рівня забезпеченості, руху матеріальних ресурсів;
- оцінка ефективності використання матеріальних ресурсів, оцінка ресурсного потенціалу підприємства.

Принципи управління матеріальними ресурсами умовно поділяються на загальні (науковості, комплексності, оптимальності, ефективності, цілісності, тощо) та специфічні, тобто такі, що враховують специфіку об'єкта управління. До останніх слід віднести:

- ресурсозбереження;
- оперативність;
- інтенсифікацію використання матеріальних ресурсів;
- планування та організацію матеріального потоку;
- економічність.

Зазначені вище та інші принципи управління матеріальними ресурсами, які визначено в літературних джерелах, є фактично поглибленням основного принципу управління матеріальними ресурсами, а саме оптимальності. Оптимізація матеріальних ресурсів полягає у забезпеченні планомірного процесу виробництва за умови мінімізації витрат, тобто відповідає основній меті управління ними.

Сучасна теорія і практика переконують, що ключовими методами управління матеріальними ресурсами підприємства є методи кількісного оцінювання та діагностики; прогнозування та формування стратегічних орієнтирів; рейтингування; маркетингових досліджень тощо. Реалізація та вдосконалення зазначених методів потребує застосування комплексного підходу для здійснення фінансових, організаційних, технічних, технологічних та інших заходів.

Специфіка діяльності кожного підприємства визначає можливість використання в кожному конкретному випадку певного набору інструментів та

важелів управління матеріальними ресурсами, які не протиставляють, а застосовують комплексно у відповідності до обставин та особливостей ситуації. Особливим інструментарієм у процесі управління матеріальними ресурсами можна вважати логістику, реінжиніринг та контролінг. Логістика задовольняє потребу підприємства в управлінні безперервним рухом матеріальних ресурсів на підприємстві; реінжиніринг бізнес-процесів створює організаційну основу для їх руху, а контролінг надає інформаційно-аналітичне забезпечення та дозволяє відстежувати результати впровадження логістики й реінжинірингу. Системне їх впровадження забезпечує комплексний підхід до управління матеріальними ресурсами [15, с. 133].

Важливою складовою механізму є підсистема забезпечення управління матеріальними ресурсами. Організаційне забезпечення полягає передусім у створенні організаційних структур управління матеріальними ресурсами, визначені їх функцій та завдань, встановленні взаємозв'язків між ними. Нормативно-правове забезпечення складають нормативні, правові, законодавчі, інструктивні документи, які приймаються на макро- (загальнонаціональному) та мікро- (внутрішньофірмовому) рівні. В умовах нестабільності зовнішнього середовища, високого рівня конкуренції особливої уваги заслуговує інформаційне забезпечення управління матеріальними ресурсами, що вимагає використання не лише обліково-економічних даних, а й технічної, технологічної й іншої інформації та потребує впровадження інформаційно-аналітичних систем.

Основним керованим елементом у розробленому механізмі виступає процес управління складовими елементами матеріальних ресурсів, головним завданням якого є забезпечення ритмічного, безперервного процесу виробництва за умови мінімізації витрат, підвищення ефективності використання матеріальних ресурсів задля зростання прибутковості та рентабельності діяльності підприємства в цілому.

Висновки та пропозиції. Високоєфективного управління матеріальними ресурсами підприємства можна досягти шляхом застосування адекватного, науково-обґрунтованого механізму. Механізм управління матеріальними ресурсами підприємства є самостійною економічною категорією, яку можна визначити як сукупність взаємопов'язаних елементів (цілей, завдань, методів, важелів, інструментів, принципів, функцій та інших), які дозволяють здійснювати процес управління, спрямований на забезпечення ритмічності, безперебійності виробничого процесу, підвищення ефективності використання матеріальних ресурсів, та як наслідок зростання прибутковості та рентабельності діяльності підприємства в цілому. Розроблений механізм складається із двох взаємопов'язаних блоків: механізму управлінської діяльності та процесу управління основними елементами матеріальних ресурсів, та має спрямованість на досягнення високого рівня прибутковості та рентабельності діяльності підприємства.

тва. Подальші дослідження слід спрямувати на науково-теоретичне обґрунтування інструментів та методів управління матеріальними ресурсами підприємства в сучасних умовах господарювання.

Список літератури:

1. Андреева Г.І. Чернелевський Л.М., Слободян Н.Г., Михайленко О.В. Економічний аналіз: Навч. - метод. посіб. К.: Знання, 2008. 263с.
2. Тимошенко Л. М. Економіка і економія. К., Вид-во політичної літератури України, 1982. 166 с.
3. Загородній А. Г., Вознюк Г. Л. Фінансово-економічний словник. К.: Знання, 2007. 1072 с.
4. Величко В. В. Економіка підприємства: навч. посіб. Х.: ХНАМГ, 2010. 169 с
5. Іванюта П. В. Лугівська О. П. Управління ресурсами і витратами: навч. посібник. К.: Центр навчальної літератури, 2009. 320 с.
6. Золотогоров В.Г. Экономический словарь по экономике. Мн.: Полымя, 1997. 571 с.
7. Мочерний С. В. Економічний енциклопедичний словник: [У двох томах] / С.В. Мочерний, Я.С. Ларіна, О.А. Устенко, С.І. Юрій; за ред. С.В. Мочерного. Т. 1. Львів: Світ, 2005. 616 с.
8. Економічний аналіз: Навч. посібник / М. А. Болюх, В. З. Бурчевський, М. І. Горбаток та ін.; за ред. акад. НАНУ, проф. М. Г. Чумаченка. Вид. 2-ге перероб. і доп. К.: КНЕУ, 2003. 556 с.

9. Суков Г. С. Вирішення проблем обліку запасів. *Вісник Житомирського державного технологічного університету* / Серія: Економічні науки. 2005. № 2(32). С. 187-195.

10. Харченко В.А. Механізм формування системи стратегічного управління розвитком промислового підприємства. *Економіка промисловості*. 2014, № 4 (68). С.97-104.

11. Кунєв Ю. Д., Коросташова І. М., Мазур А. В., Шапошник С. П. Управління в митній службі: підруч. К.: Центр навч. л-ри, 2006. 406 с.

12. Гринько Т.В., Тімар І.В. Теоретичні підходи до формування механізму управління іміджем підприємств сфери послуг. *Економічний вісник Запорізької державної інженерної академії*. 2016. Вип. 6 (06). Ч. 1. С.85-90.

13. Гринько Т. В., Шевченко В. А. Організаційно-економічний механізм у системі управління господарською діяльністю закладів охорони здоров'я. *Економіка та підприємництво*. Київ: КНЕУ, 2016. Вип. 36-37. С. 96-110.

14. Управління розвитком суб'єктів підприємництва: механізми, реалії, перспективи: колект. моногр. за заг. ред.. Т. В. Гринько. Дніпро, 2018. 333 с.

15. Лозовский А. Н., Батышева В. И. Подходы к управлению развития потенциала материально-технической базы предприятия. *«Молодий вчений»* 2014 р. № 5 (08). С.131-134.

Зборовський Роман Володимирович

аспірант Запорізького національного університету;

АНАЛІЗ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ МАШИНОБУДУВАННЯ В УКРАЇНІ

Zborovskij R. V.

PhD student, Ukrainian National University in Zaporizhzhia, Ukraine

ANALYSIS OF MECHANICAL ENGINEERING ENTERPRISES IN UKRAINE

Анотація. В статті здійснено аналіз рівня розвитку машинобудування у 2013-2017 рр. Досліджено структуру реалізації продукції за основними галузями промисловості України. Проаналізовано індекси промисловості в цілому та машинобудування окремо. Здійснено оцінку розподілу загального обсягу витрат за напрямками інноваційної діяльності машинобудівної галузі. Дослідження дозволило зробити висновок, що інноваційна активність машинобудівних підприємств переживає кризу. Проведений аналіз дозволив обґрунтувати перспективні напрями розвитку машинобудівної галузі України та економіки в цілому на 2018-2019 роки.

Summary. In the article analyzed the level of the mechanical engineering development in 2013-2017. Studied the structure of the realization of the products according to the main industries of Ukraine. Analyzed the indexes of the industry as the whole and mechanical engineering separately. Rated the distribution of the total costs according to the directions of the innovative mechanical engineering industry activity. The research allowed to draw a conclusion, that the innovative mechanical engineering enterprises experiences be in a state of crisis. The performed analysis allowed to ground the perspective directions of the mechanical engineering development of Ukraine and the economy as the whole in 2018-2019.

Ключові слова: машинобудування; аналіз; інновації; розвиток; витрати.

Key words: mechanical engineering; analysis; innovations; development; costs.

Постановка проблеми. Машинобудівна галузь є однією з базових галузей економіки, її системоутворюючим елементом, що визначає загальний стан виробничого потенціалу України. Від резуль-

татів діяльності машинобудівних підприємств здебільшого залежить функціонування всіх інших галузей промисловості. Жорсткі умови глобалізованих економічних трансформацій диктують необхідність активної реалізації стратегічних змін та

результативною інноваційною діяльністю на підприємствах машинобудівного комплексу.

Аналіз існуючих досліджень і публікацій. Дослідженням різних аспектів питання розвитку персоналу присвячені наукові праці Н. Карачина, О. Кузьміна, Д. Малашука, А. Півень, І. Фариневича, І. Яновського, О. Курчука та інших. Результати досліджень вищеназваних вчених охоплюють широке коло зазначеної проблеми. Однак динаміка розвитку машинобудівних підприємств потребує проведення постійних досліджень з метою вивчення основних напрямків і заходів подальшої реалізації процесу вдосконалення системи їх розвитку.

Метою даної статті є оцінка проблем та перспектив розвитку машинобудівних підприємств України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Більшість сучасних учених підкреслюють, що економічний розвиток та науково-технологічного прогрес в економіці України неможливий без стабільного економічного становища промисловості. Безумовно, машинобудування є єдиною галуззю промисловості, яка забезпечує впровадження досягнень науково-технологічного прогресу в усі інші сектори економіки. Для здійснення ефективного керівництва галуззю в цілому та управління окремими машинобудівними підприємствами зокрема, необхідним є дослідження стану та структури ринку машинобудівної сфери, визначення проблемних аспектів і формування напрямів їх подальшого усунення. Ключовим питанням у цьому є дослідження економічного стану галузі машинобудування.

Продукція машинобудівних підприємств традиційно відіграє вирішальну роль в реалізації досягнень науково-технічного прогресу у всіх галузях економіки. У машинобудуванні зосереджено майже 15% вартості основних засобів та понад 21% загальної кількості найманих працівників промисловості [1].

Машинобудування є багатогалузевим комплексом, який складається за класифікацією КВЕД з:

- виробництва комп'ютерів, електронної та оптичної продукції;
- виробництва електричного устаткування;
- виробництва машин і устаткування, не віднесених до інших угруповань;
- виробництво автотранспортних засобів, причепів і напівпричепів та інших транспортних засобів.

Ремонт і монтаж машин і устаткування віднесено за КВЕД до окремої статті, але оскільки цей вид діяльності тісно пов'язаний з машинобудуванням, у роботі досліджено динаміку і цього напрямку, як частини загального машинобудування.

Аналіз рівня розвитку машинобудування в Україні показав, що у період з 2008 по 2011 рр. галузь мала позитивні темпи розвитку, з 2012 року по 2014 рік спостерігається поступовий спад галузі,

про що свідчать обсяги реалізованої продукції машинобудівних підприємств України.

Машинобудування є однією з небагатьох вітчизняних галузей, яка у 2016 році ще не досягла обсягів реалізації продукції 2012 року: у 2012 році ці обсяги склали 140539,3 млн.грн., а у 2016 році - 130290,2 млн. грн., тобто темп падіння за 5 останніх років дорівнює 92,7 %. Зважаючи на те, що загальний темп зростання обсягів реалізації усього промислового комплексу України за аналогічний період складає 155,6 %, тенденції розвитку машинобудівного сектору слід вважати достатньо тривожними [2].

Негативні тренди розвитку вітчизняного машинобудування підтверджує співставлення з зарубіжними країнами. Як відомо, у більшості розвинутих країн світу машинобудування є пріоритетною галуззю розвитку промисловості, оскільки має величезний вплив на всі сфери економічної діяльності країни, а саме: забезпечує рентабельність та конкурентоздатність товарів і послуг на ринку та сприяє зростанню матеріального та інтелектуального рівня населення. Провідними виробниками продукції галузі є США, Франція, Італія, Китай, Японія, Німеччина, Росія. Що стосується вітчизняної галузі машинобудування, яка завжди була орієнтована на експорт, то за останні роки спостерігається зниження експорту української машинобудівної продукції з 5670416,3 тис. дол. у 2010 році до 3940855,8 тис. дол. у 2015 році. Темпи імпорту машинобудівної продукції за аналізований період значно випереджають темпи експорту, що негативно впливає на торговельний баланс та збільшує його від'ємне сальдо [3, с. 230].

Багато учених відзначають, що однією з головних причин падіння розвитку машинобудівної галузі України є суттєвий розрив економічних зв'язків з Росією. Як підсумовує Кравченко М.О., в останні роки, з огляду на майже повну економічну дезінтеграцію з Росією, яка була основним партнером України в галузі машинобудування, машинобудівні підприємства втратили можливість виробництва та продажу традиційної продукції. Це, а також інші прояви соціально-економічної кризи в країні, суттєво похитнули економічну стійкість підприємств. Аналіз також свідчить, що ситуація в машинобудуванні почала погіршуватись набагато раніше окреслених подій. Це підтверджується динамікою індексів промислового виробництва [4, с. 236].

Дослідження структури реалізації продукції за основними галузями промисловості України за 2013-2017 рр. показує щорічне зниження частки машинобудівної продукції у загальних обсягах промисловості, що також підтверджує скрутне становище машинобудування (табл. 1).

Якщо у 2013 році частка машинобудування складала 10,3%, то у 2017 році вона зменшилась до 6,1 %.

**Структура реалізації продукції за основними галузями промисловості
України за 2013-2017 рр., % [2]**

№	Галузі	2013	2014	2015	2016	2017
1	Добувна промисловість і розроблення кар'єрів	10,5	11,5	10,8	10,8	11,2
2	Виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів	18,0	19,2	21,2	22,4	21,6
3	Металургійне виробництво, виробництво готових металевих виробів	16,3	15,7	16,6	15,7	14,9
4	Постачання електроенергії, газу, кондиціонованого повітря	24,4	25,2	24,6	23,9	26,7
5	Машинобудування	10,3	8,6	7,1	6,5	6,1
6	Виробництво меблів, іншої продукції; ремонт і монтаж машин і устаткування	2,1	2,2	2,2	2,0	2,0
7	Інші види промислової діяльності, у т.ч. переробної промисловості	18,4	17,6	17,5	18,7	17,5
8	Усього за промисловістю	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Якщо у 2013 році частка машинобудування складала 10,3%, то у 2017 році вона зменшилась до 6,1 %.

На сьогодні машинобудування суттєво поступається таким галузям, як постачання електроенергії, газу, кондиціонованого повітря (частка – 26,7 %), виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів (частка – 21,6 %), металургійне виробництво, виробництво готових металевих виробів (частка – 14,9 %) та добувна промисловість (частка – 11,2 %).

Відповідні негативні тенденції розвитку машинобудівної галузі підтверджується й динамікою індексів промислової продукції.

Співставлення індексів промисловості в цілому та машинобудування за 2011-2016 рр. в Україні (рис. 1) показує певне відставання досліджуваної галузі від промисловості в цілому, особливо у 2013-2015рр. Тільки у 2016 році індекси майже вирівнялись: за промисловістю в цілому індекс склав 102,8; за машинобудуванням – 102,0.

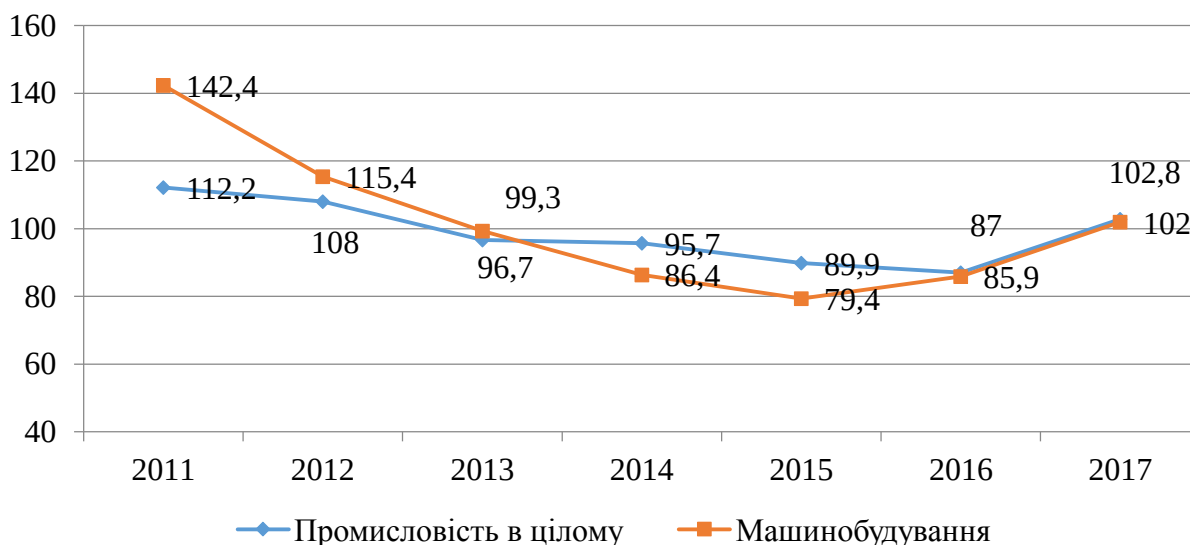

Рис. 1.

Співставлення індексів промисловості в цілому та машинобудування за 2011-2017 рр. в Україні [2].

Динаміка обсягів реалізованої продукції та послуг за основними видами діяльності у галузі машинобудування також є різною. Найбільші темпи зростання демонструє виробництво комп'ютерів, електронної та оптичної продукції: обсяги реалізації 2017 року складають 12153,4 млн.грн., тобто 138,5 % від попереднього 2016 року. На тлі стрімкого розвитку високотехнологічних галузей в світі та України, зокрема, така тенденція є зрозумілою та виправданою. Достатньо високі темпи мають також ремонт і монтаж машин і устаткування: обсяги реалізації 2017 року сягають 41602 млн.грн., темпи росту – 116,7 %. За іншими видами машинобудівної продукції темпи зростання обсягів реалізації є нижчими: виробництво електричного устаткування – 110,6 %; виробництво автотранспортних засобів, причепів і напівпричепів та інших транспортних засобів – 103,8 % [2].

Проведений аналіз дозволяє обґрунтувати перспективні напрями розвитку машинобудівної галузі України та економіки в цілому на 2018-2019 роки. Високий рівень відкритості економіки України обу-

лізації 2017 року сягають 41602 млн.грн., темпи росту – 116,7 %. За іншими видами машинобудівної продукції темпи зростання обсягів реалізації є нижчими: виробництво електричного устаткування – 110,6 %; виробництво автотранспортних засобів, причепів і напівпричепів та інших транспортних засобів – 103,8 % [2].

мовлює значущість впливів на національний економічний розвиток з боку глобальних економічних трендів.

Результати дослідження показників розвитку машинобудівної галузі України вказують про нестабільність та ринкові коливання в економіці України (табл. 2). За період 2013-2017 рр. частка збиткових підприємств у загальній кількості економічно-активних машинобудівних підприємств має

коливання, найбільший їх відсоток припадає на 2016 р. - на 4,53% збільшилось в порівнянні з 2015 р., та найменший у 2014 р. - на 19,11% знизилось в порівнянні з 2013 р., у 2017 р. хоча і спостерігається зниження на 1,43% та воно все ж залишається значущим. Такі обставини вказують на кризові явища у вітчизняній економіці.

Таблиця 2.

Фінансові результати діяльності підприємств машинобудівної галузі України в 2013-2017 рр., млн. грн. [2].

Показники діяльності	Аналізований період, роки					Відсотків до попереднього періоду				
	2013	2014	2015	2016	2017	2013	2014	2015	2016	2017
Фінансовий результат від звичайної діяльності до оподаткування, млн. грн.	6859,0	14637,6	13322,8	5526,9	-20496,7	347,32	213,41	91,02	41,48	-370,85
Частка збиткових підприємств до загальної кількості машинобудівних підприємств, %	39,8	32,7	33,0	34,8	36,2	101,27	82,16	100,92	105,45	104,02
Обсяг збитків, млн. грн.	2912,5	2416,0	3193,0	4070,9	30018,8	45,61	82,92	132,16	127,49	737,4

Фінансовий результат до оподаткування за аналізований період має позитивний результат, крім 2017 р., з 2013 р. видно зростання та у 2014 р. має найвищий результат - 14637,6 млн. грн., і це на 7778,6 млн. грн. більш за попередній рік, а в же з 2015 р. - спадок діяльності машинобудівної галузі. У 2017 рік фінансові результати мають дуже негативний стан - підприємства отримали збитки від діяльності. Обсяг збитків підприємств машинобудівної галузі з кожним роком зростає. Відтак темп росту знижується, що вказує на зміну як внутрішніх, так і зовнішніх факторів, які впливають на отримання прибутку підприємством. Така ситуація в галузі вказує на низьку конкурентоспроможність продукції машинобудування, високою собівартістю, ресурсо-, фондо- та енергоємністю.

При аналізі структури всього об'єму інноваційного інвестування були виявлені суттєві недоліки в інвестиційному забезпеченні інноваційної діяльності в машинобудування. Найбільший з них - участь держави у фінансуванні інноваційної діяльності. Частка коштів іноземних інвесторів у фінансуванні інновацій також має не великі резерви. Необхідно зазначити, що відсутність зацікавленості в прагненні до інновацій з боку машинобудівних підприємств пояснюється в значній мірі відсутністю необхідних як фінансових ресурсів, так і механізмів інноваційної мотивації. Власні кошти підприємств вкрай обмежені, бюджетні капіталовкладення у ви-

робництво залишаються на низькому рівні, інвестиційні можливості національних банків дуже незначні.

Згідно розподілу загального обсягу витрат за напрямками інноваційної діяльності машинобудівної галузі можна зробити висновок, що у 2017 р. найбільшу частку в загальному обсязі витрат на інноваційну діяльність займає придбання машин, обладнання та програмного забезпечення - 899,59 млн. грн. або 39,68% та в порівнянні з попереднім роком витрати скоротились на 116,11 млн. грн., цей напрямок займає найбільшу частку в загальному обсязі витрат на інноваційну діяльність ніж інші [5, с. 27].

Витрати на зовнішні НДР у 2017 р. склали 401,08 млн. грн. та це найбільша сума витрат по цьому напрямку за весь аналізований період. Найбільший обсяг витрат відбувся у 2016 р. - за всіма напрямкам, крім придбання машин, обладнання та програмного забезпечення - воно знизилось в порівнянні з 2015 р. на 227,81 млн. грн. або на 12,09%. Найменша частка обсягу витрат - інші зовнішні знання - у 2017 р. показник значно знизився. Обсяги витрат на інноваційну діяльність у машинобудівній галузі у 2013-2017 рр. є найвищим показником серед інших видів промислової діяльності, в середньому становить 2,84 млрд. грн. на рік або 28,9% від загального обсягу витрат на інноваційну діяльність у промисловість.

На сьогоднішній день в інноваційній сфері склалась дуже складна ситуація з урахуванням теперішніх проблем в економіці країни. Дослідження показали, що інноваційна активність машинобудівних підприємств переживає кризу. 2013 рік є часом подолання кризових явищ, відновлення виробничих потужностей, нарощування обсягів виробництва та, відповідно, зростання обсягів реалізованої продукції. 2014 рік має найвищі показники ніж в інші роки. Починаючи з 2015 року під впливом кризових явищ в галузі, інноваційна активність машинобудівних підприємств знижується. Машинобудування є більш інноваційно-активною галуззю промисловості, тому зниження інноваційного розвитку є негативною тенденцією, як для держави, так і на конкурентному ринку, продукція даної галузі є одним із важливих об'єктів інвестицій для суб'єктів господарювання інших галузей, тому від рівня нових технологічних видів продукції та процесів залежить якість вкладення інвестицій у економіку.

На сьогоднішній день інноваціям висуваються жорсткі вимоги, крім конкурентоздатності, вони повинні вдовольняти потреби сучасності, низькою у результаті вартістю виробленої продукції, якістю, бути екологічними та ресурсозберігаючими. Підприємствам потрібно пам'ятати про своєчасність реалізації інноваційних програм, проектів та можливостей. Інноваційний розвиток вітчизняних підприємств оцінюється за рівнем впровадження інновацій.

В економіці України у 2016 р. було започатковано повільні тенденції економічного зростання, рушійні сили яких виявилися несподіваними для багатьох експертів. Активне збільшення капітальних інвестицій, що відбувалося за несприятливих поточних тенденцій як на зовнішніх, так і на внутрішніх ринках, при збереженні ускладненого доступу до кредитування та вкрай слабких бюджетних стимуляторів свідчить про здорові процеси адаптації бізнесу до макроекономічних ризиків, його реагування на конкурентні виклики та може передувати етапу циклічного поживлення і у машинобудуванні. Проте брак міцного макроекономічного підґрунтя такого поживлення зберігає невизначеність подальших прогнозів. Провідні міжнародні аналітичні структури сповідають обережний оптимізм з приводу динаміки світової економіки у 2017 р., очікуючи помірне прискорення її зростання у порівнянні з 2016 р. Зокрема, експерти ОЕСР прогнозують приріст світового ВВП у 2017 р. на 3,2 % у порівнянні з 2,9 % у 2016 р. МВФ трохи оптимістичніший, прогнозуючи приріст ВВП на рівні 3,4 % у 2017 р. після 3,1 % у 2016 р.

Вищезазначені тенденції глобальної економіки у 2017 р. дають підстави для обережного оптимізму щодо перспектив розвитку машинобудівної галузі і її експорт орієнтованих секторів, зокрема. Слід очікувати більш сприятливих умов для експортерів аграрної та машинобудівної продукції, частка яких в структурі товарного експорту має збільшитися насамперед внаслідок зменшення частки продукції

металургії, світові ринки якої стагнуватимуть. Загальна обмеженість динаміки глобальної торгівлі не дозволяє очікувати повноцінного відновлення ролі експорту як рушія економічного зростання за зразком 2003-2004 чи 2006-2007 рр., проте відновлення позитивних показників приросту експорту вельми ймовірне.

Висновки і пропозиції. Машинобудівна промисловість України є однією з головних та перспективних галузей вітчизняної економіки, від якої залежить забезпечення підприємств інших секторів основними засобами. В результаті глобальної економічної кризи та структурних змін, що відбулися в світі, продукція машинобудування України практично не має конкурентних переваг на зовнішніх ринках. Проте, при сприятливих політичних, соціально-економічних та зовнішніх умовах, досліджувана галузь може забезпечити стабільний розвиток та функціонування економіки України.

Пріоритетними напрямками розвитку машинобудівного комплексу України та підвищення конкурентоспроможності продукції галузі мають стати: технологічне відновлення машинобудівних фондів, що дозволить знизити матеріальні витрати на виробництво продукції та підвищити її якість до рівня світових виробників; впровадження інноваційних процесів на підприємствах, які сприятимуть виготовленню більш широкого асортименту продукції, що задовольнятиме різні сегменти внутрішнього та зовнішнього ринків збуту; відновлення інвестиційної привабливості галузі, яка сприятиме надходженню фінансових ресурсів та забезпеченню підприємств «прийнятними» для галузі кредитами; просування українських товарів на світові ринки збуту, а також скорочення асортименту продукції, що імпортується; розвиток наукоємних та високотехнологічних виробництв; державна підтримка розвитку галузі машинобудування та розвитку брендової політики; вдосконалення законодавчої та нормативної бази.

Список літератури:

1. Данилишин Б.М. Розвиток продуктивних сил і регіональна економіка України / Б. М. Данилишин, Д.В. Клиновий, Т. В. Пепа ; за наук. ред. Б.М. Данилишина. – Ніжин : ТОВ „Вид-во „Аспект-Поліграф”, 2007. – 688 с.
2. Державний комітет статистики України : офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
3. Промисловість України: тенденції, проблеми, перспективи : монографія / Н. В. Тарасова, Л. П. Клименко, В. М. Ємельянов та ін. – Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2011. – 320 с. – С. 222 – 241.
4. Огородников П.О., Перунов В.Б. Биотехнический подход к анализу и прогнозированию финансовой устойчивости предприятия. / П.О. Огородников, В. Б. Перунов // Экономика региона. 2017. № 2. С. 235–238.
5. Гладка Л. І. Конкурентоспроможність української продукції на прикладі машинобудівного комплексу та шляхи її підвищення / Л. І. Гладка, В. Р. Васильєва, К. Е. Шинкаренко // Молодий учений. – 2016. – № 7 (34). – С. 26-32.

Ложачевська О.М.,

доктор економічних наук, професор

Національний транспортний університет, м. Київ

Григоренко Р.В.

здобувач

Національний транспортний університет, м. Київ

ВПЛИВ ІНТЕРАКТИВНОГО МАРКЕТИНГУ НА ДІЯЛЬНІСТЬ ПІДПРИЄМСТВ АВТОСЕРВІСУ

Lozhachevska Olena

Doctor of Economic Sciences, Professor

National Transport University

Grigorenko Ruslan

National Transport University

INFLUENCE OF INTERACTIVE MARKETING ON THE ACTIVITY OF BUSINESS ENTERPRISES

Постановка проблеми. За умов трансформації економічних відносин ефективне використання інформаційних технологій стає одним із найважливіших чинників виживання підприємств в сучасному гіперінформаційному просторі. Становлення інформаційного суспільства обумовило потребу в перегляді підходів до маркетингової діяльності підприємств, у зв'язку з появою нових форм комунікаційної діяльності в гіпермедійному середовищі. Дослідження свідчать, що у 2015 р. 60 % населення України є користувачами Інтернету, для 63 % з яких соціальні мережі стали основним джерелом інформації, що привело до перерозподілу рекламних бюджетів на користь Інтернет-мережі. Це зумовило необхідність теоретичного переосмислення концептуальних засад маркетингової діяльності підприємств, їх комунікаційної політики.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Концептуальним засадам функціонування маркетингу на підприємстві присвячено праці В. Г. Герасимчука, О. В. Зозульова, В.В. Зундэ, Н. В. Куденко, К.А. Компанець, Л. А. Мороз, А. Ф. Павленка, С. О. Солнцева, А. О. Старостіної, Л. В. Шульгіної та ін. Теоретичні та практичні аспекти управління маркетинговими комунікаціями розглянуто у працях таких вітчизняних та зарубіжних учених: А. В. Войчака, Т. Г. Діброви, В. Г. Королька, Т. І. Лук'янець, Г. Г. Почепцова, Т. О. Примака, Є. В. Ромата, О.О. Стельмах, Т. М. Циганкової та ін. Питаннями маркетингових комунікацій в Інтернеті та загалом Інтернет-маркетингом займалися вчені: І. В. Бойчук, Л. В. Балабанова, Є. П. Голубков, Т. В. Дейнекін, Т. В. Дубовик, Н. С. Ілляшенко, С. М. Ілляшенко, І. Л. Литовченко, М. С. Лебеденко, М. А. Окландер, В. П. Пилипчук, В. Л. Плєскач, І. Л. Решетнікова, І. В. Успенський та ін. Аналіз наукових праць показав, що подальшого розвитку потребують концептуальні засади маркетингової діяльності підприємств в умовах інформаційного суспільства, моделі споживчої поведінки у мережі Інтернет, теоретико-методичні положення маркетингової комунікаційної діяльності у відкритих Інтернет-спільнотах. Це й обумовило вибір теми, визначило мету та завдання статті.

Основна мета статті є простеження впливу інтерактивного маркетингу на діяльність підприємств автосервісу. Для досягнення поставленої мети визначено такі завдання:

- виявити особливості маркетингової діяльності підприємств автосервісу в умовах інформаційного суспільства;

- дослідити зміни в змістовному розумінні поняття інтерактивний маркетинг у результаті розвитку інтернет-простору ;

- довести вплив інтерактивного маркетингового на діяльність підприємств автосервісу .

Основний матеріал. В умовах зростаючої конкуренції та інформаційної перевантаженості споживачів, з'являється необхідність формування індивідуальності та унікальності на всіх рівнях пропозиції підприємств. У маркетингових планах цільові ринки визначаються як групи людей, які бажають придбати певний товар або послугу, а в планах маркетингових комунікацій коло аудиторій значно розширюється. Сюди включаються представники аудиторій, які можливо ніколи не придбають товар, але які мають значний вплив на імідж марки, або самого виробника. В процесі планування необхідно враховувати так звані групи впливу, серед яких продавці, посередники, службовці, інвестори. Рационалізації кумулятивна - синергетичного ефекта інтеграції процесів передачі та сприйняття інформації про товари, послуги, проекти, конкурентів, ціни, нових гравців на ринку послуг відбуваються за допомогою маркетингових комунікацій. Так збалансованістю та координованістю форм та методів маркетингових комунікацій призводять до вибору маркетингової стратегії взаємодії підприємств з покупцями, клієнтами і бізнес-партнерами, що забезпечує досягнення ефективного впливу на них внаслідок системо доповнення різних видів маркетингової діяльності.

Таким чином, зазначені вище аргументи на користь актуальності проблематики, обраної для дисертаційного дослідження, в достатній мірі підтверджують її теоретичну значимість при явно вираженої практичної спрямованості.

Питання організації та вдосконалення управління інтерактивними маркетинговими комунікаціями розглядалися в роботах іноземних і вітчизняних вчених з маркетингу, менеджменту, комунікацій: Балабанової Л.В., Петенко І. В., Попової Л. О., Берда Д., Бернета Дж., Берези А.М., Козак І.А., Капельса М., Козьє Д., Котлера Ф., Компанець К.А., Лук'янець Т.І., Меджибовської Н.С., Руделіуса У., Сигела Д., Успенського І.В. та інших, необхідно,

однак, констатувати недостатній ступінь вивченості економічної природи інтерактивних маркетингових комунікацій, існуючу суперечливість дефініцій даного предмета дослідження і відсутність методичної узгодженості інструментарію дослідження, до теперішнього часу не отримав вичерпної наукової розробки.

Так залишаються недостатньо розробленими проблеми використання та вдосконалення інтерактивних маркетингових комунікацій табл. 1

Таблиця 1.

Визначення економічної природи інтерактивних маркетингових комунікацій	
Автор(-и)	Визначення поняття «інтерактивний маркетинг»
1	2
Свтушенко Г.В. Марченко В.Д. Соколова В.В. [3]	Інтерактивний маркетинг – це вид прямого маркетингу, метою якого є комунікація між продавцем і покупцем задля просування певного товару, яка включає безпосереднє включення останнього в процес маркетингової діяльності за допомогою інформаційних технологій в онлайн-режимі. Головною місією даного виду маркетингу є створення і донесення до клієнта реальної якості послуг, що в максимальному ступені відповідає можливостям організації і тому «образу якості послуг», який просувається в зовнішньому маркетингу через інформаційне поле.
Шкляєва Г.О. [13]	Нові інформаційні технології підвищують технічний рівень виконання маркетингових комунікацій, дають новий напрям для вдосконалення методів їх розповсюдження. Інтерактивний маркетинг має переваги для виробників і продавців, тому що дає змогу організувати безпосередній контакт продавця й покупця, що забезпечує формування довірчих відносин між продавцем і покупцем.
Лютьчак З.С. [7]	digital (інтерактивний, цифровий) маркетинг – це вид маркетингової діяльності, який передбачає використання різноманітних форм цифрових каналів для взаємодії зі споживачами та іншими контрагентами на ринку. Найтісніше digital-маркетинг переплітається з Інтернет- маркетингом, однак поза тим він використовує і інші технології, які дозволяють досягнути цільову аудиторію навіть у офлайн-середовищі (використання додатків у телефонах, sms/mms, рекламних дисплеїв на вулицях тощо).
Скриньковський Р.М. Бочко О.Ю. Харук К.Б. [10]	Інтерактивний маркетинг – це комплекс інтерактивних маркетингових комунікацій, що охоплює маркетингові дослідження в Інтернеті, рекламу прямого відгуку, рекламні засоби інтернет-комунікацій, телемаркетинг, який орієнтований на задоволення потреб споживачів і здійснюється за допомогою засобів інтернет-маркетингу та комерційних інтерактивних служб. Кожен із засобів комунікації являє собою сукупність різноманітних засобів, каналів і форм реалізації, які в сукупності складають середовище маркетингових комунікацій та забезпечують постійну взаємодію з виробниками, посередниками та споживачами.
Гонтаренко Н. А. [2]	Інтерактивний маркетинг є найважливішою складовою прямого маркетингу. Прямий маркетинг – це процес просування товарів та послуг напряму, з доставкою рекламних повідомлень безпосередньо потенційному споживачу за допомогою директ-медіа (засобів прямої комунікації зі споживачем). Інструменти інтерактивного маркетингу спрямовані і на реальних, і на потенційних клієнтів комерційного банку.
Почотова Я.В. [9]	Інтерактивна реклама - це реклама, метою якої є взаємодія з ядром цільової аудиторії потенційного (або існуючого) бренду з метою залучення в активне споживання і пропаганду ідей бренду.
Лебеденко М.С.[6]	Сучасні інформаційні технології дозволяють моделювати ситуацію, дуже близьку до спілкування тет-а-тет. Окрім того, Інтернет використовується для особистих продажів як сильний допоміжний засіб, який забезпечує як клієнтів, так і торгових представників необхідною інформацією та можливістю встановлення попередніх контактів найбільш ефективно без додаткових витрат часу, засобів та зусиль.
Фроленко О.М.[12]	Важливим напрямком маркетингової інформаційної системи є зниження рівня, вирішення різноманітних проблемних завдань та забезпечення ефективного здійснення стратегічного маркетингового управління промисловим підприємством на основі безперервної обробки інформаційних потоків даних

Компанець К.А.[5]	Маркетингові інформаційні системи для підприємств сфери послуг в сучасних умовах є механізмом реалізації функції перспективного передбачення і зумовлює орієнтацію в євроінтеграційні процеси.
Стельмах О.О. [11]	Інтерактивний маркетинг доцільно визначати як комплекс інтерактивних маркетингових комунікацій, що охоплює маркетингові дослідження в Інтернеті, рекламу прямого відгуку, рекламні засоби Інтернет-комунікацій, телемаркетинг, який орієнтований на задоволення потреб споживачів та здійснюється за допомогою засобів Інтернет-маркетингу та комерційних інтерактивних служб.
Бернет Дж.	Спосіб використання комп'ютерних технологій, що дає змогу маркетинговому комунікатору посилати переконуючі повідомлення і водночас дає змогу їх одержувачу реагувати на повідомлення, перетворювати і приймати його до уваги, а потім відповідати на нього.
Балабанова Л.В.	Це форма прямого маркетингу, який реалізується за допомогою інтерактивних маркетингових послуг комп'ютерного зв'язку в оперативному режимі; електронна система, яка пов'язує покупця і продавця
Котлер Ф	Форма прямого маркетингу, яка здійснюється за допомогою інтерактивних маркетингових служб, які надають послуги в оперативному режимі, для чого використовуються системи, що забезпечують двосторонній зв'язок в електронній формі між продавцем і покупцем
Руделиус В.	Це система комунікацій між покупцем і продавцем з використанням комп'ютерних мереж, яка дає покупцю змогу контролювати вигляд і обсяг одержуваної інформації
Попов О.	Це форма прямого маркетингу, яка здійснюється за допомогою інформаційних технологій в онлайн-режимі і базується на двосторонньому електронному зв'язку між продавцем і покупцем
Семенюк С.	Це практика просування брендів, товарів та послуг за допомогою цифрових носіїв і каналів комунікації, яка дає змогу здійснювати контакт із цільовим адресатом найбільш сучасним, доречним, інтелектуальним і ефективним способом
Боярська М.	Це вид маркетингу, здійснюваного безпосередньо контактним персоналом організації, котра усвідомила, що лояльність споживачів значною мірою залежить від якості взаємин між контактним персоналом і клієнтом
Ілляшенко С	Комплекс інтерактивних маркетингових комунікацій, що охоплює маркетингові дослідження в Інтернеті, рекламу прямого відгуку, рекламні засоби Інтернет-комунікацій, телемаркетинг, який орієнтований на задоволення потреб споживачів і здійснюється за допомогою засобів Інтернет-маркетингу та комерційних інтерактивних служб
Паринов С [8]	Інтерактивний маркетинг визначають як комплекс інтерактивних маркетингових комунікацій, що охоплює маркетингові дослідження в Інтернеті, рекламу прямого відгуку, рекламні засоби Інтернет-комунікацій, телемаркетинг, який орієнтований на задоволення потреб споживачів і здійснюється за допомогою засобів Інтернетмаркетингу та комерційних інтерактивних служб

Безперечною теоретико-емпіричною важливістю розробки і практичною значущістю застосування інноваційних підходів до аналізу процесу координації елементів інтерактивних маркетингових комунікацій ринковими суб'єктами, а також недостатньою інструментарно-методичною розробленістю технологій раціонального поєднання маркетингових комунікацій для ефектного впливу комунікаційних програм підприємства на споживачів і партнерів.

Таким чином підприємства автосервісу сьогодні знаходяться в постійній конкурентній боротьбі. Вимоги до якісного обслуговування все більше набуває значення в діяльності підприємств сфери послуг в сучасних умовах модернізації економіки України. Тенденції розвитку суспільства свідчать про те, що соціально-економічні зміни суттєво впливають на реакцію споживачів транспортних послуг і головним питанням автосервісу стає залучення та утримання постійних клієнтів.

Швидке зростання автомобільного парку призводить до проблем в екології країни та безпеки руху на дорогах. Несправний транспортний засіб несе загрозу життю та здоров'ю населення країни. Ці важливі проблеми суспільства вирішує якісне обслуговування транспортних засобів. Головна задача підприємств автосервісу – це забезпечувати соціальну й економічну ефективність автомобіля та створювати умови для найповнішого використання його можливостей. Тому сьогодні ринок України насичений підприємствами автосервісу. Наразі офіційно зареєстровано понад 216 тис. підприємств, що надають послуги з ремонту та продажу автомобілів, з них 197259 підприємств обслуговують легкові автомобілі, 5272 - автобусні, 12169 – вантажні авто. За такою кількістю автосервісів у власників автомобілів виникає проблема вибору професійної послуги з сервісу, яка повністю задовольнить їхні вимоги.

У зв'язку з такими кількісними змінами збільшується і потреба у технічному догляді та ремонті автотранспортних засобів, яку повинна забезпечувати автосервісна галузь на необхідному рівні якості.

Питома вага легкових автомашин у загальній кількості усіх автомобілів країни становить 81–82%. В останні роки значно підвищився рівень

цього показника. В Україні на 1000 осіб населення на першу половину 2015 р. припадало 143 авто, або загальний рівень моторизації 157 авто на 1000 осіб, у країнах Європи та США цей показник вище майже у 4–5 разів. На Рисунку 1 представлена кількість автотранспортних засобів на 1000 осіб у різних країнах світу у динаміці.

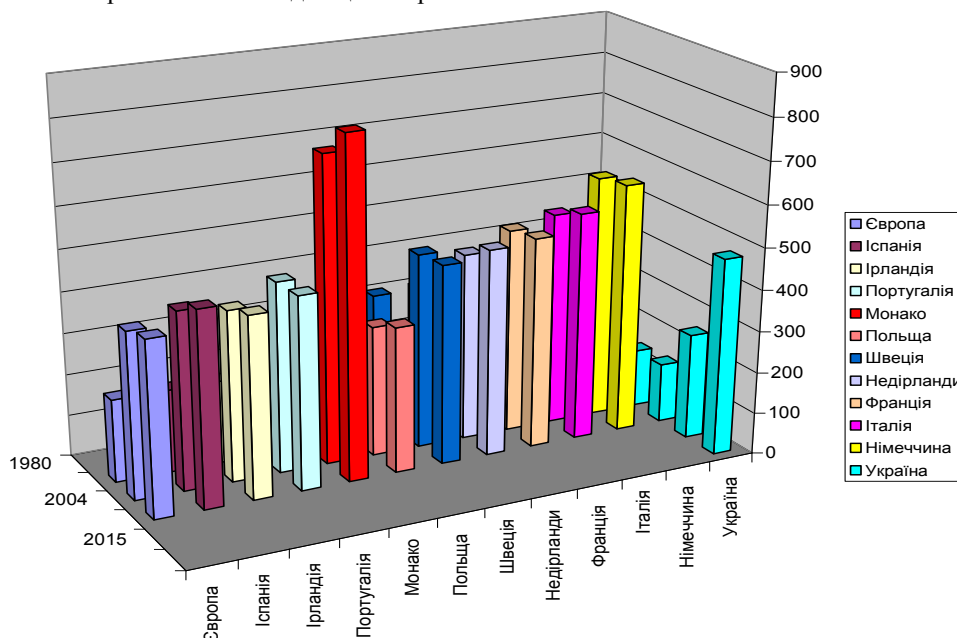

Рис. 1. - Динаміка збільшення кількості автомобілів на 1000 осіб у країнах світу

За даними інформаційно-аналітичної групи Auto-Consulting продаж нових легкових автомобілів в Україні у липні 2016 р. зросла практично удвічі у порівнянні з липнем 2014 р. і досягла 48 тис. одиниць, що на 13,6% більше червня поточного 2016 р.

В Україні за даними 2014 р. продається 370 тис. нових автомобілів на рік, і ця цифра щороку швидко зростає. На 2016 р. заплановано продаж на 30–35% більше. Враховуючи 15-ти відсоткове списання автомобілів, автопарк у середньому поповнюється на 300 – 320 тис. авто щороку. Якщо темпи

зростання ринку залишаться на рівні приблизно 15%, через 10 років вітчизняний автопарк зростатиме на мільйон автомобілів на рік та збільшиться удвічі. Якщо населення країни не зростатиме, у 2014 р. на кожну тисячу осіб буде припадати 255 автомобілів. Для досягнення показника «автонаселеності» країн Європи, український автопарк повинен нараховувати 20 млн. автомобілів, це можливо через 15 – 20 р. Прогнозні дані на ринку автотранспорту України можна представити наступним чином (Рис. 2).

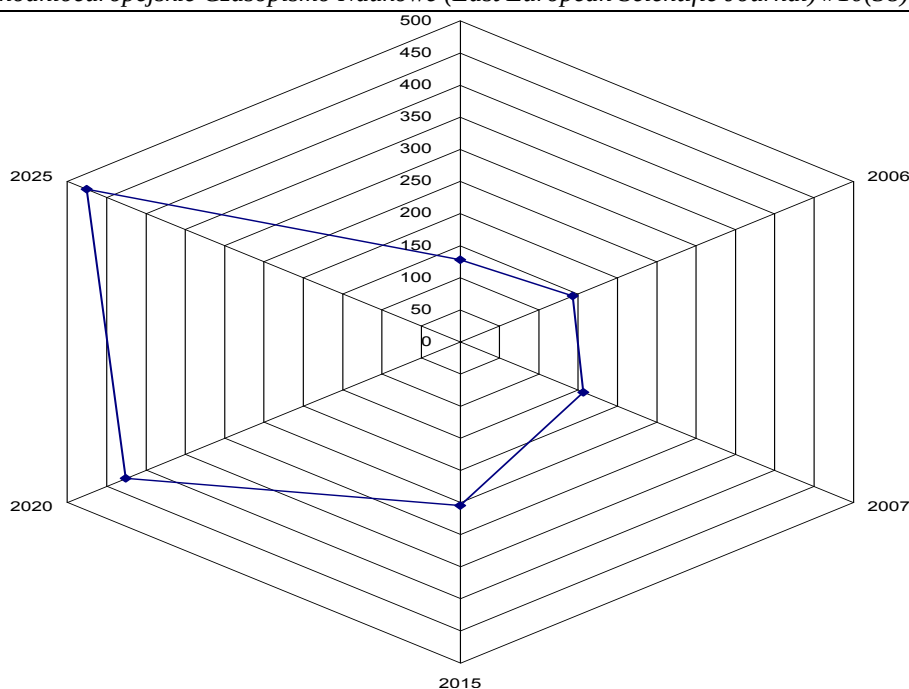

Рис. 2 - Прогнози збільшення кількості автовласників на 1000 осіб в Україні [1].

У зв'язку з такими кількісними змінами збільшується і потреба у технічному догляді та ремонті автотранспортних засобів, яку повинна забезпечувати автосервісна галузь на необхідному рівні якості. Аналіз особливостей розвитку автосервісу в регіоні показав, наскільки значний вплив має економічний розвиток на формування попиту на послуги з технічного ремонту та обслуговування автомобілів. Автомобілебудівний ринок розширюється щороку, що призводить до зростання попиту на автосервісні послуги. Зі збільшенням кількості споживачів автосервісних послуг відбувається одночасне зростання вимог до якості автосервісу. Виникає необхідність вивчення і аналізу роботи підприємств автосервісу, удосконалення систем підвищення якості автосервісних послуг. Основними перева-

гами підвищення якості автосервісних послуг є застосування Інтернет-технологій в діяльності сучасних підприємств яке призводить до:

- постійний та оперативний доступ до необхідної інформації;
- одночасна доставка інформації у різні місця;
- можливість одночасної централізації та децентралізації;
- інтерактивний контакт з потенційними партнерами та споживачами;
- оперативне підтримання ділового зв'язку.

Актуальність застосування можливостей мережі Інтернет в діяльності підприємств автосервісу обумовлено великою кількістю активних користувачів даного інформаційного ресурсу (табл. 2).

Таблиця 2.

**Кількість активних країн Європи – користувачів мережі Інтернет,
(за даними Internet World Stats)[4]**

Місце у рейтингу	Назва країни	Показник, %
1.	Німеччина	65,1
2.	Росія	59,7
3.	Великобританія	51,4
4.	Франція	44,6
5.	Турція	35,1
6.	Італія	30,2
7.	Іспанія	29,1
8.	Польща	22,5
9.	Україна	15,3
10.	Нідерланди	14,9

Серед сучасних європейських країн, активних користувачів мережі Інтернет, Україна посідає 9 місце із загальним відсотком населення, що активно використовує можливості даної мережі - 15,3. По відношенню до сусідніх держав даний показник є невисоким, адже майже чверть населення Польщі

(22,5%) активно використовують можливості мережі Інтернет для комерційних та особистих цілей.

В сучасних умовах діяльності автосервісних підприємств є використання інтерактивних систем, які суттєво пов'язані з використанням інформацій-

них систем та Інтернет-технологіями. За результатами інтегрованої оцінки для наочності стану комплексної системи інтерактивних маркетингових ко-

мунікацій доцільно використовувати профіль інтерактивності маркетингових комунікацій для підприємства

Аналіз застосування інформаційних систем показано на рис.3

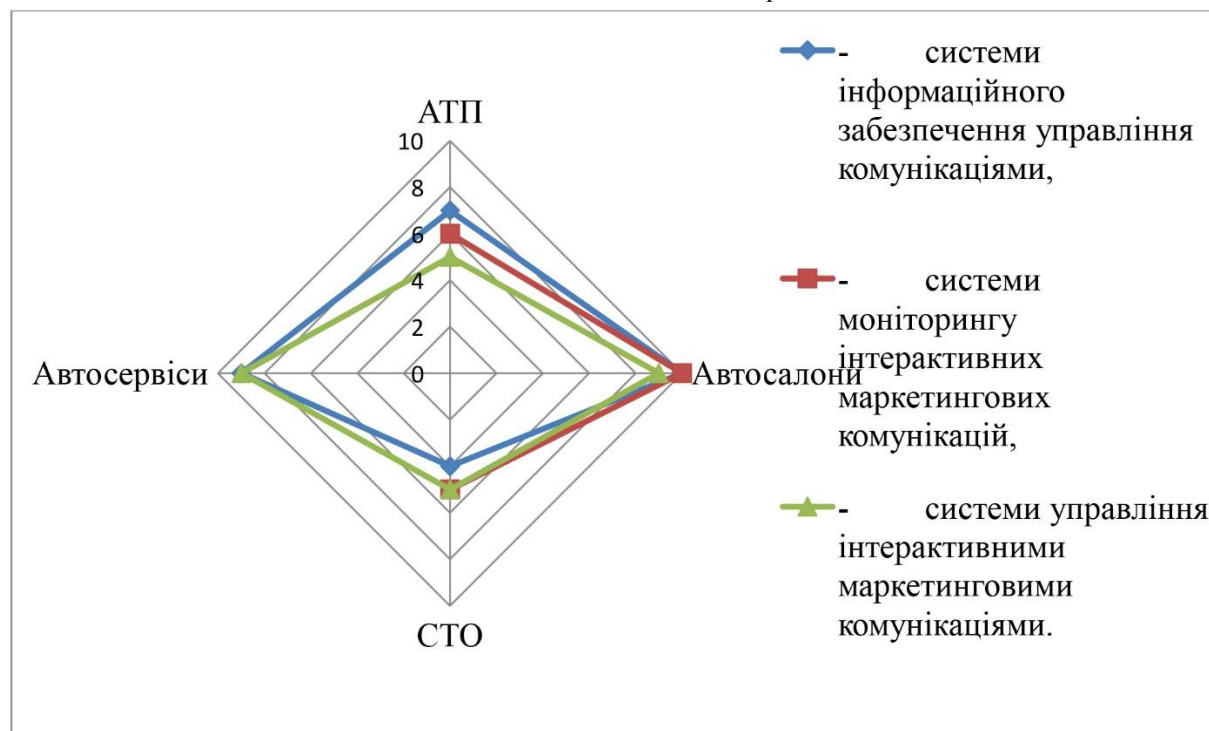

Рис. 3 – Застосування інформаційних систем маркетингу [5].

Дослідження підприємств щодо застосування інформаційних систем дає підстави стверджувати, що цей показник суттєво впливає на конкурентоспроможність підприємств. Так розвиваючими підприємствами України можна виділити автосалони та автосервіси. Саме ці підприємства у своїй діяльності використовують різноманітні інформаційні технології.

Висновки та пропозиції. Проведені дослідження теоретичних аспектів наукових праць з точки зору визначення економічної природи інтерактивних маркетингових комунікацій стало передумовою для обґрунтування актуальності теми дослідження. Визначена характеристика маркетингових комунікацій в сучасному економічному просторі, які являють собою систему інструментів, прийомів і технологій які забезпечують формування та передачу інформації про просування на ринок ідей, товарів, послуг. На основі вивчення й аналізу наукових праць з маркетингових досліджень розкрито економічну сутність термінології досліджуваного об'єкта та розроблена комплексна класифікація послуг підприємств автосервісу в сучасних умовах. Проведений аналіз та оцінка концепцій розвитку суспільства і концепцій маркетингу та факторів трансформації концепцій. Виявлена залежність зміни маркетингу від змін концепції суспільства, як підходу до стратегічного управління підприємницькою діяльністю. На підставі цього був

встановлений суттєвий вплив інтерактивного маркетингового на діяльність підприємств автосервісу.

Список використаної літератури.

1. База даних "агенства з розвитку інфраструктури фондового ринку України", режим доступу: <https://smida.gov.ua/>
2. Гонтаренко Н. А. ІНСТРУМЕНТИ ІНТЕРАКТИВНОГО БАНКІВСЬКОГО МАРКЕТИНГУ
3. Євтушенко Г.В. СУТНІСТЬ ІНТЕРАКТИВНОГО МАРКЕТИНГУ ТА ПЕРЕЙНЯТТЯ ДОСВІДУ ЙОГО ЗАСТОСУВАННЯ НА ПРАКТИЦІ ЗАРУБІЖНИМИ ФІРМАМИ В УКРАЇНІ Марченко В.Д., Соколова В.В
4. Єсіпова К. А. ЄДНІСТЬ І ВІДМІННОСТІ ПОНЯТЬ ЕЛЕКТРОННИЙ БІЗНЕС ТА ЕЛЕКТРОННА КОМЕРЦІЯ [Електронний ресурс] <http://intkonf.org/esipova-k-a-ednist-i-vidminnosti-ponyat-elektronniy-biznes-ta-elektronna-komertsiya/>
5. Компанець К.А. Імплементация маркетинговой информационной системы в деятельность предприятий сферы услуг [Текст] / Катерина Андріївна Компанець // Економічний аналіз : зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; – Тернопіль : Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету "Економічна думка", 2018.
6. Лебеденко М.С. МАРКЕТИНГОВІ КОМУНІКАЦІЇ В МЕРЕЖІ ІНТЕРНЕТ

7. Люльчак З.С. СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ DIGITAL-МАРКЕТИНГУ

8. Паринов С. Истоки интернет-цивилизации [Электронный ресурс] / С. Паринов // InterNet – 1999. – № 15. – С. 28–34. – Режим доступа: <http://www.ieie.nsc.ru:8101/parinov/netistoki.htm>

9. Почотова Я.В. Інноваційні маркетингові комунікативні технології

10. Скриньковський Р.М. ПРАКТИЧНЕ ЗАСТОСУВАННЯ ІНТЕРАКТИВНИХ МАРКЕТИНГОВИХ КОМУНІКАЦІЙ ПІДПРИЄМСТВАМИ Бочко О.Ю. Харук К.Б.

11. Стельмах О.О. Інтерактивні маркетингові комунікації в менеджменті підприємства. – Рукопис. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю

08.06.01 – Економіка, організація і управління підприємствами. – Донецький державний університет економіки і торгівлі ім. М. Туган-Барановського, Донецьк, 2006.

12. Фроленко О.М. Маркетингова інформаційна система як засіб реалізації стратегічного потенціалу промислового підприємства / О.М. Фроленко // Інноваційна економіка. - 2014. - № 6. - С. 238–244. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/inek_2014_6_44

13. ШКЛЯЄВА Г.О. ІНТЕРАКТИВНІ МАРКЕТИНГОВІ КОМУНІКАЦІЇ У МЕНЕДЖМЕНТІ ПІДПРИЄМСТВА / Г.О. Шкляєва / Економічний нобелівський вісник. 2014. № 1 (7) – с. 509 – 516

Poliakova S.V.

PhD (Economics), Leading Researcher
Ptoukha Institute for Demography and Social Studies
of the National Academy of Sciences of Ukraine,

INFRASTRUCTURAL PROBLEMS IN DEVELOPMENT OF RURAL REGIONS OF UKRAINE

Полякова С.В.

канд. екон. наук, пров. наук. співр.
Інститут демографії та соціальних досліджень
ім. М.В.Птухи НАН України

ІНФРАСТРУКТУРНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ УКРАЇНИ

Summary: The infrastructural problems of development of rural regions of Ukraine were investigated in the context of their impact on the population living conditions. It was grounded that there is a permanent decrease in investments in construction of social infrastructure objects in rural settlements and a decline in the scope of financing of their current activities, while the indicators of social services providing have been also declining, as well as the quality of the services. The priority directions of resolving the problems of development of social infrastructure of rural areas were determined. Specific mechanisms for attracting specialists to work in the rural regions were offered. The ways of expanding the scope of participation of private business in solving infrastructure problems of rural territories were determined.

Анотация: В статті досліджено інфраструктурні проблеми розвитку сільських територій України в контексті їх впливу на умови проживання населення. Доведено, що на фоні зниження показників забезпеченості населення соціально-побутовими послугами, погіршення їх якості відбувається постійне зменшення обсягів інвестицій в будівництво об'єктів соціальної інфраструктури сільських поселень, скорочення фінансування їх поточної діяльності. Визначено пріоритетні шляхи розв'язання проблем розвитку соціальної інфраструктури сільських територій. Запропоновано конкретні механізми залучення фахівців на роботу у сільську місцевість. Визначено шляхи розширення рамок участі приватного бізнесу у вирішенні інфраструктурних проблем сільських територій.

Key words: *infrastructure, rural region, rural community, living conditions, quality of life, standard of living.*

Ключові слова: *інфраструктура, сільська територія, сільська громада, умови проживання, якість життя, рівень життя.*

Постановка проблеми. Розвиток соціальної інфраструктури країни є необхідною передумовою підвищення якості життя, забезпечення високого рівня задоволення потреб населення. Об'єкти соціальної інфраструктури розміщені по всій території країни, з їх функціонуванням пов'язана вся життєдіяльність людини. Основними складовими соціальної інфраструктури є житлове і комунальне господарство, охорона здоров'я, освіта, культура, транспорт, зв'язок, торгівля, громадське харчування,

служба побуту, мистецтво, фізична культура, соціальне забезпечення, інші галузі, кожна з яких має власний механізм функціонування, а отже, і специфічні проблеми розвитку. Разом з тим, є низка проблем, які є спільними для всіх інфраструктурних галузей: недостатність фінансування для ефективного функціонування та розвитку, відсутність дієвих стимулів та механізмів залучення позабюджетних коштів; неупорядкованість відносин влас-

ності на об'єкти соціальної інфраструктури; недостатній рівень кадрового забезпечення; низька кваліфікація кадрів, і, як наслідок, – низька якість послуг, що надаються населенню.

Як показали результати проведених досліджень, соціальна інфраструктура саме сільських населених пунктів нині перебуває у стані занепаду: на фоні зниження показників забезпеченості населення соціально-побутовими послугами, погіршення якості послуг, що надаються населенню, погіршення матеріально-технічної бази об'єктів соціально-культурного призначення відбувається постійне зменшення обсягів інвестицій в будівництво об'єктів соціальної інфраструктури сільських поселень, скорочення фінансування їх поточної діяльності. Тому питання інфраструктурних проблем розвитку сільських територій та їх впливу на умови проживання населення не втрачають актуальності та потребують подальшого вивчення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженню проблем, пов'язаних з функціонуванням галузей інфраструктури, присвячено низку праць як науковців-теоретиків, так і практиків. Так, у роботах Новікова В.М. [1,2] досліджено інституційні механізми функціонування соціальної сфери, фінансові питання діяльності установ освіти, охорони здоров'я, культури, рекреації та туризму, житлово-комунального господарства в умовах реформи децентралізації влади в Україні. У працях Авчухової А.М. та Комаровської О.О. [3] подано окремі показники стану соціальної сфери сільських територій, розглядаються причини занепаду українського села. Проблеми комплексного розвитку сільських територій висвітлено в публікаціях О.В.Заставецької [4]. Сучасні тенденції розвитку сільських населених пунктів в контексті динамічних змін їх основних просторових характеристик є предметом дослідження Л.В.Головки [5] та інших дослідників.

Виокремлення раніше не вирішених частин загальної проблеми. Незважаючи на велику кількість публікацій, присвячених інфраструктурним питанням розвитку сільських територій, їх вплив на умови проживання населення потребує постійного моніторингу та оцінки, особливо в умовах децентралізації влади та створення територіальних громад.

Мета статті. Метою написання статті є виокремлення інфраструктурних проблем розвитку сільських територій в контексті їх впливу на умови проживання населення.

Виклад основного матеріалу. В Україні існує істотна диференціація населення за житловими умовами як на індивідуальному рівні, так і на рівні громад: чим менше розмір населеного пункту, тим менше можливостей у населення до задоволення базових потреб та потреб вищих рівнів. Сільські населені пункти поступаються міським і за доступністю інфраструктурних об'єктів, і за якістю послуг, що надаються. Так, за даними Державної служби статистики України, станом на 1 жовтня 2015 року більше половини сільських домогосподарств (51,5%) потерпали від відсутності у населеному пункті закладів, що надають побутові послуги, майже 40% - від незабезпеченості населеного пункту сучасними послугами екстреної (швидкої) медичної допомоги, 26,3% - від відсутності поблизу житла медичної установи, аптеки, 22,7% - регулярного транспортного сполучення з населеним пунктом з більш розвиненою інфраструктурою, 13,7% - поблизу житла об'єктів роздрібної торгівлі, 4,6% - дитячих дошкільних закладів (рис.1). Порівняно із 2007 роком ситуація дещо покращилась (за винятком наявності закладів, що надають побутові послуги), проте показники забезпеченості сільських громад закладами соціальної інфраструктури залишаються незадовільними.

Найбільш гострою у сільській місцевості є проблема із медичними послугами. Так, дві третини домогосподарств фактично позбавлені можливості отримати екстрену медичну допомогу або терміново, за необхідності, купити ліки, навіть при наявності коштів. Медична реформа, що проводиться нині в рамках децентралізації влади, не вирішує, принаймні, на нинішньому етапі цих проблем, а лише поглиблює наявні.

Недостатня забезпеченість сільських населених пунктів медичними закладами та проблеми з фінансуванням діючих медичних установ стали причиною низької самооцінки сільським населенням рівня доступності окремих видів медичної допомоги, придбання ліків та медичного приладдя.

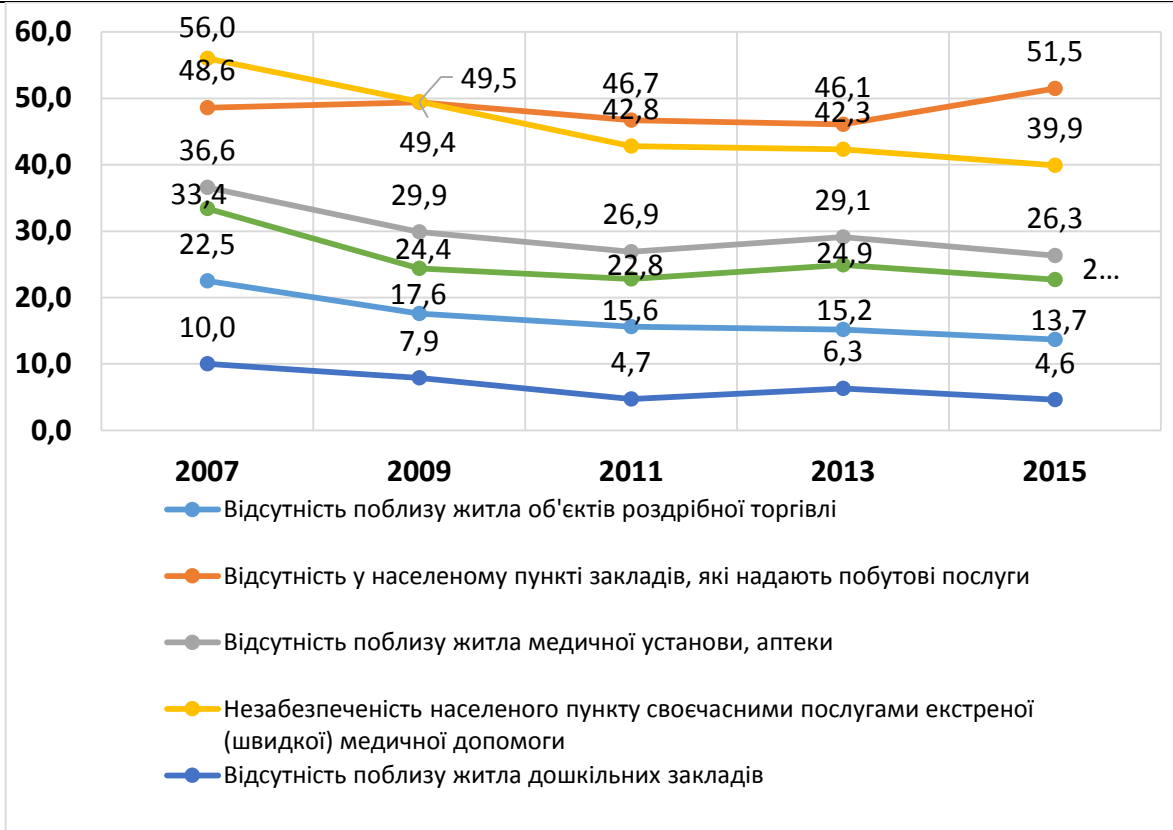

Рис.1. Позбавлення сільських домогосподарств доступу до соціальної інфраструктури [6]

Так, серед причин, через які хто-небудь з членів сільського домогосподарства при потребі не зміг отримати кваліфіковану медичну допомогу або придбати ліки та приладдя, провести медичні обстеження, на першому місці – занадто висока вартість ліків, медичних товарів та послуг (більше 90% випадків), а на другому – відсутність медичного спеціаліста або відділення потрібного профілю.

Порівняно з містами ситуація в сільській місцевості є значно гіршою. Так, у кожному п'ятому сільському домогосподарстві є особа, яка при потребі не змогла відвідати лікаря через відсутність потрібного спеціаліста; у містах частка таких домогосподарств була 5,9% у 2015 році та 7,8% у 2016 році (табл.1). У кожному десятому домогосподарстві не змогли з цієї причини провести при потребі медичні обстеження (у містах частка таких домогосподарств не перевищувала 3%).

Таблиця 1

Розподіл домогосподарств за причинами неотримання окремих видів медичної допомоги в залежності від місцевості проживання, у % до загальної кількості [7]

	Міські домогосподарства		Сільські домогосподарства	
	2015	2016	2015	2016
<i>Питома вага домогосподарств, в яких хто-небудь з членів через відсутність медичного спеціаліста чи відділення потрібного профілю при потребі не зміг:</i>				
- відвідати лікаря	5,9	7,8	24,8	24,7
- відвідати стоматолога	-	2,4	5,0	2,6
- зробити протезування	0,2	0,5	2,0	3,6
- провести медичні обстеження	2,1	2,6	9,6	10,4
- отримати лікувальні процедури	0,2	1,5	8,4	9,2
- отримати лікування у стаціонарі	0,5	2,7	3,0	7,3
<i>Питома вага домогосподарств, в яких хто-небудь з членів через неможливість знайти при потребі не зміг:</i>				
- придбати ліки	1,3	2,1	2,1	3,5
- придбати медичне обладнання	2,7	1,3	1,8	0,3

Питома вага сільських домогосподарств, члени яких при потребі не змогли придбати ліки через неможливість їх знайти, була майже у 2 рази більшою, ніж серед міських домогосподарств. Отже, незалежно від рівня поточних доходів та належності до певного соціального прошарку, частина населення, особливо в сільській місцевості, позбавлена можливості вчасно отримати належну медичну допомогу, пройти необхідні обстеження, що загрожує не лише здоров'ю, а й життю людини.

Реформа медицини, що проводиться нині в Україні, накладається на зміну системи державного управління регіонами в цілому, створення нових одиниць – об'єднаних територіальних громад, що ще більше ускладнює обидва процеси через політичне та фейкове звання безкоштовної. Декларативні рівні можливості доступу до якісних медичних послуг. Очевидно, що медичні послуги не можуть бути безкоштовними повністю і на рівні громад. Мова може йти лише про базовий набір таких послуг, що гарантуватиметься та фінансуватиметься державою. За решту послуг має сплачувати або громада у межах власних можливостей, або пацієнт.

Додає проблем і зміна принципів надання швидкої медичної допомоги. Викликати та дочекатись у сільському населеному пункті карету швидкої допомоги і до реформи було проблематичним, а нині, коли механізми ще не налагоджено, непоодинокі випадки, коли селяни взагалі не отримують допомоги, їм доводиться самотужки доїжджати до медичного закладу, що часто загрожує не лише здоров'ю, а й життю людини.

Відсутні механізми фінансування послуг за проголошеним принципом «гроші ходять за пацієнтом». На рівні громад необхідно розробляти перелік послуг, що надаватимуться громадою, та їх граничну вартість. Відкритим залишається питання фінансування послуг, що надаватимуться за межами громади, їх перелік та вартість.

Упродовж усього періоду проголошення незалежності України постійно знижується загальний рівень забезпеченості сільських поселень медичними закладами. Зокрема, дані обстежень соціально-економічного становища сільських населених пунктів засвідчують, що відбувається постійне скорочення мережі дільничних лікарень та фельдшерсько-акушерських пунктів (табл.2).

Таблиця 2

Забезпеченість сільських населених пунктів діючими за призначенням об'єктами охорони здоров'я станом на 1 січня відповідного року [8]

Роки	Кількість населених, пунктів одиниць	Сільські населені пункти, в яких розміщені:					
		дільничні лікарні		амбулаторно-поліклінічні заклади		фельдшерсько-акушерські пункти	
		одиниць	у % до загальної кількості	одиниць	у % до загальної кількості	одиниць	у % до загальної кількості
1991	28564	1641	5,7	1864	6,5	16137	56,5
1996	28608	1550	5,4	2091	7,3	16119	56,3
2001	28497	1042	3,7	2476	8,7	15624	54,8
2005	28347	752	2,7	3064	10,8	15117	53,3
2014	27385	221	0,8	3801	13,9	13511	49,3

Зростання кількості амбулаторно-поліклінічних закладів відбувається в основному за рахунок того, що переважній більшості дільничних лікарень (в основному через відсутність фінансування) надається нижчий статус і вони починають класифікуватися як амбулаторно-поліклінічні заклади. Така ситуація негативно впливає як на спектр медичних послуг, що ними надаються, так і на їх якість. Ліквідовано усі пологові будинки, що раніше були на балансі сільськогосподарських підприємств.

Внаслідок закриття медичних установ погіршується і територіальна доступність діючих закладів. Станом на 1 січня 2014 року, серед 27,4 тис. сільських населених пунктів, що нараховуються в

Україні, 9,7 тис. (35,4%) взагалі не мали ніяких медичних закладів. Порівняно з попереднім обстеженням 2005 року кількість таких сіл зросла на 1,7%, якщо врахувати ще скорочення сільської поселенської мережі, то можна сказати, що у сільській місцевості відбулось ще істотніше погіршення ситуації з медичними закладами. Кожне шосте село, в якому немає медичної установи, знаходиться на відстані більше 10 км від найближчого медичного закладу, 30% сіл – від 5 до 10 км, 29,1% – від 3 до 5 км і лише в 23,1% сільських поселень найближчий медичний заклад знаходиться на відстані менше трьох кілометрів (3).

Розподіл сільських населених пунктів, що не мають лікувальних закладів, за їх відстанню до найближчих населених пунктів, де такі установи є, 2001, 2005 та 2014 рр. [8]

Показники	Роки		
	2001	2005	2014
Кількість сільських населених пунктів, що не мають лікарняних закладів, одиниць	9661	9539	9741
Кількість сільських населених пунктів, що знаходяться до найближчого лікарняного закладу на відстані:			
3-х кілометрів	3686	2241	2254
3-5 кілометрів	1946	2809	2831
5-10 кілометрів	1951	2699	2902
10 кілометрів і більше	2078	1790	1754

У багатьох сільських громадах немає ані власних лікарів, ані можливостей залучити з інших населених пунктів. А потреба у фахівцях на селі не зменшується, а із проведенням широкомасштабних реформ у медичній сфері лише зростатиме. З року в рік у системі МОЗ близько 5000 лікарських посад залишаються вільними, із них половина — на селі.

Випускники медичних університетів не хочуть їхати працювати у сільську місцевість через низку причин, основними з яких є: відсутність у житлових фондах майже 100% сільських громад сучасного житла для молодих спеціалістів; загальна низька забезпеченість сільського житла елементарними зручностями; низький рівень забезпеченості сільських населених пунктів закладами соціально-культурного призначення; низький рівень оплати праці; хронічна нестача коштів у місцевих бюджетах для забезпечення нормального функціонування сільських медичних закладів; необхідність виконувати функції фактично сімейного лікаря (причому це стосується не лише персоналу з вищою, а й середньою медичною освітою), а тому й високий ступінь відповідальності та ризику в роботі; непрестижність професії сільського лікаря чи фельдшера; надмірне робоче навантаження на сільських лікарів, ненормований робочий день тощо.

Відтак заповнити вакантні місця видається реальним за рахунок молодих фахівців, які проживають у селі та виїхали у місто тимчасово, на навчання. Проте вже найближчим часом вищі навчальні заклади медичного профілю планують підняти мінімальний прохідний бал для вступу до 150. Зрозуміло, що метою нововведення є відбір на навчання випускників з високим рівнем знань, але для цього слід забезпечити учням рівні можливості доступу до якісної освіти, а це є ще однією проблемою у сільській місцевості. За рівнем освіти сільські школярі поступаються міським; одна із основних причин цього – відсутність у багатьох школах вчителів-предметників, здатних донести до учнів нові знання, із використанням нових методик та технологій навчання. Проте випускники педагогічних вишів не хочуть їхати у сільську місцевість працювати, перш за все, через неможливість сільських громад забезпечити належні житлові умови, низьку доступність медичних послуг, відсутність у багатьох населених пунктах транспортного сполучення

із поселеннями із більш розвиненою інфраструктурою тощо, тобто того, що створює комфортні житлові умови у кожному окремому населеному пункті.

Якщо великі і малі міста мають, хоч і у поганому стані, дороги з твердим покриттям, то для сільських поселень проблема наявності таких доріг є вкрай актуальною. Основним засобом транспортного обслуговування сільського населення традиційно є приміське автобусне сполучення. Однак економічна криза призвела до суттєвого скорочення маршрутів та пасажиропотоку, відтак і погіршення якості транспортних послуг, що надаються сільським мешканцям. Досі є сільські населені пункти, куди автобус/маршрутне таксі їде один або два рази на тиждень. Зважаючи на низькі показники забезпеченості сільського населення приватними автомобілями (за даними 2016 року – 25 автомобілів на 100 домогосподарств [9]), можна говорити про непривабливість таких населених пунктів для проживання.

Не в кращому становищі перебуває і дошкільна освіта, на яку, відповідно до законодавства України, покладено завдання забезпечення соціальної адаптації і готовності продовжувати освіту, тобто підготовки до навчання в загальноосвітній школі. За даними суцільного обстеження сільських населених пунктів станом на 1 січня 2014 року дві третини сільських населених пунктів (66%), у яких проживають діти до 6 років, не мали дошкільних закладів. Кожний шостий сільський населений пункт з числа незабезпечених дошкільними закладами віддалений від найближчих дитячих садків більш, як на десять кілометрів, кожен четвертий – на 5-10 кілометрів, 16% - на 3-5 кілометрів, і лише 9,2% - до 3-х кілометрів. Серед 17,8 тис. сіл, що не мають дошкільних навчальних закладів, понад 13,5 тис. (75,8%) – села з чисельністю дітей у віці до шести років 20 та менше осіб і лише 1,2 тис. (6,7%) – з чисельністю 50 та більше осіб [8]. Таким чином, відбувається подальше погіршення ситуації щодо можливості доступу сільського населення до системи дошкільної та підготовки до шкільної освіти.

Найгірше у сільській місцевості розвинута система служби побуту, мережа закладів якої практично зруйнована. Якщо у містах на зміну комплексним будинкам побуту прийшли невеликі приватні

спеціалізовані заклади, то у сільській місцевості через низьку рентабельність послуг та низьку платоспроможність населення мережа приватних закладів розвивається дуже повільно.

Так, за період 1996-2014 років загальна кількість діючих підприємств та установ служб побуту скоротилась із 10063 одиниць до 1788 одиниць, тобто більше, ніж в 5 разів. За таких умов сільські жителі порівняно із жителями міст знаходяться у значно гіршому становищі щодо отримання відповідних послуг, а забезпеченість ними на порядок нижча, ніж у містах. Так, лише 0,7% сільських населених пунктів мають розташовані в них будинки побуту та комплексні приймальні пункти, 1,8% - лазні, 2% - інші підприємства служб побуту. Ситуа-

ція суттєво погіршується і тим, що навіть у тих небагатьох селах, де є підприємства служб побуту, досить часто їх функціонування абсолютно не пов'язане із профільним.

Не менш гостра ситуація складається і з забезпеченістю сільських населених пунктів об'єктами культурного призначення. Зокрема, якщо на початку 1991 року майже у двох третин сіл були діючі бібліотеки і у 70,8 % – клуби, будинки культури та кіноустановки, то у 2014 році лише половина сільських населених пунктів мають бібліотеки, трохи більше половини – клуби та будинки культури. За період з 1991 по 2014 рік кількість сільських населених пунктів, у яких є клуби та будинки культури, бібліотеки та кіноустановки скоротилась на 5120, 4487 та 19395 одиниць відповідно (табл. 4).

Таблиця 4

Забезпеченість сільських населених пунктів діючими за призначенням об'єктами культурного призначення станом на 1 січня відповідного року [8]

Роки	Кількість населених пунктів, одиниць	Сільські населені пункти, в яких розміщені:					
		клуби, будинки культури		бібліотеки		кіноустановки	
		одиниць	у % до загальної кількості	одиниць	у % до загальної кількості	одиниць	у % до загальної кількості
1991	28564	20227	70,8	18126	63,5	19789	69,3
1996	28608	19253	67,3	17606	61,5	14060	49,1
2001	28497	16825	59,0	14840	52,1	4227	14,8
2005	28347	15820	55,8	14550	51,3	1424	5,0
2014	27385	15107	55,2	13639	49,8	394	1,4

Протилежна ситуація спостерігається щодо загальної мережі торгівельних закладів. Так, за період 1996-2014 років загальна кількість діючих закладів торгівлі, які розташовані у сільських населених пунктах, збільшилась із 51406 од. у 1996 році до 66527 од. у 2014 році, тобто на 29,4%. В цілому 69,9% сільських населених пунктів мають торгівельні заклади [8]. При цьому у відносно великих селах – з чисельністю мешканців 1000 та більше осіб – є по декілька торгівельних закладів. Проте чим менше жителів, тим більше сіл не мають таких закладів.

Проблема полягає у тому, що у малолюдних селах проживають переважно літні люди, яким важко дістатись до іншого населеного пункту, щоб придбати найнеобхідніше: продукти харчування, ліки, засоби гігієни, побутові товари тощо. Як правило, у такі села раз або двічі на тиждень приїздить пересувний торгівельний заклад, однак це ускладнює умови проживання для населення, створює додаткові незручності та примушує селян купувати «про запас». Часто куплені продукти та ліки псуються, а якщо врахувати, що якість привезених товарів у частині випадків є відразу сумнівною, то можна стверджувати, що селяни втрачають частину і так невеликих коштів, які могли б спрямувати на інші потреби, у тому числі і на поліпшення житлових умов.

Важливо додати, що збільшення кількості офіційних закладів роздрібної торгівлі, а відповідно, і рівня забезпеченості сільських мешканців тими чи іншими видами продукції, відбувається на фоні зростання і офіційно незареєстрованих „точок” торгівлі. За відсутності ефективного державного контролю, власники таких об'єктів без дотримання жодних відповідних норм та правил здійснюють торгівлю, маючи від цього незадекларовані доходи і не сплачуючи жодних податків.

Іншим негативом є те, що, за відсутності клубів, будинків культури, спортзалів та інших аналогічних закладів, такі об'єкти часто-густо стають їх альтернативою, суттєво погіршуючи стан соціального середовища на селі.

У сільській місцевості гостро постала проблема матеріальної бази об'єктів соціально-культурного призначення. Йдеться про надзвичайну зношеність будівель цих об'єктів. Зокрема, за даними останнього обстеження капітального ремонту потребує 20,5 % шкільних приміщень, 18,1% дошкільних закладів, 40,2% клубів, 22,9% бібліотек, 22,2% ФАПів, 18,8% лікарень. Аналогічна ситуація спостерігається і в мережі закладів громадського харчування та побутового обслуговування. Безумовно, що така ситуація справляє негативний вплив на умови проживання у сільських населених пунктах.

Висновки і пропозиції. Створення умов для економічного розвитку населених пунктів як основи для забезпечення комфортних умов проживання населення передбачає розширення їх соціально-побутової інфраструктури. Перш за все, необхідно модернізувати матеріально-технічну базу діючих закладів охорони здоров'я, освіти, культури, побутового обслуговування, забезпечити установи сучасною технікою та сприяти запровадженню сучасних технологій надання послуг, підвищити рівень забезпечення медичних установ спеціалізованими транспортними засобами для надання швидкої та невідкладної допомоги населенню.

Для вирішення проблеми кадрового забезпечення необхідно мотивувати молодих спеціалістів до роботи в сільських населених пунктах. Практично всі складові соціальної інфраструктури потерпають від нестачі кваліфікованих працівників. Разом з тим, у житлових фондах місцевих громад майже немає вільного сучасного житла, яке могло б надаватися для працюючих як на тимчасовій, так і на постійній основі. Особливо це актуально для сільської місцевості через загальну низьку забезпеченість сільського житла в цілому по Україні елементарними зручностями. Якщо врахувати, що сьогодні можливість самостійно забезпечити себе окремим житлом або покращити свої житлові умови має невелика частина населення, можна сподіватись, що перспектива отримати сучасне комфортне житло разом із достойною заробітною платою і стануть стимулами, здатними мотивувати фахівців, особливо молодих спеціалістів, до переїзду на постійне місце проживання у сільську місцевість.

Доцільно було б запровадити механізми залучення фахівців для роботи на контрактній основі. Це дало б змогу планувати рух кадрів: вирішити на певний час проблему з кадровим забезпеченням та завчасно залучати потрібних спеціалістів, укладаючи трудові контракти на визначений термін.

Одним із шляхів забезпечення установ сільської місцевості кваліфікованими кадрами видається їх цільова підготовка за державним замовленням. При цьому увагу слід акцентувати не на дітях, які проживають у сім'ях, а на вихованцях інтернатних установ, які мають здібності до навчання, бажання навчатись за відповідними спеціальностями та згодні на проживання і працевлаштування у сільській місцевості протягом тривалого періоду часу (наприклад, 5 років).

В сфері побутового обслуговування необхідно наблизити об'єкти до споживачів шляхом відновлення роботи комплексних приймальних пунктів та розвитку виїзних форм надання послуг; організації пунктів з прийому замовлень від селян безпосередньо за місцем їх проживання: при закладах громадського харчування, магазинах, установах культури тощо, надання елементарних послуг в межах цих пунктів, залучення приватних фахівців до організованого побутового обслуговування сільського населення.

Для забезпечення прийняттого культурного обслуговування сільського населення доцільно створити умови для розвитку мобільних форм надання цих послуг, особливо у селах з населенням до 200 осіб, та акцентувати увагу на реалізації інформаційної та реабілітаційної функцій закладів культури.

Розбудова системи обслуговування та підвищення якості соціальних послуг передбачає також сприяння підприємницькій діяльності через приватизацію державних об'єктів соціальної інфраструктури без зміни їх призначення та розширення мережі за рахунок створення комерційних і безприбуткових закладів освіти, охорони здоров'я, побутового обслуговування селян. Реалізація такої політики дасть населенню можливість вибору при задоволенні своїх потреб та зменшить тиск на державний і місцеві бюджети.

Крім того, доцільним видається коригування існуючих нормативів інфраструктурного забезпечення селян об'єктами соціальної сфери села з урахуванням специфіки окремих районів.

Вагомим джерелом фінансування соціальних програм на рівні місцевих громад можуть бути кошти приватних підприємств, осіб, які здійснюють підприємницьку діяльність на території певних населених пунктів. В Україні, на відміну від західних країн, соціально відповідальний бізнес є швидше виключенням, аніж правилом. Нині вся соціальна відповідальність бізнес-структур зводиться до своєчасного та повного сплатування податків, якщо вони і беруть участь у розвитку соціальної інфраструктури населених пунктів, то у випадках, коли їх бізнес залежить від рішення територіальних громад щодо надання в оренду земельних ділянок, різного роду дозволів тощо, лише поодинокі підприємства зберегли власні заклади соціальної інфраструктури (дитячі садки, санаторії, профілакторії), ідальні функціонують на окремих великих підприємствах. В той же час, в розвинених країнах корпоративна соціальна відповідальність є доволі поширеним явищем, а складання та оприлюднення соціального звіту підприємства – необхідною умовою успішного ведення бізнесу.

Вважаємо, що запровадження в практику господарюючих суб'єктів складання соціального звіту дасть змогу суттєво розширити рамки участі бізнес-структур у підтримці та розвитку соціальної інфраструктури населених пунктів, де вони розміщені. Крім того, при прийнятті рішення щодо надання в оренду земельних ділянок, дозволів на видобуток на території громади будівельної сировини (як-то глини, каменю, піску, вапна), розміщення виробничих потужностей має враховуватись позиція підприємства/приватної особи щодо участі в розвитку соціальної інфраструктури поселень, а у договорі оренди обов'язковим пунктом має стати конкретний перелік послуг, робіт чи обсягів фінансування, який орендар має виконати або надати.

Список літератури:

1. Новіков В. М. Інституціональні механізми реалізації соціального потенціалу децентралізації / В. М. Новіков // Демографія та соціальна економіка. - 2016. - № 3. - С. 70-82. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/dse_2016_3_8. - Назва з екрана.
2. Новіков В.М. Бюджетний ризик: зміст та регулювання у соціальній інфраструктурі / В. М. Новіков // Демографія та соціальна економіка. - 2018. - № 1. - С. 73-86. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/dse_2018_1_7 - Назва з екрана.
3. Щодо проблем розвитку соціальної інфраструктури сільських населених пунктів". Аналітична записка. Національний інститут стратегічних досліджень. Електронний ресурс. - Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/1132> - Назва з екрана.
4. Заставецька О.В. . Шляхи оптимізації розвитку сільських територій в Україні / О.В. Заставецька, Л.Б. Заставецька // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія : Географія. - 2014. - No 2. - С. 45-48.

5. Головка Л.В. Сільські поселення України: трансформаційні зміни просторових характеристик / Л.В.Головка // Демографія та соціальна економіка. - 2017. - № 1. - С. 93-108. - Режим доступу: <https://dse.org.ua/arhcive/29/7.pdf> - Назва з екрана.
6. Самооцінка домогосподарствами доступності окремих товарів та послуг (за матеріалами вибіркового опитування домогосподарств у жовтні 2015 року). Електронний ресурс. Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua> - Назва з екрана.
7. Самооцінка населенням стану здоров'я та рівня доступності окремих видів медичної допомоги у 2016 році. Електронний ресурс. Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/publdo mogosp_u.htm - Назва з екрана.
8. Соціально-економічне становище сільських населених пунктів України: Статистичний збірник. Електронний ресурс. Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/> - Назва з екрана.
9. Наявність у домогосподарствах товарів тривалого користування. Статистичний збірник. Електронний ресурс. Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/> - Назва з екрана.

Rasumovskaya E.A.*doctor of economics, professor
Ural state University of Economics***Boyarskih A.D.***master student
Ural state University of Economics***FEATURES OF LEGAL REGULATION OF CREDIT RISK ASSESSMENT IN BANKING****Разумовская Елена Александровна***доктор экономических наук,
профессор кафедры финансов, денежного обращения и кредита
Уральский государственный экономический университет***Боярских А.Д.***магистрант
Уральский государственный экономический университет***ОСОБЕННОСТИ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ОЦЕНКИ КРЕДИТНОГО РИСКА В БАНКОВСКОЙ СФЕРЕ**

Summary: The article presents the evolution of international approaches to credit risk assessment based on the methodology of the Basel Committee on banking supervision. As a result of the study, the problems in the field of credit risk assessment are identified and ways to solve them are proposed.

Аннотация. В статье представлена эволюция международных подходов к оценке кредитного риска на основе методологий Базельского комитета по банковскому надзору. В результате проведенного исследования выявлены проблемы в области оценки кредитного риска и предложены пути их решения.

Key words: *credit risk, Basel accords, reserves, loans.*

Ключевые слова: *кредитный риск, Базельские соглашения, резервы, ссуды.*

Деятельность кредитных организаций связана с различными рисками. Кредитный риск, являясь неотъемлемой частью процесса банковского кредитования, требует особого внимания и анализа его сущности, качественных и количественных характеристик, возможностей управления и минимизации.

Целью данной статьи является систематизация наиболее актуальных проблем правоприменительной практики, связанных с оценкой кредитного риска в банковской сфере. В процессе исследования применялся историко-правовой метод научного познания.

Основными факторами, оказывающими эффект на кредитный риск, являются: экономическая и политическая ситуация в стране; банкротство заемщика; большой объем ссуд, выданных узкому кругу заемщиков; обеспеченность кредита; кредитная политика банка, предусматривающая выдачу кредитов без полноценной проверки сведений о заемщике; мошенничество со стороны заемщика; значительный объем ссуд, выданных под формирование венчурного капитала; низкий уровень диверсификации кредитного портфеля.

Эволюция практических подходов при оценке кредитного риска. Процессы совершенствования оценки кредитных рисков стали особенно актуальными в нашей стране в связи с развитием банковской системы в 1990-х годах.

Первый этап совершенствования системы оценки кредитного риска начался в 1997 году. Банки принимали решение о выдаче кредита на основании обеспечения и своевременного погашения задолженности. Данный подход предполагал анализ платежеспособности и изъятие обеспечения в случае банкротства заемщика. Однако кризис 1998 года показал несовершенство данной модели оценки кредитного риска, так как не учитывались риски внутренней и внешней среды, текущие и прогнозные финансовые показатели, значительно влияющие на платежеспособность заемщика [3].

Второй этап совершенствования оценки кредитного риска основан на разработке нормативно-правовых документов Центрального Банка РФ.

14 июля 2017 года вступило в силу Положение № 590-П «О порядке формирования кредитными организациями резервов на возможные потери по ссудам, ссудной и приравненной к ней задолженности». Положение № 254-П утратило силу. Резерв формируется в целях снижения потерь от обесценивания ссуды, то есть при потере ссудной стоимости из-за неисполнения либо ненадлежащего исполнения заемщиком обязательств по ссуде [1].

Структура документа не изменилась. Положение № 590-П также содержит 10 глав и 4 приложения, но в названиях присутствуют стилистические поправки. Вместо отсылки к нормативным актам, утратившим силу, указаны действующие документы: 180-П, 4212-У, 579-П.

В пятом абзаце пункта 3.3 Положения № 590-П указано, что финансовое положение заемщика оценивается как плохое, если заемщик признан банкротом в соответствии с законодательством Российской Федерации о несостоятельности (банкротстве). В подпункте 3.12.2.2 отмечена ссылка на сайт ОЭСР, вместо сайта Банка России. На основании Приложения 3 к ссудам, группируемым в портфели однородных ссуд, теперь могут быть отнесены ссуды как предприятиям малого бизнеса, так и среднего бизнеса [2].

Инструкция Банка России от 28 июня 2017 г. № 180-И «Об обязательных нормативах банков» устанавливает норматив Н6, который регулирует кредитный риск банка в отношении одного заемщика или группы связанных заемщиков, и определяет максимальное отношение совокупной суммы обязательств заемщика к капиталу банка (максимальное значение 25%). Инструкция содержит нор-

матив Н7, который регулирует совокупную величину крупных кредитных рисков банка, а также определяет максимальное отношение совокупной величины крупных кредитных рисков и размера капитала банка (максимальное значение 800%).

Кредитная организация должна рассчитывать нормативы Н6 и Н7 и соблюдать установленные значения в целях недопущения потери платежеспособности вследствие дефолта заемщика или группы взаимосвязанных заемщиков, т.е. реализации кредитного риска.

Указанием Банка России от 15.04.2015 № 3624-У «О требованиях к системе управления рисками и капиталом кредитной организации и банковской группы» определяются задачи по управлению кредитным риском, которые включают:

- порядок предоставления кредита;
- методики определения кредитного риска;
- порядок установления лимитов риска на одного заемщика (группу связанных заемщиков);

В Письме Банка России № 26-Т от 23.03.2007г. «Методические рекомендации по проведению проверки системы управления банковскими рисками в кредитной организации (ее филиале)» предложены рекомендации по оценке управления кредитным риском. В соответствии с данным документом необходимо проводить оценку надежности заемщика. Категория качества ссуды определяется на основании анализа качества обслуживания долга и финансового положения заемщика. Такая методика должна регулярно пересматриваться.

Таким образом, понятие кредитного риска широко используется в нормативно-правовых актах Банка России.

Действующая модель оценки кредитоспособности основана на оценке текущего и прогнозного финансового состояния заемщика, но не включает внешние и внутренние риски, подтверждающие платежеспособность заемщика.

Центральный Банк РФ выделяет основные проблемы в деятельности коммерческих банков:

- низкая диверсификация рисков на отдельные отрасли, сегменты (оптово-розничная торговля, строительство, фондовый рынок), объекты инвестиций, экономически связанных заемщиков-эмитентов ценных бумаг;
- неудовлетворительное состояние корпоративного управления банками и слабое развитие системы управления рисками;
- использование банками манипулятивных схем, что приводит к недостоверности учета и отчетности [8, с. 40-42].

В связи с вышеперечисленными проблемами, можно предположить, что наступает следующий этап совершенствования методологии оценки кредитного риска. Важным фактором является изучение Европейского опыта оценки кредитных рисков [7, с. 42-46].

Базельские соглашения. Базельский комитет банковского надзора (далее – «Комитет») основан в 1974 году. Основной задачей Комитета является внедрение общих стандартов в сфере банковского регулирования с целью ликвидации пробелов в международном законодательстве. Базельские требования носят рекомендательный характер.

В 1988 году Комитетом был принят документ «Основополагающие принципы эффективного банковского надзора» или Базель I. Основные положения документа:

- минимальный размер достаточности капитала банка составляет 8%;
- активы по величине риска делятся на группы, для которых определены весовые коэффициенты: 0, 20, 50 и 100. Чем выше кредитный риск, тем больше весовой коэффициент;
- капитал состоит из уровней: первый уровень представляет собой акционерный капитал и объявленные резервы, второй уровень – дополнительный капитал.

Несмотря на изменения, введенные «Базелем I» в области оценки кредитного риска, соглашение содержит недостатки: игнорирует остальные виды банковских рисков, уделяя внимание лишь регулированию кредитного риска. В настоящее время к Базель I присоединились более 100 стран (в том числе Россия).

В 2004 году были опубликованы новые Базельские требования – Базель II. Основные задачи документа: разработка адекватной программы капитализации банков и совершенствование системы управления рисками. Конечная цель нововведений – укрепление и стабильность финансовой системы в целом [9, с. 185-189].

Базель II предлагает банкам использовать два варианта оценки кредитного риска: стандартный подход и подход на основе внутренних рейтингов. Стандартный подход включает классификацию кредитных рисков на основании внешних рейтингов, присваиваемых рейтинговыми агентствами, такими как Standard & Poors, Moody's, Fitch Ratings и другими.

Основной недостаток стандартного подхода – это несовместимость внешних рейтингов. В России такой подход не применяется, так как недостаточно развита система функционирования рейтинговых

агентств и мало заемщиков, прошедших процедуру получения кредитного рейтинга.

Поэтому в качестве альтернативного варианта более популярен подход на основе внутренних рейтингов. Данный подход позволяет банкам самостоятельно устанавливать рейтинги заемщикам. Рейтинг устанавливается на основании оценок компонентов риска. К компонентам риска можно отнести: вероятность дефолта, потери при дефолте, непогашенные требования при дефолте, фактический остаточный срок погашения [10, с 35-39].

Основной принцип требований Базеля II заключается в том, чтобы порядок расчета рисков и определения рейтинга позволяли: провести четкое разграничение рисков, а также произвести точную количественную оценку кредитного риска.

Экономический кризис 2008-2009 годов показал неспособность мировой банковской системы обеспечивать стабильность. Базель III разработан для устойчивости банковской системы при влиянии на нее различных финансовых и экономических шоков. Изменения мировой банковской системы осуществляются постепенно, в период с 2013 по 2019 годы.

В рамках данного соглашения создаются два буфера для поддержания достаточности капитала на определенном уровне. Буфер консервации капитала формируется банком в случае падения достаточности капитала ниже определенного уровня (ниже 9-12%). Контрициклический буфер создается в случае чрезмерного роста кредитной активности.

В 2015 году числовые значения нормативов достаточности капитала в России были выше принятых Базельским комитетом. На сегодняшний день показатели, установленные Банком России, соответствуют Базелю III.

Банк России подготовил проект новых документов в целях применения стандартов Базеля III. Данный проект содержит нормативы достаточности капитала и другие показатели (таблица 1).

Таблица 1

Нормативы достаточности капитала, установленные Банком России и Базельским комитетом по банковскому надзору [11]

Нормативы, установленные Банком России в 2015 г.	Текущие нормативы, установленные Банком России	Нормативы в соответствии с Базелем III
1) Норматив достаточности базового капитала (H1.1) $\geq 5\%$	1) Норматив достаточности базового капитала (H1.1) $\geq 4,5\%$	1) Норматив достаточности базового капитала (CET1) $\geq 4,5\%$
2) Норматив достаточности основного капитала (H1.2) $\geq 5,5\%$	2) Норматив достаточности основного капитала (H1.2) $\geq 6\%$	2) Норматив достаточности капитала первого уровня $\geq 6\%$
3) Норматив достаточности собственных средств (капитала) кредитной организации (H1.0) $\geq 10\%$	3) Норматив достаточности собственных средств (капитала) кредитной организации (H1.0) $\geq 8\%$	3) Норматив достаточности совокупного капитала $\geq 8,0\%$
		4) Контрициклический буфер $\geq 2,5\%$
		5) Буфер консервации капитала $\geq 0,625$ (01.01.2016), $\geq 2,5\%$ (01.01.2019)

Кризисные явления способствуют формированию новых стандартов в оценке кредитного риска – Базель IV. Цель Базеля IV – уменьшить воздействие риска финансового кризиса. Это предполагает большее раскрытие финансовой информации и

формирование более строгих требований к капиталу банка. Базель IV будет включать единые для всех модели расчета требований к капиталу банка, а не внутренние банковские модели. Будет более

подробно раскрыта информация о резервном капитале и другая финансовая статистика.

Формирование и внедрение более жестких стандартов в области банковского регулирования приведет к росту процентных ставок и сокращению объемов кредитования. Возможен уход с рынка слабых банков и изменения в конкурентной среде. Данные последствия необходимо анализировать [4].

Особенности современного состояния банковского кредитования в России. В настоящее время ситуация на рынке розничного банковского кредитования стабилизировалась. В 2017 году задолженность населения по банковским кредитам увеличилась на 8 040 273 млн. руб., или на 23,05%. За 2015-2017 годы наблюдается положительная динамика объемов банковского кредитования. Одной из причин роста кредитования является снижение процентных ставок по ссудам.

На 01.01.2018 года задолженность физических лиц (населения), составила 12 035 737 млн. руб.,

увеличившись с 2015 года на 9,36%. Доля задолженности по кредитам, предоставленным физ. лицам (населению), в структуре совокупной задолженности по кредитам за период с 01.01.2016 по 01.01.2018 годы не претерпела существенных изменений: на 01.01.2015 – 31,54%, на 01.01.2016 – 29,47%, на 01.07.2017 – 28,09%, на 01.01.2018 – 28,04%.

Таким образом, на фоне роста кредитного портфеля физических лиц его доля в совокупном объеме предоставленных банками кредитов демонстрирует тенденцию к сокращению.

Доля просроченной задолженности по кредитам населению на 01 января 2018 года составила 6,76% от общего объема задолженности по кредитам физических лиц. В 2015 году показатель увеличился на 2,11 п.п., а в 2016 и 2017 годах снижение составило 0,11 п.п. и 0,87 п.п., что является положительной тенденцией. Отношение резервов на возможные потери к величине ссудной задолженности физических лиц перед банками увеличилось с 8,53% до 8,63% на 01.09.2017 (таблица 2).

Таблица 2

Информация о кредитах, предоставленных физическим лицам-резидентам за период 2015-2017 гг., млн. руб. [11]

Периоды	Задолженность по кредитам, всего	Задолженность по кредитам, предоставленным физ. лицам (населению)	Просроченная задолженность по кредитам населению	Фактически созданий резерв на возможные потери
01.01.2015	34 888 476	11 005 284	620 287	938 891
01.01.2016	35 176 500	10 366 829	802 661	1 138 574
01.01.2017	37 800 220	10 619 209	810 127	1 072 739
01.01.2018	42 928 749	12 035 737	813 272	1 038 421

Фактически сформированный резерв на возможные потери в анализируемом периоде полностью покрывает просроченную задолженность по кредитам населению, что свидетельствует об устойчивости банковского сектора и соблюдении обязательных нормативов большинством российских банков.

Кредитный риск розничного кредитного портфеля банков имеет особенности:

- масштабы риска по кредитам населению значительно ниже масштабов риска по кредитам, предоставленным организациям и индивидуальным предпринимателям. Суммы отдельно взятых кредитов, предоставляемых населению на потребительские цели, меньше сумм отдельно взятых кредитов, предоставленных юридическим лицам;

- наличие обеспечения (возможности покрытия рисков): большинство кредитов, выдаваемых по программам потребительского кредитования в коммерческих банках, являются необеспеченными, что увеличивает кредитный риск по розничному кредитному портфелю;

- недостаточность информации о заемщике. Полученных сведений (особенно в сегменте «экспресс-кредитования») зачастую недостаточно для объективной оценки кредитного риска. Возникают дополнительные риски, связанные с возможным ухудшением финансового положения заемщика;

- в связи с высоким уровнем кредитного риска в сегменте розничного кредитования коммерческие банки включают в стоимость кредитов (процентную ставку) принимаемые риски, что увеличивает доходность розничного кредитного портфеля.

Тенденция роста портфеля кредитов, предоставленных физическим лицам, и повышение его качества требует от кредитных организаций дальнейшей корректировки кредитной политики с учетом существующих кредитных рисков и нормативно-правовых документов Банка России.

Пути решения проблем оценки кредитного риска. В связи с кризисными явлениями в экономике необходимо создать эффективную систему управления банковскими рисками. Важной задачей Банка России является совершенствование законодательства в области управления кредитными рисками.

Отсутствие контроля над системой кредитных рисков со стороны руководителей банков зачастую приводит к отзывам лицензий на осуществление банковской деятельности. Бездействие руководства банков отрицательно воздействует на состояние экономики в целом, а также отдельно взятых граждан и предприятий, которые рискуют потерять размещенные денежные средства в случае отзыва лицензии у банков.

Для повышения качества оценки кредитного риска необходимо сконцентрировать внимание на системе управления банковскими рисками, обозначить основные этапы управления и особенности анализа качества системы контролирующим органам.

Следует обратить внимание на условия в кредитном договоре. Кредитный договор содержит большие возможности по формированию выгодных для банка условий, которые могут снизить риск невозврата кредита.

Необходимо совершенствовать систему кредитных историй, так как это способствует эффективной проверке платежеспособности клиента [5].

Для предотвращения возможных негативных последствий перехода к требованиям нового Базеля важно решить проблемы внутри страны. Требуется дополнительная государственная поддержка региональных банков для обеспечения устойчивости банковской системы страны [6].

Список литературы:

- 1 Положение о порядке формирования и использования резерва под возможные потери по ссудам: утверждено Банком России 26.03.2006 № 254-П
- 2 Положение о порядке формирования кредитными организациями резервов на возможные потери по ссудам, ссудной и приравненной к ней задолженности: утверждено Банком России 28.06.2017 № 590-П
- 3 Инструкция Банка России об обязательных нормативах банков: утверждена Банком России 28.06.2017 г. № 180-И
- 4 Инструкция о порядке формирования и использования резерва на возможные потери по ссудам: утверждена Банком России 30.06.1997 № 62-а
- 5 Указание о требованиях к системе управления рисками и капиталом кредитной организации и банковской группы: утверждено Банком России 15.04.2015 № 3624-У
- 6 Письмо о методических рекомендациях по проведению проверки системы управления банковскими рисками в кредитной организации (ее филиале): утверждено Банком России 23.03.2007 № 26-Т
- 7 Зенченко С.В., Жаботинская Т.А., Курмаллина А.К. Развитие системы регулирования от Базель II к Базель IV: готовы ли российские банки? // Социально-экономические явления и процессы. 2017. Т. 12. № 2. С. 42-46.
- 8 Казанкова Т.Н., Дроздова Е.К. Кредитные риски и теоретико-правовой аспект // Бенефициар. 2017. № 7. С. 40-42.
- 9 Скорлупина Ю.О., Аветикян А.Г., Киселева Переход банков к требованиям Базеля III: влияние на устойчивость банковской системы // Новая наука: Проблемы и перспективы. 2016. № 10-1. С. 185-189.
- 10 Шумкова К.Г. Эволюция подходов в оценке кредитного риска // Финансы и кредит. 2012. № 6 (486). С. 35-39.
- 11 Официальный сайт Центрального банка РФ: URL: <http://www.cbr.ru>

*Сердюкова Н.К.**Сочинский государственный университет, к.э.н., доцент**Сердюков С.Д.**Сочинский государственный университет, аспирант*

ИССЛЕДОВАНИЕ СОВРЕМЕННЫХ ИНСТРУМЕНТОВ ИНТЕРНЕТ-МАРКЕТИНГА В ТУРИЗМЕ

*Serdyukova N.K.**Sochi State University, PhD (Economy), Associate Professor**Serdyukov S.D.**Sochi State University, Graduate Student*

STUDY OF MODERN INSTRUMENTS OF INTERNET MARKETING IN TOURISM

Данная статья посвящена изучению современных инструментов интернет-маркетинга на туристском рынке, их роли в продвижении турпродукта туристской дестинации на рынок. Изучены показатели и критерии оценки эффективности маркетинговых коммуникаций в сети интернет. Исследованы рыночные факторы, такие как поведение потребителей и их предпочтений в сфере коммуникаций на туристском рынке. На основе проведенного анализа выделены основные тренды эффективных цифровых коммуникаций в туризме, определены направления развития цифровых технологий продвижения в туризме. Выделены важные особенности продвижения туристской дестинации в современных условиях.

This work is devoted to the study of modern tools of Internet marketing in tourism, its role in the promotion of tourist destination on the market. The indicators and criteria for evaluating the effectiveness of marketing communications on the Internet are studied. Market factors such as the behavior of consumers and preferences in the field of communication in the tourism market are investigated. Based on the analysis, the main trends of effective digital communications in tourism are highlighted, the directions of development of digital technologies of promotion in tourism are determined. Highlighted important features of the promotion of tourist destinations in modern conditions.

Ключевые слова: интернет-маркетинг, информационное обеспечение, продвижение турпродукта, инструменты продвижения, социальные сети.

Keywords: internet-marketing, information support, tour product promotion, promotion tools, social media.

В условиях растущей конкуренции на международном и внутреннем туристском рынке вопросы эффективного продвижения турпродукта выходят на первый план для туристских дестинаций. По данным UNWTO, в 2017 году мировой туризм поставил новый рекорд международных прибытий, которые достигли 1,323 млрд. человек и показали рекордный прирост 7% за последние семь лет. Важными трендами развития мирового туризма, помимо рекордного роста прибытий и доходов, эксперта UNWTO назвали сглаживание последствий, связанных с безопасностью и резкий рост выезда из России, Индии и Бразилии. Граждане России потратили на международные туристские поездки в 2017 году \$31,1 млрд. (8-место по уровню расходов), вернувшись снова в топ-10 самых тратящих туристов в мире [1].

Поэтому в складывающихся условиях российским туристским дестинациям для привлечения россиян и иностранных туристов на отечественные курорты необходимо на равных конкурировать с зарубежными направлениями, весьма преуспевшими в привлечении платежеспособных российских туристов. И эта конкуренция сегодня во многом реализуется именно в сфере эффективных маркетинговых технологий, создания современных систем продвижения турпродукта.

Практика последних лет показывает, что и российские туристские дестинации активно форми-

руют современные системы продвижения турпродукта и добиваются серьезных успехов в привлечении туристов. Растущая конкуренция на рынке туризма обуславливает возрастающую роль применяемых технологий продвижения турпродукта как на уровне предприятий индустрии туризма и гостеприимства, так и на уровне Администрации туристских дестинаций. Следует отметить возрастающую роль Интернета и мобильных технологий в эффективном продвижении турпродукта. В современных условиях при совершенствовании механизма информационного обеспечения в туризме необходима максимальная интеграция на основе внедрения цифровых технологий на всех этапах формирования, продвижения и реализации турпродукта, как на уровне участников рынка, так и на уровне туристских дестинаций.

Кроме того, очень важно оценивать эффективность используемых методов продвижения для правильного планирования рекламного бюджета и достижения его оптимального использования. Вопрос эффективности использования средств коммуникации важен как на уровне туристских дестинаций, где финансирование маркетинга и рекламы осуществляется, в том числе, за счет средств бюджета субъекта Российской Федерации, так и для предприятий туристского бизнеса.

Предметом исследования являлась коммуникационная стратегия в туризме с акцентом на тех-

нологии интернет-маркетинга и мобильного продвижения. Цель исследования – на основе анализа современных методов интернет-продвижения определить эффективные инструменты для внедрения в коммуникативную составляющую маркетинговой деятельности туроператорской компании.

Для достижения поставленной цели решены следующие задачи:

- рассмотреть роль туроператорской компании в продвижении турпродукта туристской дестинации на рынок;
- изучить современные инструменты интернет-маркетинга применительно к туроператору;
- рассмотреть показатели и критерии оценки эффективности маркетинговых коммуникаций в сети интернет;
- исследовать поведение потребителей и предпочтений в сфере коммуникаций на туристском рынке;
- определить основные тренды интернет-маркетинга в туризме и выделить эффективные инструменты продвижения на туристском рынке.

Использованы методы статистического и экономического анализа, графической интерпретации, экспертных оценок, опросов, прогнозирования.

В отечественной научной экономической литературе вопросы совершенствования коммуникативных технологий в туроперейтинге и оценки их эффективности в современных условиях относятся к числу новых, потому недостаточно разработанных. Отдельные положения, связанные с управленческими аспектами рекламной деятельности в туризме, отражены в трудах ученых, специализирующихся в области менеджмента туризма, и прежде всего работ М.А. Бокова, И.А. Гольмана, М.А. Жуковой, Э.М. Короткова, Д.С. Львова, Е. Песацкого, А.И. Пригожина, Г.М. Романовой, И.В. Семенова, А.Д. Чудновского и др. Вопросы теории рекламы и маркетинга рассмотрены в трудах Е.Е. Асеевой, М.Д. Валовал, Л.Ю. Гермогеновой, Д. Денисон, Е.В. Захаровой, Ф. Котлера, Т.К. Серегиной, А.М. Вегитнева и других. Проблемы рекламы освещены в трудах ученых, исследующих деятельность туристских организаций, В.И. Азара, А.П. Дуровича, А.Б. Здорова, А.Т. Кириллова, Е.В. Масловой, Н.К. Моисеевой, Н.С. Морозовой, М.А. Морозова, В.С.

Сенина Вопросы оценки эффекта и эффективности рекламной деятельности в целом и предприятия сферы туризма, в частности, исследуются в работах М. Дымшица, А. Куталиева, А. Попова, А.Н. Матанцева, В.Л. Музыканта, Е.В. Бочарниковой, Г.М. Романовой, Е.Н. Гутюк, А.А. Дроздовой, Г.А. Шматова, зарубежных специалистов К. Бове, У.Ф. Аренса, Р. Батра, Дж. Майерса, Д. Аакера, К. Хопкинса, Р. Джонса, Дж. Бернета, С. Мориарти и др.

Продвижение туристского продукта является важнейшим этапом работы на туристском рынке. В разной степени этой деятельностью занимаются туроператоры, турагенты, поставщики услуг, местные, региональные и национальные туристские администрации и другие заинтересованные организации. От эффективности этой деятельности зависят, в конечном итоге, результаты работы как отдельного туристского предприятия, так и туристской сферы на уровне региона или страны в целом.

В общем понимании под *продвижением* понимается деятельность производителя, направленная на информирование, рекламирование, возбуждение интереса и стимулирование принятия решения о приобретении определенного продукта. Последствия реакции потребителя на подобную деятельность чаще всего обозначаются аббревиатурой AIDA (от *англ.* Attention – внимание, Interest – интерес, Desire – страсть, желание, Action – действие), т.е. какое-либо привлечение внимания, заинтересованность продуктом, возникновение желания им обладать и, наконец, действия по его приобретению.

Согласно Закону «Об основах туристской деятельности в Российской Федерации» «продвижение туристского продукта – комплекс мер, направленных на реализацию туристского продукта (реклама, участие в специализированных выставках, ярмарках, организация туристских информационных центров, издание каталогов, буклетов и другое)» [2]. Продвижение туристского продукта осуществляется как совокупность действий, направленных на привлечение клиентов, увеличение объема продаж, формирование позитивного образа предприятия (курорта, страны) на туристском рынке.

Можно выделить следующие уровни продвижения туристского продукта для курортов Краснодарского края (таблица 1) [3].

Таблица 1

Уровни продвижения туристского продукта

Уровень продвижения турпродукта	Туристский продукт
Национальный	Россия
Региональный	Краснодарский край
Местный	Один из курортов края (Сочи, Анапа, Геленджик, Горячий Ключ и др.)
Местный подуровень 1	Курорт: вид туризма 1
Местный подуровень 2	Курорт: вид туризма 2
Местный подуровень 3	Курорт: вид туризма 3
...	...
Местный подуровень n	Курорт: вид туризма n

Одним из важнейших элементов системы про-

движения турпродукта является реклама. Для эф-

фактивного планирования рекламно-маркетинговой деятельности и выстраивания коммуникационной стратегии важно понимать тенденции развития современного рекламного рынка и эффективность отдельных рекламных инструментов.

По мнению экспертов, одним из активных трендов развития рекламного рынка является рост мобильной рекламы – рекламы в мобильных приложениях и с помощью мобильных устройств. Мобильные технологии открывают новые возможности для коммуникации между брендами и людьми. Значение рекламы в Интернете, в том числе в мобильном Интернете, растет. Этот вид рекламы активно развивается и на туристском рынке. Многие

зарубежные туристские дестинации считают продвижение в Интернете приоритетным направлением рекламно-маркетинговой деятельности, в то время как российские регионы и участники рынка пока недооценивают значение интернета как средства продвижения турпродукта и проигрывают зарубежным конкурентам как по эффективности рекламной деятельности, так и по привлечению новых клиентов.

По данным экспертов, наибольшую долю рынка рекламы в Интернете составляют баннеры и оплаченный поиск (рис. 1).

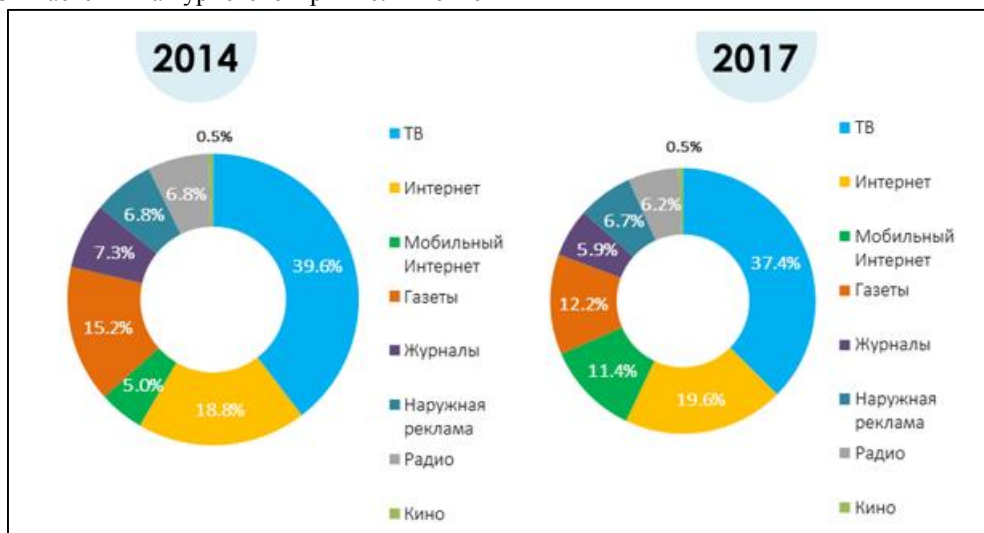

Рисунок 1 – Доля рекламных каналов в расходах в 2014 г. и в 2017 г. [4]

Общая доля расходов на Интернет-рекламу и рекламу в мобильном интернете в 2014 году составляет 23,8% расходов на рекламу, а в 2017 году наблюдался рост этой доли и составил 31,0% (см. рис. 1).

Понимание тенденций развития рекламного рынка, поведения потребителей, каналов продвижения, эффективности рекламных инструментов, а также внедрение технологий оценки эффективности рекламно-маркетинговой деятельности, весьма

важно для разработки эффективной маркетинговой коммуникации с потребителем как на уровне туристского предприятия, так и для туристских дестинаций.

На рисунке 2 представлены выявленные авторами в ходе исследования современные инструменты интернет-маркетинга и тренды продвижения в социальных сетях, активно применяемые в мировом туризме.

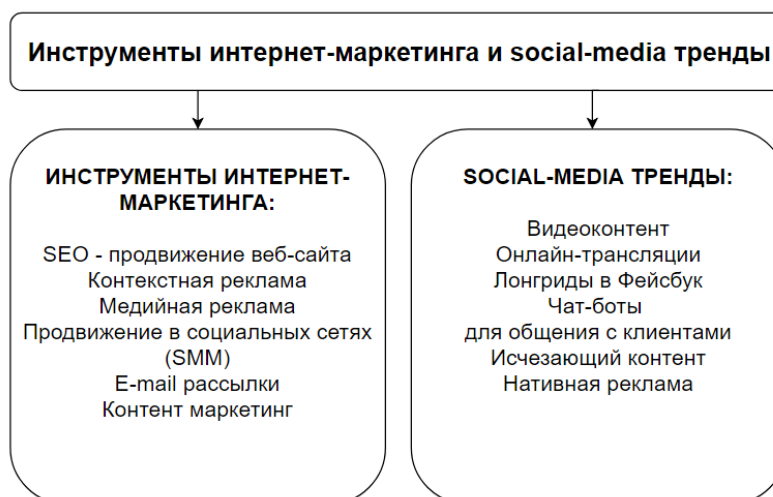

Рисунок 2

Инструментарий интернет-маркетинга и продвижения в социальных сетях на туристском рынке

SMM и рынок интернет-рекламы меняется, становится более «живым», подстраивается под интересы пользователя. Новые функции, вроде stories в Instagram и Facebook, только на первый взгляд кажутся лишь модными нововведениями. На самом деле они отображают то, что хочет видеть юзер, и не пользоваться ими – значит упускать из виду желания потенциальной целевой аудитории.

На основе анализа современных тенденций развития рекламного рынка в целом и рекламы в туризме сделаны следующие выводы:

- рынок рекламы растет, Россия включается специалистами в список стран с наиболее высокими темпами роста рекламного рынка, что свидетельствует как о росте рекламных бюджетов в России, так и о росте конкуренции между рекламодателями за потребителя;

- эффективность рекламной кампании в туризме во многом зависит от распределения бюджета и маркетинговых усилий между каналами распространения информации;

- среди каналов распространения рекламной информации наибольшими темпами растет реклама в Интернете, в том числе в мобильном Интернете;

- основными методами рекламы в Интернете являются: видео-контент, баннерная реклама, оплаченный поиск и контекстная реклама.

Современные тренды интернет-маркетинга в 2018 году на основании результатов опроса компаний Buffer совместно с Social Media Week 1 700 маркетологов [5]:

1. Мессенджеры – перспективное направление развития. За последние несколько лет популярность мессенджеров значительно выросла. Сегодня

больше людей используют топ-4 приложения мессенджеров (WhatsApp, Messenger, WeChat и Viber), чем топ-4 приложения соцсетей (Facebook, Instagram, Twitter и LinkedIn). При этом только 20% компаний инвестировали в маркетинг на этих перспективных платформах. Стремительный рост популярности мессенджеров вскоре приведет к появлению новых рекламных возможностей для маркетологов. До сих пор большинство компаний предпочитают инвестировать в социальные сети, но так как органический охват в них продолжает сокращаться, многие маркетологи начнут осваивать новые платформы.

2. Инвестиции в социальную рекламу – залог успешного продвижения. 45% респондентов считают свой маркетинг в соцсетях «отчасти эффективным», а 29% – «очень эффективным». При этом оказалось, что компании, которые инвестировали в рекламу в соцсетях, вдвое чаще называли свой маркетинг «очень эффективным». Те же маркетологи, которые не вкладывали средства в платное продвижение, вдвое чаще определяли свои усилия как «неопределенные» или «очень неэффективные».

3. Вовлеченность – основной показатель эффективности рекламы. По результатам опроса компании The State of Social 2018 – 42% респондентов назвали вовлеченность основным инструментом измерения ROI рекламных кампаний в соцсетях. Далее следуют лиды (17%) и продажи (15%).

Также важна экспертная оценка трендов продвижения в социальных сетях (SMP), по состоянию на 2018 год [5]:

1. Ведущей платформой для маркетологов всего мира остается Facebook. Его использует 96% респондентов. Twitter занимает второе место с показателем 89% (рис. 3).

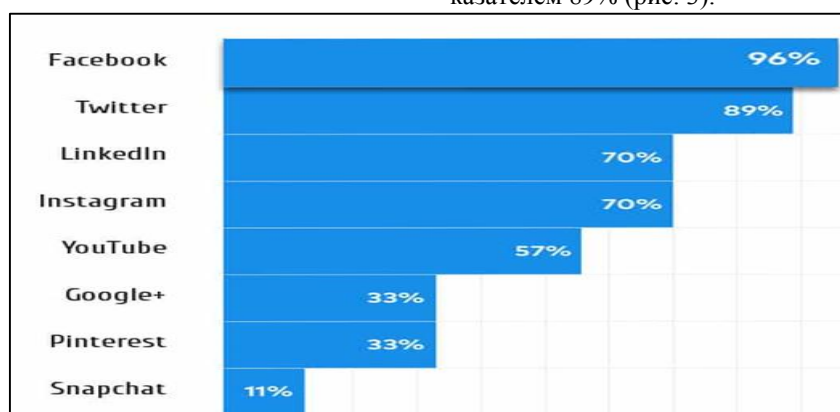

Рисунок 3 – Результаты ответа на вопрос: «Какой из этих каналов использует ваша компания?» компаний-участников опроса, проведенного The State of Social 2018: size 1,796 social media marketers [5]

2. Органический охват в Facebook продолжает сокращаться. Только 20% респондентов не заметили его сокращение за последние 12 месяцев 2107 года.

3. Видео в приоритете у большинства маркетологов. 85% компаний хотят создавать больше видео контента. Не делают они этого по двум причинам: нехватка времени и ограниченный бюджет.

4. Facebook лидирует в сфере платной рекламы. 94% респондентов использовали рекламу в

Facebook. Второе место у Instagram (44%), третье занимает Twitter (26%). При этом 67% компаний планируют увеличить бюджет на рекламу в социальных сетях в 2018 году.

5. Изображения – самый популярный тип контента. 95% компаний публикуют изображения в социальных сетях. На втором месте ссылки с показателем 85%.

6. Истории набирают популярность. В 2017 году только 29% респондентов создавали истории в

Instagram или Snapchat. В 2018 году 42% маркетологов создавали истории в Instagram и только 11% в Snapchat.

7. Live-видео пока осваивается. Только 31% маркетологов проводили прямые трансляции. В прошлом году их было 26%. Однако несмотря на медленный прирост, live-видео может стать перспективным направлением для многих компаний.

Результаты проведенного исследования, анализ научных трудов и статистических данных о потребительских предпочтениях, продажах на туристском рынке, технологий бронирования услуг, а также изучение практики туристских предприятий, показали, что главных трендом сегодняшнего дня на туристском рынке является развитие цифровых технологий.

Данный процесс охватывает всю экономику в целом и на туристском рынке характеризуется следующими основными направлениями:

- развитие онлайн систем бронирования турпродукта и услуг (OTA);

- переход туроператоров на работу через личный кабинет в системе онлайн бронирования в сегменте b2b;

- развитие и совершенствование онлайн магазинов туроператоров для прямых продаж в сегменте b2c;

- интеграция систем бронирования турпродукта и услуг (Слетать.ру, Travelline и др.), переход к автоматической «закачке» цен и квот с помощью открытых API;

- использование цифровых технологий для коммуникации с покупателями и потребителями на туристском рынке b2b и b2c, в том числе с помощью CRM-систем.

По данным исследований рынка онлайн-трэвел за период в 2010 по 2016 год объемы онлайн продажи туристских услуг российским покупателям выросли более, чем в 10 раз (см. рис.4).

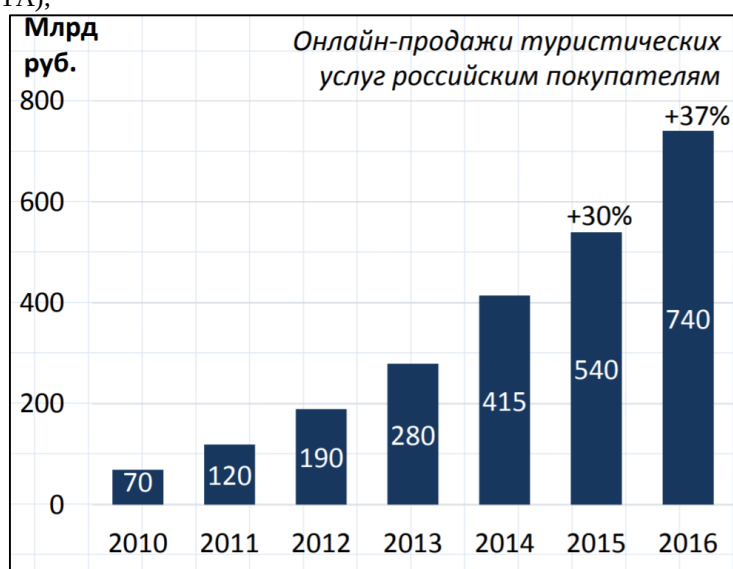

Рисунок 4 – Онлайн продажи туристских услуг российским покупателям [6]

В таблице 2 и на рис. 5 представлены данные о проникновении цифровых технологий и интернета в мире (на январь 2018).

Таблица 2

Проникновение цифровых технологий и интернета в мире по данным на январь 2018 [34]

Показатели	Млрд. человек	Проникновение, в процентах
Численность населения	7,593	
Интернет-пользователи	4,021	53
Активные пользователи соцсетей	3,196	42
Пользователи мобильных устройств	5,135	68
Активные пользователи мобильных социальных сетей	2,958	39

В мире насчитывается 4,021 млрд. пользователей Интернета, что составляет 53% населения планеты, пользователей мобильных устройств в мире - 5,135 млрд. (68%), активными пользователями

соцсетей являются 3,196 млрд. (42%), 2,958 млрд. пользователей (39%) заходят в соцсети с мобильных устройств.

Рисунок 5 – Развитие цифровых технологий в мире по данным на январь 2018 [34]

В России проникновение соцсетей оценивается в 47%, аккаунты в них имеют 67,8 млн россиян. По данным Statista, активнее всего в РФ используют YouTube (63% опрошенных), второе место занимает ВКонтакте — 61%. Глобальный лидер

Facebook лишь на четвертой строчке с показателем в 35%. Среди мессенджеров доминируют Skype и WhatsApp (по 38%), подробнее на рис. 6 [34]

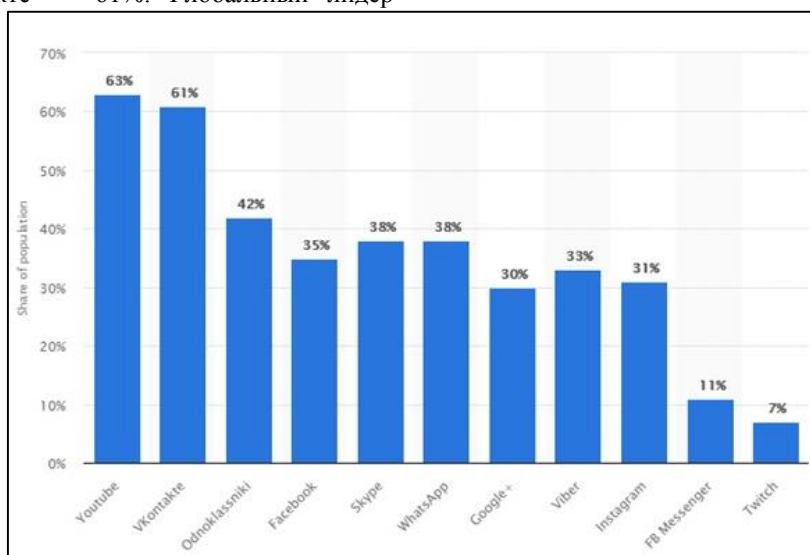

Рисунок 6 – Проникновение социальных сетей в России по данным на январь 2018

По результатам проведенного исследования продвижения в соцсетях и основных тенденций и показателей развития социальных медиа в мире и в России были разработаны следующие рекомендации по совершенствованию коммуникационной политики дестинации или туристского предприятия в соцсетях:

- для продвижения на внутрироссийском рынке эффективно создание аккаунтов и групп в социальных сетях Instagram, ВКонтакте и Одноклассники, для продвижения на рынке въездного туризма более эффективно использовать аккаунты в сетях Фейсбук и Инстаграм, а также YouTube канал;
- распределение постов для соцсетей на три основных типа – продающий контент, информационный контент, развлекательный контент, соотношение числа поста по выделенным типам контента предлагается применять для туристского предприятия (1=100%) 70%/20%/10%, для турдестинации - 20%/50%/30%;

– с учетом растущей популярности сети Инстаграм уделить внимание оптимизации аккаунта в данной соцсети, обратить внимание на качество фотографий и основную подпись поста, которая должна быть не столько информационной, сколько маркетинговой и обращаться к эмоциям пользователя, основную долю которого на Инстаграме составляют женщины в возрасте 25-35 лет;

– рекомендуется завести отдельные аккаунты в социальных сетях для приоритетных турпродуктов или видов туризма для акцентирования возможностей и преимуществ для целевой аудитории и формирования спроса на конкретные продукты;

– использование видео-контента в социальных сетях, особенно в Инстаграме, раскрутка канала на YouTube, рекомендуется размещение роликов продолжительностью до 1 мин., в видео-контенте также необходимо уделять внимание эмоциям, обращаться к потребностям и желаниям целевой аудитории.

Ряд ученых считает, что чем выше конкурентоспособность турпродукта местных предприятий, тем выше конкурентоспособности самой дестинации. То есть конкурентоспособность регионального турпродукта является производной конкурентоспособности принимающих компаний и местных поставщиков услуг для туристов.

В случае с поиском информации и выбором турпродукта потребитель движется, наоборот, от дестинации к отдельным поставщикам и их услугам. Поэтому современный и технологичный веб-сайт туристской дестинации с эффективной системой продвижения является в современных условиях важнейшим инструментом привлечения потребителей в дестинацию, мощным средством коммуникации и рекламы, работающей на весь региональный рынок и способствующий, в конечном итоге, продвижению турпродукта всех участников рынка. И региональная (местная) туристская администрация, и туристское сообщество дестинации заинтересованы в развитии таких Интернет-проектов, которые, как правило, реализуются либо за счет рекламного бюджета дестинации, либо в рамках государственно-частного партнерства.

Исследования ученых последних 5 лет, а также данные исследований пользователей Интернета, показывают, что веб-сайты из информационных ресурсов, с помощью которых потребители искали

нужную информацию, превращаются в полноценный канал продаж, а в случае туристского рынка – инструмент проектирования туристского путешествия и онлайн магазин турпродуктов и услуг [8; 9; 10; 11;12].

Важно понимать, что веб-сайт дестинации – это не Интернет-магазин, а информационная система, технологическая площадка, в которую интегрированы различные сервисы для туристов и продавцы, отбираемые на конкурсной основе или участвующие в ассоциации, которая развивает проект веб-сайта дестинации (см. рис. 7). Формы государственно-частного партнерства и механизмы реализации подобных проектов могут быть разными в зависимости от сложившейся практики регионального (местного) туристского рынка.

Выводы. Современный туристский рынок характеризуется сегодня высокой конкуренцией между дестинациями, видами туризма и субъектами рынка. Серьезными конкурентами туроператоров и турагентов в борьбе за потребителя сегодня выступают онлайн агрегаторы и различные сервисы для самостоятельного поиска и подбора услуг в сфере туризма. Согласно проведенному исследованию сегодня доля потребителей, имеющих опыт онлайн покупок на российском туррынке составляет порядка 20% и этот показатель будет только расти.

Рисунок 7 – Веб-сайт дестинации как информационная система

Все это приводит туроператоров и туристские дестинации к необходимости искать новые пути привлечения клиентов и поиска конкурентных преимуществ, которые в современных условиях развития и проникновения цифровых технологий базируются

исключительно на технологических решениях и интеграции всех процессов, сделок и коммуникаций.

Современная коммуникация с клиентом строится на полном отслеживании техническими сред-

ствами всей работы с клиентом, начиная от момента первого звонка в компания с вопросом или первого бронирования, до момента обслуживания и предложения следующей поездки. В данную систему должны быть интегрированы все точки входа и все процессы, а также вся система продвижения с учетом каждого канала коммуникации для оценки эффекта каждого канала продвижения и рекламной площадки с целью оптимизации маркетингового бюджета и повышения конверсии всех видов коммуникации с целевыми потребителями на рынке b2b и b2c.

В целом проведенное исследование позволяет сделать вывод о значительном проникновении цифровых технологий, в том числе Интернета, на туристский рынок и необходимости активного внедрения цифровых технологий в коммуникацию с клиентами и систему продвижения как решающего фактора конкурентоспособности на туристском рынке.

Перспективными направлениями дальнейших исследований интернет-маркетинга и коммуникаций в туризме представляются: выявление зависимости между конкурентоспособностью дестинации и туристского предприятия и системой продвижения турпродукта; разработка методов оценки эффективности инструментов интернет-маркетинга и цифровых технологий в туризме; совершенствование эффективного механизма информационного обеспечения в туризме на основе цифровых технологий.

Список литературы:

1. UNWTO Tourism Highlights. 2018 Edition [Электронный ресурс] // Официальный веб-сайт Всемирной туристской организации UNWTO. – Доступ свободный, по URL <https://www.e-unwto.org/doi/pdf/10.18111/9789284419876> - Яз. англ. – Дата обращения: 15.10.2018.
2. Федеральный закон «Об основах туристской деятельности в Российской Федерации» от 24.11.1996 № 132-ФЗ (в действующей редакции). [Электронный ресурс] // Официальный сайт Федерального агентства по туризму РФ (Ростуризм). Доступ свободный по URL: <http://russiaturism.ru/content/3/section/37/detail/3463/> - Дата обращения 20.10.2018 г.
3. Романова Г.М., Сердюкова Н.К., Романова Л.М., Сердюков Д.А., Салеева Т.В. Оценка эффективности продвижения туристского продукта курортов краснодарского края: монография. – Сочи: РИЦ СГУТиКД, 2014. – 180 с. – Яз. рус.
4. Динамика рекламного рынка. – [Электронный ресурс]. – Доступ свободный по URL: http://www.brand-reclama.ru/pictures/59_2017.png . – Дата обращения 20.10.2018.

5. Пфанштиль Ия Глобальный SMM 2018: статистика, тренды, советы. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа свободный по URL: <https://rusability.ru/internet-marketing/smm-2018-statistika-trendy-sovety/>. – Дата обращения 20.10.2018.

6. Доклад «Российский рынок путешествий. Статистика оффлайна и онлайн». /Б. Овчинников. - Data Insaight, 25 мая 2017 года, Международная конференции TravelHub, г. Москва. - [Электронный ресурс]. Доступ свободный по URL <http://datainsight.ru/etravel2017> - Дата обращения: 20.10.2018.

7. Сергеева Ю. Социальные сети в 2018 году: глобальное исследование. [Электронный ресурс] // Режим доступа: <https://www.webcanape.ru/business/socialnye-seti-v-2018-godu-globalnoe-issledovanie/>, свободный. – Заглавие с экрана. – Дата обращения 10.05.2018 г.

8. Ахмерова В.А., Сердюков Д.А. Анализ современных тенденций продвижения туристского продукта (статья) //Молодежь – науке – VII. Актуальные проблемы туризма, спорта и бизнеса. Материалы Всероссийской научно-практической конференции студентов, аспирантов и молодых ученых, г. Сочи, 20–22 апреля 2016 г. / Отв. ред. к.п.н., доц. К.Г. Томилин. – Сочи: РИЦ ФГБОУ ВО «СГУ», 2016. – С. 66-69. – Яз. рус.

9. Переворкина В.И., Сердюкова Н.К. Сайт туристской компании как инструмент продвижения турпродукта. // Известия Сочинского государственного университета. 2013. №4-1 (27). ISSN 1996-9005 – с.127-131. – Яз. рус.

10. Сердюков С. Д., Сердюкова Н. К. Разработка модели поиска и подбора туристского продукта // Научная дискуссия: инновации в современном мире: сб. ст. по материалам XLVII Международной научно-практической конференции «Научная дискуссия: инновации в современном мире». – № 3 (46). – М., Изд. «Интернаука», 2016. – с. 138-143. (РИНЦ). – Яз. рус.

11. Василькевич Т.Ю., аспирант, Экономический факультет МГУ имени М.В. Ломоносова, г. Москва. Особенности маркетинга туристских услуг в условиях цифровой экономики. - //Материалы Всероссийской научно-практической конференции студентов, аспирантов и молодых ученых «Молодежь- Науке-IX. Развитие сферы туризма, гостеприимства и спорта в контексте повышения уровня и качества жизни населения», 19-21 апреля 2018 г.

12. Информационное обеспечение туризма: учебник [Текст] / Н. С. Морозова, М. А. Морозов, А. Д. Чудновский, М. А. Жукова, Л. А. Родигин. — М. : Федеральное агентство по туризму, 2014. — 288 с.

ОСОБЕННОСТИ СТРАХОВАНИЯ ЧЛЕНОВ СРО В СТРОИТЕЛЬСТВЕ В УСЛОВИЯХ ИЗМЕНЕНИЯ ГРАДОСТРОИТЕЛЬНОГО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА.

Аннотация: в статье проведен анализ изменений в градостроительном законодательстве и связанные с ними новации и изменения в области страхования членов саморегулируемых организаций в строительной отрасли.

Ключевые слова: саморегулируемая организация; саморегулирование; компенсационный фонд; страхование ответственности.

Annotation: the article analyzes the changes in urban planning and construction legislation and related innovations and changes in the insurance of members of self-regulatory organizations in the construction industry.

Key words: self-regulatory organization; self-regulation; compensation fund; liability insurance.

Под саморегулированием бизнеса принято понимать модель регулирования того или иного рынка, при которой «правила игры» устанавливаются, а контроль их выполнения осуществляется самими экономическими субъектами без непосредственного участия государственных институтов. В отличие от модели «свободного рынка» саморегулирование предполагает наличие формализованных «правил игры», включая инструменты принуждения к выполнению этих правил и определенное ограничение свободы участников рынка. С другой стороны эти ограничения вводятся самими участниками рынка без непосредственного вмешательства государства. В этих целях они создают специальные организационные структуры – саморегулируемые организации (далее СРО), которым делегируются соответствующие полномочия.

Взаимодействие СРО и государственных органов обычно основывается на следующих принципах:

- саморегулирование осуществляется в рамках действующего законодательства;
- саморегулирование может в определенных областях полностью замещать госрегулирование;
- стандарты СРО могут, как дополнять и конкретизировать действующие нормы, так и ужесточать их.

Большинство специалистов к преимуществам саморегулирования относят относительную простоту установления правил и адаптации к ним; снижение издержек на соблюдение регуляторных требований, скорость разрешения конфликтов и возмещения ущерба.

В нашей стране задача комплексного развития саморегулирования была поставлена в «Основных направлениях социально-экономического развития Российской Федерации» принятых в 2001г. СРО рассматривались как альтернатива избыточному государственному регулированию и один из инструментов дебюрократизации экономики. С этого момента саморегулирование с разной степенью успеха и глубиной проникновения развивается во многих отраслях экономики и профессиональной деятельности. Развивалась и нормативная база: были приняты общий закон «О саморегулируемых

организациях», а также большое количество подзаконных актов.

Большинство специалистов отмечают, что наиболее последовательно и глубоко принцип саморегулирования в нашей стране реализован в строительной сфере. В 2009 г. было полностью отменено государственное лицензирование в этой области, участники рынка решают вопросы допуска на него и функционирования исключительно в рамках СРО. При этом государство, отказавшись от взаимодействия с отдельными субъектами рынка, постоянно взаимодействует с их саморегулируемыми организациями. Вопросам деятельности СРО в сфере строительства посвящена отдельная глава Градостроительного Кодекса РФ (далее ГрК) и еще целый ряд его положений. На сегодняшний день, по данным Национального объединения строителей, объединяющего саморегулируемые организации в строительстве, в единый реестр внесено почти 300 СРО, в которые входят около 270 тысяч членов. Учитывая сказанное выше, представляется обоснованным предположить, что процессы, происходящие в саморегулировании строительной сферы, будут характерны для других отраслей, по мере развития в ней СРО.

Кроме того, с начала своей массовой деятельности СРО в сфере строительства активно использовали страхование в качестве инструмента защиты имущественных интересов как самих организаций так и их отдельных членов. Страхование в рамках строительных СРО, наряду со страхованием строительно-монтажных рисков, стало важным элементом обеспечения защиты от непредвиденных убытков в строительной сфере и заметным, самостоятельным сегментом российского страхового рынка.

Поскольку с 1.07.2017 г. в полном объеме вступили в силу изменения в ГрК, которые существенно изменяют принципы саморегулирования в строительстве и содержание деятельности соответствующих СРО, представляется важным проанализировать суть и содержание этих изменений, а также их влияние на страхование членов СРО.

Как и ранее выделяются три вида СРО в строительстве, при этом уточнены их названия:

- СРО, основанные на членстве лиц, выполняющих инженерные изыскания (СРО и изыскателей);

- СРО, основанные на членстве лиц, осуществляющих подготовку проектной документации (СРО проектировщиков);

- СРО, основанные на членстве лиц, осуществляющих строительство (СРО строителей).

В отношении каждого вида СРО ведётся отдельный государственный реестр. При этом если организация или индивидуальный предприниматель занимаются несколькими из перечисленных видов деятельности, они обязаны быть членами СРО всех соответствующих видов. Статус СРО определяется рядом обязательных требований, а именно:

- достаточное представительство - для СРО различных видов установлено минимально возможное количество членов.

- наличие утверждённых стандартов деятельности, обязательных в силу законодательных требований;

- создание механизмов компенсации убытков, в первую очередь обязательных компенсационных фондов, подробнее об этих механизмах речь пойдёт ниже.

Пока же целесообразно остановиться на изменениях требований к членству в СРО. Если раньше была возможность вступить в несколько СРО одного вида, сейчас возможно членство только в одной СРО каждого вида. Лица, осуществляющие строительство кроме того должны быть членами СРО, которое зарегистрировано в одном с ним субъекте Федерации. Данные требования укрепляющие связь между конкретным членом и СРО, с одной стороны, облегчают внедрение страховых программ, утверждённых СРО, среди её членов, с другой повышают требования к качеству и эффективности подобных программ.

Для понимания содержания страховых программ в рамках саморегулирования в строительстве рассмотрим цели деятельности подобных СРО. Обобщим требования ГрК по этому вопросу, в частности ч.1 ст.55¹ ГрК к основным целям СРО относит:

- предупреждение причинения вреда вследствие недостатков работ, выполняемых членами СРО;

- повышение качества работ, выполняемых членами СРО;

- обеспечение исполнения членами СРО обязательств по договорам, заключённым с использованием конкурентных способов определения поставщиков в соответствии с обязательными требованиями законодательства Российской Федерации.

Основными средствами достижения первой и третьей целей являются создаваемые СРО компенсационные фонды. Основными, по крайней мере, потому, что их создание предусмотрено ГрК РФ. При этом можно утверждать, что страхование также является эффективным средством достижения указанных целей. Причём опыт показал, что оба эти

инструмента не исключают друг друга, а наиболее эффективны, когда применяются в той или иной комбинации. Анализ целей деятельности СРО в строительстве позволяет утверждать, что основными для них являются виды (договоры) страхования, обеспечивающие компенсацию убытков, причинённых членами СРО, либо сохранность компенсационных фондов СРО. Подобные договоры обеспечивают защиту базовых интересов СРО и их членов и соответствуют их сущностным характеристикам. Именно поэтому мы сосредоточим внимание именно на этих возможностях страховщика, при этом совершенно естественно, что и сами СРО и их члены могут заключать и другие договоры страхования сопутствующие их деятельности как любого хозяйствующего субъекта (например: страхование от несчастных случаев, страхование автотранспорта, добровольное медицинское страхование и т.д.).

Рассматривая далее страхование членов СРО, мы будем опираться на уже имеющийся опыт; принятый Всероссийским Союзом Страховщиков стандарт страхования рисков членов СРО в строительстве; проекты стандартов и других документов которые в настоящее время разрабатывают Национальное объединение строителей и Всероссийский союз страховщиков; а также на собственное понимание того, как изменение законодательства может повлиять на страхование в рамках строительных СРО.

Начнём с обеспечения имущественной ответственности членов СРО за возмещение вреда, причинённого вследствие разрушения (повреждения) объекта капитального строительства; нарушения требований безопасности при строительстве подобного объекта, а также требований к обеспечению безопасной эксплуатации здания, сооружения. Напомним, что в соответствии со ст.60 ГрК РФ СРО в сфере строительства несут солидарную ответственность за вред причинённый в результате работ по инженерным изысканиям, подготовке проектной документации, строительству выполненных их членами. Для выполнения этих обязательств СРО (для обретения своего статуса) должны формировать компенсационный фонд возмещения вреда, а её члены (для обретения своего статуса) обязаны уплачивать взносы в данный фонд. ГрК РФ устанавливает минимальный размер взносов членов различных СРО в зависимости от прогнозируемого объёма их обязательств по исполняемым договорам и минимальный размер всего компенсационного фонда, определяемый как произведение минимального взноса на количество членов СРО, обязанных уплачивать данный взнос. Реальный размер взносов своих членов в компенсационный фонд возмещения вреда каждая СРО устанавливает самостоятельно, при этом он не может быть ниже минимального. В случае снижения вследствие компенсационных выплат или обесценения финансовых активов, реального размера компенсационного фонда ниже минимального значения члены СРО должны

внести дополнительные взносы с целью восстановления размера компенсационного фонда в соответствии с внутренними документами каждой СРО. Подобные положения действовали и до 1.07.2017 г. в связи с чем накоплен определённый опыт использования страхования в качестве дополнительной гарантии возмещения вреда в результате профильной деятельности членов СРО. Дальнейшее развитие данных видов страхования основано на этом опыте и его творческом развитии. В целом в данном случае речь идёт об индивидуальном или коллективном страховании гражданской ответственности за возмещение вреда третьим лицам. Специфика данного страхования заключается в том, что наряду со страхователями и застрахованными, которыми могут быть отдельные члены СРО или организация в целом, а также выгодоприобретателями (пострадавшие третьи лица) в страховых отношениях могут участвовать регредиенты и их страховщики. Под регредиентами в данном случае понимаются собственники зданий и сооружений, концессионеры, застройщики, технические заказчики, которые выплатили компенсацию при причинении вреда в соответствии с действующим законодательством и предъявили регрессные требования к застрахованному лицу. В случае если гражданская ответственность регредиента застрахована и к его страховщику, выплатившему страховое возмещение в порядке суброгации, перешло право требования к застрахованному лицу; этот страховщик может также стать активным участником рассматриваемых нами страховых отношений. Договор страхования гражданской ответственности за причинение вреда членами СРО может заключаться на год, покрывая все случаи нанесения ущерба за этот период, или на «объектной базе». В случае заключения договора страхования на объектной базе страховая защита распространяется на случаи причинения вреда членом СРО в рамках выполнения конкретного договора подряда в отношении определённого объекта капитального строительства. Необходимо обратить внимание на то, что до 1.07.2017 г. члены СРО получали свидетельство о допуске к работам, оказывающим влияние на безопасность объектов капитального строительства, в котором указывался конкретный перечень возможных работ. Страхование гражданской ответственности за причинение вреда соответственно распространялось только на последствия выполнения работ, включённых в указанный перечень. В настоящее время для подтверждения членства в СРО достаточно соответствующим образом оформленной выписки из реестра её членов. То есть каждый член СРО этого вида имеет право выполнять любой не запрещённый законом вид работ по профильному направлению деятельности (инженерные изыскания; проектирование; строительство). Это естественным образом приводит к расширению объёма ответственности страховщика по договорам страхования гражданской ответственности за причинение вреда, что может навредить за собой увеличение страховой премии.

Одной из основных новаций закона, вступивших в силу с 1.07.2017 г. является возложение на СРО обязанности обеспечить исполнение своими членами обязательств по договорам подряда, заключённым с использованием конкурентных способов определения поставщиков (торгов, конкурсов, аукционов), в тех случаях когда использование таких способов является обязательным. Необходимо отметить, что ответственность юридического лица (СРО) за неисполнение или ненадлежащее исполнение другим лицом (членом СРО) обязательств по договору, на заключение которого это юридическое лицо не имеет права и возможности повлиять, является принципиальной новеллой российского законодательства. Риски, связанные с возникновением указанной ответственности, представляются на современном этапе одними из наиболее сложных с точки зрения их оценки. В целях обеспечения этих видов обязательств СРО должны теперь формировать компенсационные фонды обеспечения договорных обязательств. Как и для компенсационных фондов, возмещения вреда законом устанавливаются минимальный размер взносов в компенсационный фонд обеспечения договорных обязательств для различных категорий членов СРО и минимальный размер самого фонда. При этом категории членов СРО (уровни ответственности) зависят от определённого размера обязательств по договорам, которые заключаются с обязательным использованием конкурентных процедур. При этом следует отметить, что до настоящего времени нет однозначного порядка расчёта совокупного размера обязательств по контрактам. В частности закон не определяет, должен ли данный расчёт осуществляться накопительным итогом в течение года, либо учитывать разницу между ценой всех заключённых членом СРО контрактов и ценой контрактов, обязательства по которым выполнены в полном объёме. Скорее всего до того как данная дилемма будет решена на законодательном уровне, СРО будут определять порядок проведения расчёта совокупного объёма обязательств в своих внутренних документах.

Необходимо отменить ряд особенностей данного вида ответственности СРО:

- в отличие от ответственности за возмещение вреда ответственность СРО за неисполнение договорных обязательств её членами носит не солидарный, а субсидиарный характер;
- данный вид ответственности наступает только на основе решения суда;
- при наступлении ответственности возмещается не только реальный ущерб, но и штрафы;
- размер возмещения СРО не должен превышать 25% компенсационного фонда обеспечения договорных обязательств.

Учитывая опыт использования страхования ответственности в качестве дополнительной к компенсационным фондам гарантии при возмещении вреда, СРО в первую очередь применяют тот же механизм и в отношении ответственности по договорным обязательствам. Речь идёт о страховании риска

ответственности за нарушение членами СРО условий договора подряда, заключённого с использованием конкурентных процедур. Поскольку данное страхование является разновидностью страхования ответственности по договору необходимо иметь правовые основания для его проведения. Такими основаниями могут служить положения ГрК РФ, в частности п.2 ч.2 ст.55⁵. Застрахованными лицами в этом случае являются члены СРО, а выгодоприобретателями заказчики по договорам подряда, заключённым путём обязательных конкурентных процедур. В то же время, если договоры страхования ответственности за возмещение вреда, могут заключаться как на годовой, так и на объектной базе, то страхование ответственности за выполнение договора в отношении каждого отдельного договора подряда, заключённого с использованием конкурентных процедур. Исходя из уже сформировавшейся практики, договорами данного вида покрывается только реальный ущерб, причинённый заказчику. Он может включать в себя затраты на проведение новой конкурентной процедуры; аванс (часть аванса) полученный застрахованным членом СРО и подлежащий возврату вследствие неисполнения обязательств по договору подряда и т.п. При этом факт возникновения обязанности страхователя возместить ущерб вследствие неисполнения обязательств по договору подряда, а причиной неисполнения этих обязательств должно быть банкротство Страхователя. С учетом того, что в соответствии с утвержденным ВСС стандартом признаются указанные выше судебные решения, принятые не только в период страхования, но и в течение 24 месяцев после его истечения, договор страхования должен содержать оговорку о наличии/отсутствии данного расширительного периода.

Помимо этого договор страхования ответственности за исполнение договорных обязательств членами СРО в строительстве содержит ряд исключений из страхового покрытия. К безусловным исключениям относятся: неисполнение обязательств заказчиком; преднамеренное банкротство страхователя; последствия действий властей. Кроме того, принятый ВСС стандарт предусматривает определенную вариативность в виде условных исключений из страхового покрытия (то есть таких, которые применяются или не применяются по соглашению сторон). К ним относятся: неисполнение обязательств в результате неблагоприятной рыночной конъюнктуры; неисполнение обязательств по работам/услугам, не требующим членства в СРО; неисполнение обязательств перед страхователем банковских и некредитных финансовых организаций; косвенные убытки выгодоприобретателя.

Кроме договора страхования ответственности за выполнение членами СРО договорных обязательств всё более широкое применение находят договоры страхования финансовых рисков, возникающих у членов СРО вследствие нарушения условий договора подряда, заключённого с использованием обязательных конкурентных процедур. Страхователями по таким договорам могут

выступать как отдельные члены СРО, так и сами СРО. По договору может быть застрахован финансовый риск члена СРО – страхователя, а также риски всех членов СРО, внесших взносы в компенсационный фонд обеспечения договорных обязательств застрахованного лица. Застрахованным является риск возникновения у Страхователя/ Застрахованных лиц непредвиденных расходов в связи с обязанностью внести дополнительный взнос в компенсационный фонд обеспечения договорных обязательств в результате неисполнения Страхователем/ Застрахованным лицом договора подряда, заключённого с использованием конкурентных процедур. Страховая сумма чаще всего устанавливается в размере $\frac{1}{4}$ размера компенсационного фонда, как предельный размер единичной выплаты из такого фонда.

С учётом особенностей расчёта возмещения из компенсационного фонда в него включается не только прямой ущерб заказчику, но и наложенные на нарушителя договора штрафные санкции. Страховым случаем является возникшая у членов СРО обязанность внести дополнительный взнос в компенсационный фонд обеспечения договорных обязательств. Причем обязанность эта должна основываться на вступившем в силу решении суда о взыскании средств для обеспечения договорных обязательств в пользу заказчика по договору подряда.

В настоящее время Национальное объединение строителей (НОСТРОЙ) стандарты своей деятельности. В частности проект стандарта «Обеспечение саморегулируемой организацией имущественной ответственности деятельности своих членов» (СТО Нострой 5.3-2018), размещённого на официальном сайте Национального объединения строителей. В данном проекте устанавливается, что страхование является одним из способов обеспечения имущественной ответственности членов СРО наряду с формированием компенсационных фондов. Конкретно такими являются уже перечисленные выше:

- страхование ответственности членов СРО за возмещение вреда;
- страхование ответственности членов СРО за исполнение договорных обязательств;
- страхование финансовых рисков членов СРО.

Решение о том, какие из указанных видов страхования использовать принимает каждая СРО своим внутренним документом. В этом же документе устанавливаются основные положения, которые должны включаться в договоры страхования: объект страхования; страховой случай; объём страхового покрытия; страховая сумма; порядок и условия выплаты страхового возмещения. Дальнейшая деятельность по страхованию членов СРО строится на основании и в рамках указанного документа.

Литература:

1. Градостроительный кодекс РФ.
2. Федеральный закон от 01.12.2007 №315-ФЗ «О саморегулируемых организациях».
3. Стандарты НОСТРОЙ http://nostroy.ru/standarts-snip/standarty_sro/
4. Забелин А.В. Правовое регулирование института саморегулируемых организаций: общий и отраслевой подходы / «Законы России: опыт, анализ, практика». 2016. № 1. С. 97-102.
5. Мельникова Д.А., Мельников Р.В. О кризисе системы СРО в области инженерных изысканий. В сборнике: «Водосбережение, мелиорация и гидротехнические сооружения как основа формирования агрокультурных кластеров России в XXI веке». Сборник докладов XVIII международной научно-практической конференции: в 3-х томах. 2016. С. 80-84.
6. Усов Д.А. Анализ внедрения системы саморегулирования в строительный комплекс России и его последствий / Научные труды КубГТУ, 2016, №8, с.225-234.

Chupryna Iu.A.,

*Ph.D., associate professor of construction management,
Kyiv National University of Construction and Architecture*

Chupryna Kh.N.

*Ph.D., associate professor of information technology,
Kyiv National University of Construction and Architecture*

CONCEPTUAL APPROACH TO THE FORMATION OF A BUILDING DEVELOPMENT POLICY WITH THE USE OF BIM-TECHNOLOGIES

Чуприна Юрій Анатолійович,

*кандидат технічних наук, доцент кафедри менеджмент в будівництві,
Київський національний університет будівництва і архітектури*

Чуприна Христина Миколаївна

*кандидат технічних наук, доцент кафедри інформаційних технологій,
Київський національний університет будівництва і архітектури*

КОНЦЕПТУАЛЬНИЙ ПІДХІД ДО ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИКИ РОЗВИТКУ БУДІВНИЦТВА З ЗАСТОСУВАННЯМ BIM-ТЕХНОЛОГІЙ

Summary: An informational approach to the development of construction projects opens up new opportunities for saving resources, however, one of the main problems of implementing BIM-technologies in design organizations of Ukraine is the lack of interest of construction companies, which focus on current problems related to resource constraints. The paper proposes the use of BIM technology to provide information and analytical support for projects in the construction cluster environment at different stages of the life cycle. The advantages of forming cooperation between organizations of different ownership forms on the basis of modeling the economic efficiency of cluster structures and the role of the state in the management of their development are shown. The possibility of using information modeling in determining the strategic priorities of regional development of construction through the identification and use of the economic potential of public private partnerships is described. The scientific value of the paper is to apply information modeling to predict economic indicators of the performance of construction clusters in different conditions on an object model instead of field experiments on a real object. Practical significance is to justify the strategy of regional development of construction.

Key words: *building cluster structure, public private partnership, economic potential, information modeling.*

Анотація. Інформаційний підхід до розробки будівельних проєктів відкриває нові можливості економії ресурсів, проте, однією з основних проблем впровадження BIM-технологій в проєктні організації України є недостатня зацікавленість будівельних компаній, які зосереджені на поточних проблемах, що пов'язані з обмеженістю ресурсів. В роботі пропонується застосування BIM-технології для забезпечення інформаційно-аналітичного супроводу проєктів в середовищі будівельного кластеру на різних стадіях життєвого циклу. Показано переваги формування співробітництва організацій різної форми власності на основі моделювання економічної ефективності кластерних структур та роль держави в управлінні їх розвитком. Описано можливість використання інформаційного моделювання при визначенні стратегічних пріоритетів регіонального розвитку будівництва за рахунок виявлення та використання економічного потенціалу державних приватних партнерств. Наукова цінність статті полягає у застосуванні інформаційного моделювання до прогнозування економічних показників результатів діяльності будівельних кластерів в різних умовах на моделі об'єкта замість натурних експериментів на реальному об'єкті. Практична значимість полягає в обґрунтуванні стратегії регіонального розвитку будівництва.

Ключові слова: *будівельна кластерна структура, державне приватне партнерство, економічний потенціал, інформаційне моделювання.*

Постановка проблеми. Інвестиційно-будівельна галузь є одним із найважливіших елементів економічної системи України. Від її розвитку залежить соціально-економічне становище держави, забезпечення населення необхідним житлом та розширене відтворення основного капіталу підприємств. Сучасний стан галузі потребує нагальних комплексних дій держави щодо підтримки та впровадження інноваційних програм розвитку інвестиційно-будівельного комплексу, які здатні забезпечити підвищення інвестиційної привабливості будівельної галузі.

Для виявлення економічного потенціалу будівельних компаній та забезпечення інформаційно-аналітичного супроводу проектів в середовищі будівельного кластеру в роботі пропонується застосовувати інформаційної моделі будівлі (BIM - Building Information Model). При цьому, однією із основних перешкод впровадженню BIM-технологій в проектні компанії України є неготовність самих підприємств до значних початкових витрат. Особливо це питання стосується невеликих компаній, які зосереджені на поточних витратах і не мають вільних ресурсів на впровадження в свою діяльність інновацій. Перехід до проектування з подальшою реалізацією будівельних проектів із застосуванням BIM в секторі цивільного будівництва України здійснюється досить повільно і лише окремими підприємствами-новаторами. Серед основних причин повільного просування інноваційних технологій є відсутність попиту на BIM з боку замовника та інертність нормативної бази. До того ж інформаційні джерела, що поширені в вітчизняній літературі для навчання інструментарію BIM-комплексів, орієнтовані на інженерів-будівельників високої кваліфікації [10].

Таким чином, роботи, що спрямовані на впровадження програмних комплексів BIM-технологій в нормативну базу, та підготовка спеціалістів до переходу інвестиційно-будівельної галузі на інформаційне моделювання є актуальними, своєчасними і доцільними, оскільки інформаційний підхід в розробці проектів відкриває нові горизонти економії ресурсів. Окрім того, інформаційно-аналітичний супровід проектів з використання BIM-технології забезпечить конкурентоспроможність національної та регіональної економіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання розвитку економічного потенціалу будівельного сектора розглядаються у працях Г.О. Андрусенко, В.І. Благодатного, П. І. Гайдуцького, М.М. Ільчука, М.В. Калінчика, П.М. Макаренка, П.Т. Саблуком, І.І. Червен, В.В. Юрчишина та ін. Дослідженню розвитку інновацій у будівництві присвячено праці І.В. Гончаренко, Е.М. Лібанової, М.Й. Маліка, І.В. Прокопи, Л.Т. Шевчук та іншими

дослідниками. Однак науковці переважно досліджують економічний розвиток будівельних компаній без теоретичних узагальнень питань безпосередньо розвитку економічного потенціалу.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Необхідність кластеризації будівельного сектора економіки, яка являється продовженням кооперації та корпоратизації, обґрунтовується вітчизняними та зарубіжними науковцями Г.К. Броншпаком [2], М.Ф. Кропивко [6], П.Т. Саблуком [8] та іншими дослідниками. Синергетичний ефект при реалізації вдалої стратегії розвитку кластерної структури в змозі забезпечити суттєве підвищення конкурентоспроможності будівельних підприємств-учасників кластеру, як на внутрішньому, так і зовнішньому ринках. Таким чином, формування адресної політики регіонального розвитку будівництва на основі науково-обґрунтованих прогнозів економічної доцільності є одним із напрямків удосконалення механізму управління інвестиційно-будівельними проектами.

Нинішні умови потребують дієвих механізмів створення сприятливих умов для комплексного розвитку будівельних компаній, високоефективного конкурентоспроможного будівельного сектора, гарантування економічної безпеки країни. Вирішення вказаних проблем пов'язано, насамперед, із розробленням систем формування та ефективного розвитку економічного потенціалу будівельних компаній, що базуються на впровадженні BIM-технології і створенні будівельних кластерів на основі державних приватних партнерств

Роль держави у формуванні будівельних кластерів лишатиметься вагомим. Згідно з ДСРР-2020 [4], яка визначає бачення державної регіональної політики на відповідний період змін, що відбулися в розвитку регіонів країни за останні роки, характеризуються трьома взаємозв'язаними тенденціями.

Першою тенденцією є поступово зростаюча концентрація економічної активності як на загальнодержавному, так і на регіональному рівні. На загальнодержавному рівні це проявляється у зосередженні основних ресурсів розвитку в м. Києві, де виробляється понад 20 % ВВП країни, акумулюється половина всіх прямих іноземних інвестицій, зростає чисельність населення за рахунок міграції з інших регіонів. На регіональному рівні існує стійке підвищення концентрації економічної діяльності в обласних центрах та прилеглих районах, у більшості яких зосереджується понад 60 % будівництва, інвестицій та виробництва.

Друга тенденція – нерівномірність розвитку територій, зростання у зв'язку з цим міжрегіональних соціально-економічних диспропорцій, що свідчить про триваючі дивергентні процеси серед регіонів (рис. 1).

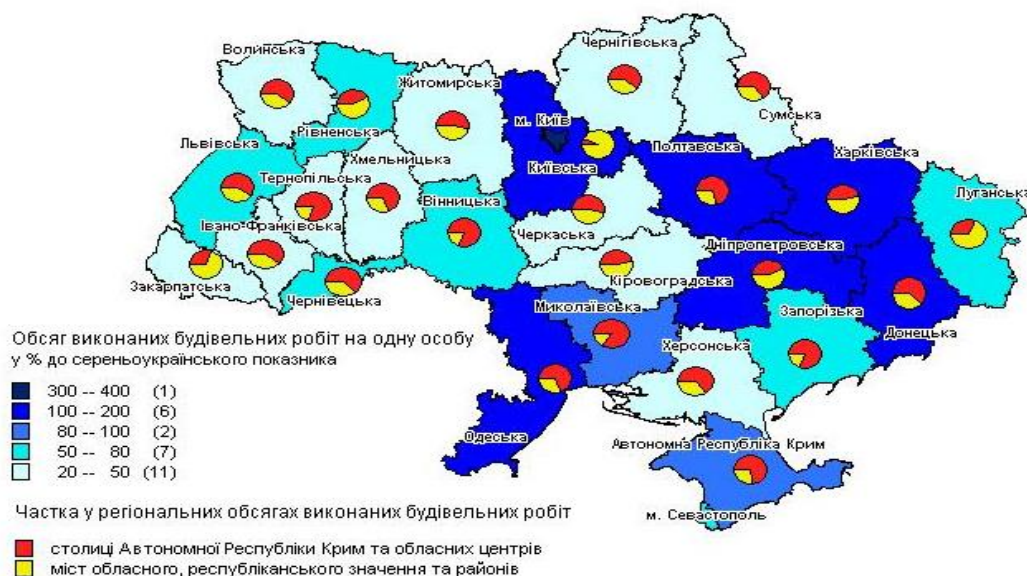

Рис. 1. Карта диспропорцій у будівельній галузі [4]

Слід також відзначити, що зростання міжрегіональних диспропорцій протягом останнього десятиліття стримувалося повільним економічним розвитком країни в цілому. Зростання ролі обласних центрів у загальноекономічному розвитку в довготривалій перспективі буде визначати характер подальшої територіальної диференціації соціально-економічного становища в країні.

Третя тенденція – тривале історичне формування неефективної системи державного управління розвитком і непрозорого механізму фінансового забезпечення регіонів. Значною проблемою є відсутність чітко визначеної державної політики у сфері регіонального розвитку. Застарілий механізм взаємовідносин центру з регіонами та регіонів між собою поглиблює недосконалість системи територіальної організації влади. Формування ефективного і прозорого механізму фінансового забезпечення регіонального розвитку потребує врахування всіх складових, що визначають специфіку розвитку кожного регіону. Такий підхід визначає формулювання цілей регіонального будівельного кластеру державних приватних партнерств (ДПП).

Урахування зазначених в ДСРР-2020 тенденцій надасть можливість виробити інтегрований підхід до формування і реалізації адресної політики, спрямованої на формування кластерних структур в будівельній галузі, що сприятиме виникненню нової форми конкуренції між його учасниками, заснованої на співробітництві та інноваційному розвитку. Проте, реалізація такої можливості передбачає розробку і впровадження в дію оптимальної стратегії формування і розвитку будівельної кластерної структури та потребує застосування надійних засобів прогнозування, які здатні вчасно адаптувати стратегію підприємств-учасників кластеризації до швидких стохастичних змін життєвого середовища на будь-якому етапі життєвого циклу проекту.

Ринковий механізм господарювання визначає необхідність розв'язання різних задач щодо функціонування будівельних підприємств в умовах невизначеності та ризиків різного характеру. Однією таких задач є визначення з множини альтернатив стратегії регіонального розвитку будівництва в умовах невизначеності попиту та формування виробничої діяльності, яка найкраще задовольнить ринкові потреби. Існують різні підходи до вирішення подібних задач, проте більшість з них працюють при жорстких обмеженнях і мають труднощі алгоритми виявлення оптимальних рішень [1].

У [3] описано методологію визначення коефіцієнта економічної рівноваги підприємства, який передбачає, що попит на продукцію відомий і відношення прибутку до обсягу виробництва стає як для галузі, так і для підприємства. Зазначене обмеження не адекватно відображає як стан галузі, так і стан будівельних підприємств в сучасних умовах. В роботі [7] запропоновано підхід, який ґрунтується на аналізі впливу статистичних характеристик економічних показників на інтегральний показник стійкості підприємства, проте лишаються невирішеними питання, що пов'язані з будівельними проектами, які не мають достатньо аналогів для надійного обґрунтування статистичних характеристик.

В статтях [12, 13, 14] дослідженні питання ефективності інформаційного моделювання. BIM-технологія детально описана [14, 15]. В [7] інформаційне моделювання розглядається не як інструмент, проектувальників, конструкторів та інженерів, а як ефективний метод моніторингу інвестиційно-будівельного проекту. Питання економічної доцільності переходу з САПР (CAD - Computer-aided engineering) на BIM-технологію представлені в [10]. Аналізуючи процес переходу проектної організації від CAD-технологій до BIM,

а також глибину впровадження BIM в виробництво, визначено основні фактори, що визначають успіх впровадження нових технологій [10]:

- 1) організація робочих процесів і системи управління ними в технології BIM;
- 2) наявність стандартів і зводів правил інформаційного моделювання, забезпечують можливість застосування BIM для всіх видів проектів;
- 3) наявність шаблонів оформлення проектів і документації;
- 4) доступ до обчислювальної бази, що відповідає системним вимогам програмного забезпечення;
- 5) наявність спеціального програмного забезпечення, що дозволяє реалізувати підхід інформаційного моделювання в єдиній системі процесного управління проектом;
- 6) формування адміністративної та виробничої структур із залученням персоналу відповідної кваліфікації.

Таким чином, виділяються три напрями вкладення інвестицій для переходу організації від CAD-технологій до BIM:

- 1) реінжиніринг робочих процесів організації і системи управління ними;
- 2) перетворення організаційної структури;
- 3) матеріально-технічне оснащення компанії.

Формування мети і задач дослідження

Метою статті є дослідження особливостей і перспектив впровадження BIM-технологій в діяльність державних приватних партнерств і розробка концептуального підходу до формування адресної політики регіонального розвитку будівництва з застосуванням інформаційної моделі будівлі в середовищі будівельного кластеру.

Для досягнення даної мети сформовані такі задачі:

- дослідити особливості формування державних приватних партнерств на основі створення кластерних структур регіонального рівня;
- показати перспективу впровадження BIM-технологій на різних стадіях життєвого циклу проектів;
- запропонувати концептуальний підхід до формування державних приватних партнерств в будівельні кластери регіонального рівня на основі досліджень результатів обчислювальних експериментів з інформаційною моделлю об'єкта будівництва.

Виклад основного матеріалу статті

Аналіз досвіду впровадження і використання BIM-технологій, який проводиться різними дослідними організаціями та науковими центрами [9, 10, 11] показав, що застосування технологій інформаційного моделювання сприяє скороченню термінів реалізації проектів, покращенню якості проектною документації та виконанню на їх основі будівельно-монтажних робіт і зниженню вартості проектів підтверджується чисельними дослідженнями. Основні переваги і особливості проектування

в таких програмних комплексах, що відображають BIM-принципи, як Autodesk Revit, Allplan, MagiCad, Graphisoft Archicad, Tekla Structures, Bentley Building Designer, САПФІР-3D, визначаються тим, що об'єкт необхідно спочатку «побудувати» віртуально.

Віртуальна реалізація всіх стадій життєвого циклу об'єкта будівництва на інформаційній моделі дозволяє виявити і виключити низку помилок і невідповідностей, що пов'язані з паралельним виконанням робіт на об'єкті великою кількістю людей із різних команд підприємств — учасників кластеру.

Надалі відзначаються переваги, які отримають сучасні українські проектні компанії, при впровадженні а свою діяльність BIM-технологій:

1. Віртуальна модель будівлі.
2. Індивідуальні параметри об'єкта.
3. Якісна проектна документація.
4. Можливість виявлення та усунення неузгодженостей і помилок на різних стадіях життєвого циклу проекту ще до початку реалізації проекту.
5. Можливість проведення обчислювальних експериментів для різних умов на моделі об'єкта замість натурних експериментів на реальному об'єкті.
6. Можливість контролю та управління параметрами стану об'єкта на всіх життєвих стадіях.
7. Паралельне використання інформаційної моделі об'єкта будівництва різними підрядними організаціями при виконанні відповідних робіт.
8. Можливість виконання ремонтних робіт і робіт з реконструкції об'єкта відповідно до експлуатаційних вимог.

Будь-яка будівельна організація прагне мати чітку систему управління проектною діяльністю, що значно сприяє скороченню термінів зведення будівельних об'єктів без втрати якісної складової і без зниження витрат.

Однак оцінка масштабів впровадження BIM-технологій в даний час є проблематичною. На даний момент відсутня не тільки статистика ефективності (будь-якого характеру) застосування технологій інформаційного моделювання, але навіть приблизні дані про те, скільки організацій інвестиційно-будівельної сфери застосовують дані технології і наскільки широко використовуються можливості BIM – тільки для 3D-проекування або більш широко використання можливостей з управління проектною інформацією. Тим часом, проведення такої оцінки слід вважати за необхідне для виявлення повного спектру проблем впровадження і застосування BIM, а також обміну досвідом. У зв'язку з цим слід зробити кроки для дослідження масштабів впровадження BIM-технологій українськими організаціями.

На рис. 2 показано очікуваний ефект, якого може досягти компанія на різних стадіях життєвого циклу проекту при застосуванні BIM-технологій.

Рис.2. Концептуальна модель формування будівельного кластеру з урахуванням очікуваного ефекту

Для того, щоб ВІМ-технологія проявила весь свій потенціал, необхідно детально і всебічно спланувати процедури впровадження. Від того, наскільки глибоко буде впроваджена технологія і якого рівня зрілості в компанії вона досягне, залежить фінансова віддача від її застосування.

Надалі, в роботі, надано характеристику інвестицій, яких потребує впровадження ВІМ-технології.

1. *Інфраструктурні інвестиції* призначаються на закупку офісної техніки, програмного забезпечення, на навчання та інші витрати, що пов'язані з підтримкою і розвитком бізнесу. Тут потрібно виявити витратні статті, які не можна безпосередньо прив'язати до технології інформаційного моделювання. Зокрема, в бюджет великої компанії завжди закладаються гроші на навчання, незалежно від того, пов'язано навчання з ВІМ або з іншого області знань.

2. *Проектні інвестиції* пов'язані зі зміною проектного управління та модернізацією робочих процесів. Цей тип інвестицій не піддається фінансовій оцінці і пов'язаний, в першу чергу, з додатковим часом, що витрачається виконавцями, і іншими ресурсами, що не підлягають чисельній оцінці.

3. *Довгострокові інвестиції* необхідні для розробки стандартів, шаблонів, бібліотеки, до-

сліджень і моніторингу, розширення штату за рахунок нових фахівців, інвестицій в нову корпоративну культуру, що враховує ВІМ-процеси, та інші стратегічні вкладення. Ці витрати також складно пов'язати з конкретним часовим проміжком і певним проектом щоб оцінити в грошовому еквіваленті.

Не всі переваги, які отримує компанія в результаті впровадження ВІМ на кожному рівні організації підлягають чіткій оцінці. До того ж різні компанії несуть різні якісні та неоднорідні за характером витрати. До таких переваг відносяться ефективність витрат ресурсів, скорочення непотрібних операцій і часу роботи над проектом, поліпшення якості проекту. Окрім того, якщо підприємство продовжує аналізувати здоров'я бізнесу, спираючись на традиційні показники, такі як прибутковість, фактори ризику, кількість претензій, число виграних і програних тендерів, повторних проектів з кожним клієнтом, то внесок ВІМ не вийде виокремити з сукупності всіх факторів, що впливають на бізнес. Нарешті, оцінка переваг залежить від того, наскільки повно організація використовує ВІМ-технологію. Про високі ROI зазвичай говорять компанії зі зрілою ВІМ-культурою, яка охоплює більшу частину робочих процесів організації. У якийсь момент вони повністю трансформують свій бізнес-процес, і питання про додаткові переваги

BIM більше не виникає. При цьому лише 20% компаній, де BIM використовується на поверхневому рівні, можуть похвалитися високим рівнем рентабельності інвестицій ROI (від англ. return on investment). Тому обґрунтовувати обсяг інвестицій, як це відбувається при підрахунку ROI, неможливо.

Багатьма учасниками інвестиційно-будівельної сфери визнано, що проектування і подальша реалізація проекту з використанням BIM – це найважливіший і необхідний крок для розвитку інвестиційно-будівельної сфери України на новому якісному рівні.

Основними причинами, що сповільнюють поширення технологій інформаційного моделювання, називають:

- високу вартість початкових вкладень, пов'язаних із закупівлею обладнання та програмного забезпечення;
- дефіцит кваліфікованих кадрів, підготовлених для роботи з BIM-технологіями;
- інфраструктурні проблеми: недоліки нормативної бази та відсутність системи державних стандартів реалізації будівельних проектів з застосуванням технологій інформаційного моделювання на стадії проектування, будівництва і експлуатації.

Для формування будівельного кластеру регіонального рівня інвестиційно-будівельної сфери на основі запропонованого підходу до формування державних приватних партнерств на основі експериментів з інформаційною моделлю об'єкта будівництва, необхідно провести комплексну оцінку соціально-економічного розвитку регіону, що базується на таких основних принципах: комплексність та системність; забезпечення максимальної репрезентативності показників для оцінювання різних аспектів соціально-економічного розвитку регіонів; достовірність вихідних даних при виборі базових показників регіонального розвитку; найповніша адаптація системи використовуваних показників та індикаторів до можливостей існуючої статистичної звітності; відповідність системи індикаторів задачам щорічного моніторингу і прогнозування соціально-економічного розвитку регіонів; досягнення максимальної інформативності результатів оцінки рівня розвитку регіонів з позицій прийняття адекватних рішень на регіональному і територіальному рівнях державного управління; сполучення загальноекономічних індикаторів з показниками, що відображають результативність діяльності органів влади регіонів України щодо вирішення найважливіших економічних і соціальних проблем; значущість для розвитку території; прозорість і простота розрахунку; єдина форма виміру. Отже, стратегічна мета підвищення конкурентоспроможності будівельних виробників має ґрунтуватися не лише на зростанні ефективності виробництва, але урахувати перспективи розвитку регіонів.

Висновки і перспективи подальших досліджень.

1. Проведені дослідження особливостей впровадження BIM-технології при створенні будівельних кластерів що базуються на основі державних приватних партнерств показали, що такий підхід є надзвичайно перспективним з погляду впровадження його в будівельний сектор економіки України

2. Перспектива впровадження BIM-технології на різних стадіях життєвого циклу проектів сприяє скороченню термінів реалізації проектів, покращенню якості проектної документації та виконанню на їх основі будівельно-монтажних робіт і зниженню вартості проектів підтверджується чисельними дослідженнями. Дослідження показали, щоб BIM-технологія проявила свій потенціал, необхідно детально і всебічно спланувати процедури впровадження. Від того, наскільки глибоко буде впроваджена технологія і якого рівня зрілості в компанії вона досягне, залежить фінансова віддача від її застосування.

3. В статті запропоновано концептуальна модель формування будівельного кластеру з урахуванням очікуваного ефекту від застосування BIM-технології. Надано характеристику інвестицій, яких потребує впровадження BIM-технології. Сформовано задачу для подальшого проведення досліджень, а саме комплексної оцінки соціально-економічного розвитку регіону згідно запропонованої концепції.

Список літератури:

1. Астафьева Н. С., Кибирева Ю. А., Васильева И. Л. Преимущества использования и трудности внедрения информационного моделирования зданий // Строительство уникальных зданий и сооружений. 2017. №8. С. 41-62.
2. Броншпак Г. К. Государственная поддержка кластерных инициатив: вертикально интегрированные структуры в АПК / Г. К. Броншпак // Экономика АПК. – 2007. – №4. – С. 45-50
3. Гамаюнова О. С., Гуменова Э. И. Образование в строительной сфере в СПбПУ Петра Великого // Строительство уникальных зданий и сооружений. 2017. №6. С. 18-29.
4. Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2020 року www.rv.gov.ua/sitenew/data/upload/files/1/proj.doc
5. Ісаєнко Д. В. Законодавче регулювання діяльності в будівельній галузі. Особливості світового досвіду та Європейського підходу для визначення пріоритетів при формуванні життєвого середовища / Д. В. Ісаєнко // Будівельне виробництво. – 2017. – № 63/2017. – С. 11-15.
6. Кропивко М. Ф. Формування кластерів в агропромисловій сфері регіону / М. Ф. Кропивко, І. О. Белебега, В. В. Бакул // Матеріали Міжнародної наук.-практ. конф. «Макроекономічне регулювання інвестиційних процесів та впровадження стратегій інноваційно-інвестиційного розвитку»: у 3 ч. – К. : РВПС України НАН України, 2008. – С. 39-56.
7. Мамаев А. Е., Шарманов В. В., Золотова Ю.

- С., Свиницкий В. А., Городнюк Г. С. Прикладное применение BIM-модели здания для контроля инвестиционностроительного проекта // Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук. 2016. №1-3. с. 83-87.
8. Саблук П. Т. Кластеризація як механізм підвищення конкурентоспроможності та соціальної спрямованості аграрної економіки /П.Т.Саблук,М.Ф.Кропивко // Економіка АПК. – 2010. – №1. – С. 3-10
9. Талапов В. В. Развитие BIM в странах Бенилюкса // САПР и графика. 2016. №4. С. 64-65.
10. Талапов В. В. Три принципа, лежащие в основе BIM // Компьютер.Пресс. 2016. №8. С. 12-15.
11. Шарманов В. В., Мамаев А. Е., Болейко А. С., Золотова Ю. С. Трудности поэтапного внедрения BIM // Строительство уникальных зданий и сооружений. 2015. №10. С. 109.
12. Becerik-Gerber B., Jazizadeh F., Li N., Calis G. Application areas and data requirements for BIMenabledfacilities management // J. Constr. Eng. Manag. 2012. Volume 138. P. 431-442.
13. DiBernardo S. Integrated Modeling Systems for Bridge Asset Management. CaseStudy // Structures Congress. 2012. P. 483-493.
14. Ding L., Zhou Y., Akinci B. Building Information Modeling (BIM) application framework: the processof expanding from 3D to computable // Automation in construction. 2014. Volume 46. P. 82-93.
15. Gamayunova O., Vatin N. BIM-technology in architectural design // Advanced Materials Research Vols. 1065-1069. 2015. P. 2611-2614.

ЮРИДИЧЕСКИЕ НАУКИ

Дорофеева Л.М.,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри адміністративного,
фінансового та інформаційного права
Ужгородського національного університету

МІСЦЕ МИТНИХ ПРОТОТИПІВ (CUSTOMS BLUEPRINTS) У РЕФОРМУВАННІ УКРАЇНСЬКОЇ МИТНИЦІ ВІДПОВІДНО ДО МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ

У статті проаналізовано підходи до уніфікації діяльності митних адміністрацій в сучасному світі, у тому числі шляхом формування обов'язкових та рекомендованих стандартів у цій сфері, запропонованих Всесвітньою митною організацією та іншими інституціями. З урахуванням євроінтеграційного курсу України увагу зосереджено на додаткових інструментах, якими є митні прототипи, вироблені на основі практики ЄС для допомоги митним службам країн, які мають намір вступу до Спільноти. Визначено місце та роль митних прототипів, які представляють собою певні інструкції для використання митними адміністраціями з метою оцінки рівня діяльності та здійснення власних кроків до вдосконалення.

Ключові слова: митна адміністрація, митна справа, митні прототипи, міжнародні стандарти, модернізація.

Dorofeyeva Liliya

PhD in Law, Associate Professor of the
Department of Administrative, Financial,
and Informational Law of Uzhhorod national university

THE PLACE OF CUSTOMS BLUEPRINTS IN REFORMING OF THE UKRAINIAN CUSTOMS ACCORDING TO THE INTERNATIONAL STANDARDS

In the article it is analysed the approaches to unification of activity of customs administrations in the modern world, including by formation of the obligatory and recommended standards in this sphere offered by the World trade organization and other institutions. Taking into account an eurointegrational course of Ukraine the attention is concentrated on additional tools which are the customs blueprints developed on the basis of practice of the EU for the help to customs services of the countries which intend to enter the European community. Bearing in mind an eurointegrational course of Ukraine the attention is concentrated on additional tools which are the customs blueprints developed on the basis of practice of the EU for the help to customs services of the countries which intend to enter the European community. The place and role of customs blueprints which represent certain instructions for use by customs administrations for the purpose of assessment of level of activity and implementation of own steps to improvement is defined.

Keywords: customs administration, customs affairs, customs blueprints, international standards, modernization.

Постановка проблеми. Основним напрямком розвитку державної митної справи на теперішній час є приєднання до ЄС, що передбачає адаптацію національного законодавства не лише до законодавства даного союзу, але й до міжнародних стандартів, на основі яких він здійснює свою діяльність [1, с. 135].

Відтак, пріоритетом розвитку української митниці сьогодні має стати впровадження міжнародних стандартів діяльності, які вже давно ефективно показали себе у всьому світі. При цьому вчені вказують на їх універсальний характер стосовно суб'єктів та вважають, що такі стандарти можуть застосовуватись у будь-якій демократичній державі шляхом її рецепції, та вважають, що саме на цих засадах сьогодні будується єдиний європейський правовий простір [2].

Дослідженню міжнародних інструментів, покликаних уніфікувати порядок та процедури здійс-

нення митної справи, присвячено багато робіт українських та зарубіжних вчених. Практично не виникає дискусій з приводу основних засад діяльності митних адміністрацій та необхідності приведення національних вимог до стандартів, окреслених в Конвенціях, підготовлених Всесвітньою митною організацією, або рекомендованих Світовою організацією торгівлі. Однак, не менш важливою є проблематика перенесення таких моделей організації та діяльності митних органів у правове поле конкретної країни.

Аналіз останніх досягнень і публікацій. Науковці, які обрали напрямом своїх розвідок проблематику впровадження в Україні кращих практик здійснення митної справи та адаптацію вітчизняного законодавства до міжнародних стандартів, вивчали історичні передумови створення, роль та місце міжнародних організацій, що опікуються питаннями діяльності митних органів та уніфікацією підходів до організації їх

діяльності, сучасні тенденції реформування митних органів та складні аспекти міжнародної взаємодії. Базою для нашого дослідження стали праці таких вчених як І.Г.Бережнюк, Є.В.Гармаш, О.П.Гребельник, С.І.Денисенко, А.І.Калініченко, С.В.Ківалов, О.В.Київець, Ю.В.Коваленко, Б.А.Кормич, С.М.Перепьолкін, В.Д.Приймаченко, В.В.Ченцов, О.В.Чорна, М.Г.Шульга та ряд інших публікацій.

Виокремлення невіршених раніше частин загальної проблеми. Погоджуючись із необхідністю приведення національного законодавства у відповідність до прийнятих у всьому світі моделей функціонування митних адміністрацій, вчені пропонують свої шляхи досягнення такої уніфікації, кожен з яких заслуговує на увагу. Враховуючи обраний Україною курс на євроінтеграцію, та розуміючи складності процесу реформування вітчизняної митної системи, першочерговим завданням вважаємо дослідження тих інструментів, які вироблені саме в рамках Євросоюзу.

Метою статті стало вивчення митних прототипів («customs blueprints») та їх можливого впливу на реформування митних органів України у відповідності до міжнародних стандартів.

Виклад основного матеріалу дослідження. У сучасних умовах глобалізації та взаємного впливу країн на процеси організації і здійснення митної справи стає зрозумілим, що процеси правової конвергенції національних митних систем держав більш ефективні тоді, коли вони здійснюються на основі спеціально укладених міжнародних угод, а в окремих випадках і на основі актів, прийнятих у рамках міжнародних організацій, тобто за рахунок розроблення «єдиних стандартів» поведінки в галузі митного регулювання. Призначеннями таких стандартів стають фактичне оформлення і регламентація митних правовідносин між учасниками митного простору з питань удосконалення організації та управління в митних органах, підвищення рівня погодженості й уніфікації національних митних систем, гармонізації та спрощення митних процедур, боротьби з контрабандою і порушеннями митних правил тощо [3, с. 92.].

У дослідженні принципів адміністративного права підкреслюється надзвичайна увага, що приділяється в європейських країнах уніфікації та стандартизації правил та процедур взаємостосунків органів публічної адміністрації з громадянами, та робиться висновок, що закріплення у національному законодавстві спільних принципів та стандартів дозволяє зблизити національні системи європейських країн з метою найбільш повного забезпечення прав, свобод та інтересів їх громадян [4, с. 146.].

Ні для кого не є секретом, що відмінності в правовому регулюванні митних формальностей у національних правових системах держав істотно ускладнюють транскордонні переміщення товарів у процесі міжнародної торгівлі. Складність митних формальностей, витратність їх проходження учасниками зовнішньоторговельної діяльності є

серйозними нетарифними бар'єрами для міжнародної торгівлі. Вказане викликає необхідність у зближенні правового регулювання митних формальностей у правових системах держав із метою спрощення та прискорення процесу їх проходження [5, с. 61].

Для прикладу можна звернутись до історії питання. Так, у 1976 р. при експорті меблів з Італії до Люксембургу необхідно було 6 разів заповнювати повідомлення про поставку і близько 100 інформаційних бланків, подавати у 3-х примірниках експортну декларацію, кожен примірник якої вимагав відповіді на 40 запитань, а заповнення та перевірка всіх цих документів коштувала експортеру трохи менше, ніж сплата мита, на 5–7 %. Для спрощення митної процедури в ЄС було прийнято так званий «єдиний адміністративний документ». По суті, це митна декларація, яка замінила та скасувала кілька десятків документів, що привело до економії приблизно 70 млрд доларів [6, с. 54].

Сучасне митне законодавство розвинених європейських держав передбачає, насамперед, повне законодавче забезпечення, а також прозорість і простоту процедур митного оформлення та контролю [7, с. 115]. На сьогодні головним міжнародним договором у цій галузі, безумовно, є Міжнародна конвенція про спрощення та гармонізацію митних процедур від 18 травня 1973 р., яка стала для України неофіційним орієнтиром [8]. Розроблена під егідою Ради митного співробітництва Кіотська конвенція охоплює всі питання митного оформлення й митних процедур та фактично представляє собою структурований перелік правил, які за формою поділяються на:

правила стандартні (виконання яких країни, що приєднуються до Конвенції, визнають необхідним для досягнення гармонізації та спрощення митних процедур);

правила стандартні з перехідним терміном (виконання яких визнається необхідним, але практичне впровадження яких потребує певного періоду часу для синхронізації законодавчої бази);

правила рекомендовані (які сприяють досягненню мети конвенції, а їх впровадження вважається бажаним).

Основним результатом послідовного впровадження принципів Кіотської конвенції, має стати спрощення торгівлі, на яке очікують трейдери всього світу. До основних факторів, що мають сприяти такому спрощенню, у першу чергу слід віднести: стандартизацію і спрощення митних процедур; безперервний розвиток і вдосконалення технологій митного контролю; максимальне використання інформаційних технологій; зближення норм митного регулювання та інтересів світової торгівлі.

Крім універсальних договірних норм, що регулюють гармонізацію та спрощення митних процедур, Всесвітня митна організація також здійснює таке регулювання за допомогою норм рекомендаційного характеру, до яких слід віднести Рамкові стандарти безпеки та полегшення світової торгівлі

ВМО, які представляють собою набір вимог до митних адміністрацій і учасників зовнішньоекономічної діяльності та безпосередньо впливають на організацію діяльності митних органів України [9].

Метою Рамкових стандартів є забезпечення питання спрощення та безпеки світової торгівлі шляхом створення єдиного набору міжнародних стандартів (стратегічних напрямів) і досягнення, таким чином, одноманітності та передбачуваності в роботі митних органів різних держав.

До основних напрямків розвитку митної справи віднесено: установлення стандартів, що забезпечують підвищення безпеки і спрощують функціонування міжнародного ланцюга поставок товарів на глобальному рівні; забезпечення комплексного управління міжнародним ланцюгом поставок товарів усіма видами транспорту; зміцнення ролі, функцій та можливостей митних служб у світлі викликів та можливостей ХХІ ст.; зміцнення співробітництва між митними адміністраціями з метою розширення їх можливостей з виявлення операцій підвищеного ризику; зміцнення співробітництва між митними структурами та суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності; сприяння безперервному та безпечному переміщенню товарів у зовнішньоторговельній діяльності. Безперечно, що цілі Рамкових стандартів сприяють подальшому впровадженню принципів Кіотської конвенції, а їх практична реалізація дозволить реально спростити та гармонізувати митні процедури.

Україна проголосила своєю стратегічною метою вступ до Європейського Союзу, що означає і необхідність перенесення стандартів цієї організації у внутрішньодержавне право. Сам факт укладення Угоди про партнерство і співробітництво з Європейськими співтовариствами та їх державами-членами означає, що наша держава взяла на себе, поміж інших й зобов'язання щодо зближення митного законодавства із законодавством ЄС [10, с. 12]. Відтак, звернемось до ще одного інструменту, виробленому ЄС, що покликаний допомогти митним адміністраціям покращити свою діяльність – Митних прототипів («customs blueprints»). В Угоді про Асоціацію між Україною та ЄС наша країна взяла на себе зобов'язання використати цей інструмент у ході реформування митниці, але порядок їх застосування до тепер не формалізовано.

«Customs blueprints» інколи називають на російський манер зводом митних стандартів, однак митні прототипи власне стандартами не являються, вони скоріше становлять методику (схему) перебудови діяльності митних органів з урахуванням умов, що склалися в певній країні. При цьому характерно, що одночасно вони не застосовуються у повній мірі в жодній європейській країні саме через різний стан митних систем. Фахівці порівнюють митні прототипи з настановами у лікуванні, або протоколами лікування, оскільки «customs blueprints» в узагальненому вигляді описують передову практику країн-членів ЄС у митній сфері, і представляють собою список контрольних питань

або показників [11], та переконують, що впровадження в нашій країні митних прототипів може дати набагато відчутніший ефект ніж ризиковані реформи запропоновані урядом [12]; пропонують вважати їх планом дій щодо модернізації митної служби України у відповідності до міжнародних та європейських стандартів [13, с.412].

Досліджуючи питання достовірного відтворення назви, Б.А.Кормич наполягає на тому, що із невірною перекладу починаються непорозуміння щодо способу використання «customs blueprints». Науковець доводить, що поняття «зведені митні стандарти» не відображає сутності цього інструменту, та перекладається скоріше як план, схема, майстер-план щодо митниці. На його думку, «customs blueprints» – це не стандарти у звичайному розумінні – це певна методика та послідовність дій [14]. За допомогою цього інструменту є можливим вирішити низку завдань щодо покращення роботи митних органів, серед яких: оцінка сильних та слабких сторін; виконання аналізу прогалин та потреб; визначення питань, які вимагають розвитку.

Про Митні прототипи заговорили у 1998 р., коли у рамках Стратегії підготовки до вступу до ЄС нових країн-членів були визначені чіткі умови підготовки митного та податкового управління. Експертами було виділено ряд ключових напрямків діяльності (13), підготовлені схематичні методичні рекомендації щодо вивчення потреб реформування митних адміністрацій країн-претендентів та розроблені оперативні інструкції для кожного із таких напрямків. Аналіз прогалин і потреб допомагав ефективно спрямувати допомогу ЄС митним адміністраціям. У 2007 році було вирішено оновити митні прототипи через необхідність врахування нових пріоритетів та викликів, що постали перед митними органами. В результаті, до наявних стратегічних напрямків було дано ще 9, але у продовж року їх кількість оптимізовано до 19.

Митні прототипи визнаються каталізаторами модернізації та представляють собою певні інструкції, вироблені на основі практики Євросоюзу, або еталон для використання митними адміністраціями з метою оцінки рівня діяльності та здійснення власних кроків до кращої митниці. Вони також покликані забезпечити структурованість, послідовність, цілеспрямованість та орієнтованість на пріоритети кожного зусилля в рамках модернізації митних органів, а крім того – чітку мету та співрозмірні результати.

Взаємодія, модернізація, гнучка влада – це не лише процедури, а й фактори зміцнення економіки та інвестиційної привабливості Європи. Експерти доклали чимало зусиль, щоб врахувати різну історію, культуру, структури, системи і методи роботи митних органів в ЄС. Щоб забезпечити застосування могла будь-яка країна, митні прототипи: сформульовані узагальнено, а не спеціалізовано; описують керівні принципи і основні особливості всіх митних функцій та ключових сфер; сприяють гнучкості у всіх напрямках, одночасно забезпечують застосування відповідних шаблонів; а також містять

критерії для оцінювання. Проте, порядок, в якому викладені митні прототипи, жодним чином не визначає рівень їх значимості, яка може змінюватись в залежності від ситуації в кожній окремій країні та її пріоритетів.

Кожен прототип заснований на одному з ключових завдань митної адміністрації. Незважаючи на зв'язки з різними сферами, кожен напрямок є самодостатнім і може бути використаний окремо для проведення оцінки ситуації і поліпшення роботи в обраній сфері, що дозволяє здійснювати цілеспрямоване покращення з використанням мінімальної кількості персоналу та ресурсів.

Ключові напрямки митної діяльності в Митних прототипах представлені наступним чином:

Законодавство. Ціллю є створення прозорої, комплексної та ефективної законодавчої системи, яка дозволить митниці сприяти міжнародній торгівлі, забезпечуючи при цьому безпеку держави і її громадян та захист фінансових інтересів держави.

Організація і управління. На меті - створення сучасної митної адміністрації, орієнтованої на надання послуг, яка буде відповідати міжнародним стандартам та національним стратегічним завданням і яка задовольнить потреби зацікавлених сторін шляхом ефективного управління та стратегічного планування.

Управління кадровими ресурсами. Цей напрямок потребує розробки ефективної системи управління кадровими ресурсами, яка сприяє виконанню стратегії митної адміністрації, відповідає національному законодавству і міжнародним стандартам, та розглядає персонал як найбільш цінний ресурс організації.

Митна етика. Вимагає забезпечення дотримання принципу верховенства права, а також справедливого, неупередженого, чесного, благонадійного і професійного виконання обов'язків персоналом.

Навчання. Передбачає розвиток і здійснення функцій навчання, яка сприяє формуванню стратегії роботи митної адміністрації, ефективної діяльності та стимулювання розвитку співробітників належними засобами.

Комунікації. Дозволяє забезпечити розвиток і реалізацію стратегії комунікації, що забезпечує швидке і зрозуміле надання інформації, а також хороші робочі відносини з усіма зацікавленими особами.

Митні платежі. Метою є розробка і реалізація системи, що забезпечує ефективні оцінку і збір митних платежів за допомогою відповідних процесів, процедур та інструментів для їх нарахування, збору, обліку і адміністрування.

Сприяння торгівлі. Включає розробку і застосування заходів щодо максимального скорочення вартості, часу і вимог щодо документації та даних, які необхідні для виконання митних та інших прикордонних формальностей торговим співтовариством. Розвиток тісного партнерства між митницею

(а при необхідності й іншими державними органами) і трейдерами через впровадження прозорих, рентабельних та ефективних процедур.

Безпека ланцюга поставок. Вимагає забезпечити безпеку по всьому ланцюгу поставок товарів, зберігаючи баланс між заходами безпеки і сприяння міжнародній торгівлі.

Управління ризиками. Передбачає розробку відповідної політики, систем, процедур і правових інструментів для створення ефективної системи управління ризиками, здатної забезпечувати баланс між сприянням торгівлі та функціями контролю.

Контроль на кордоні і всередині країни. Визначає за необхідне розробку та підтримку ефективного і результативного митного контролю в портах, аеропортах, на залізничних станціях, сухопутних кордонах і в разі потреби всередині країни, здатного сприяти потоку торгівлі і в той же час забезпечувати збір доходів та захист громадян. Стратегія контролю на кордоні і всередині країни має забезпечувати належну націленість перевірок, а також наявність необхідних ресурсів.

Слідча і правоохоронна діяльність. Вимагає створення ефективної і раціональної митної служби, здатної виявляти, запобігати і розслідувати факти шахрайства, а також готувати необхідні документи для притягнення правопорушників до відповідальності. Така служба повинна бути досить гнучкою, щоб реагувати на стратегію, засновану на оперативній інформації, володіти новітніми методами цілеспрямованої оцінки ризиків та сучасними технологіями. Обов'язковою умовою діяльності такої служби залишається дотримання національного та міжнародного законодавства.

Митний транзит. Допомогає створенню транзитної системи, заснованої на міжнародній Конвенції про транзит, здатної підтримувати ефективний митний контроль, сприяти законній торгівлі і переміщенню товарів, використовувати сучасні технології і відповідати вимогам митних адміністрацій.

Пост-митний контроль та аудит. Потребує створення ефективної та результативної служби пост-митного аудиту та контролю, яка дала б змогу митній адміністрації виконувати свої завдання (оформлення та контроль товарів, збір платежів) і сприяти при цьому торгівлі.

Право інтелектуальної власності. Вимагає надання допомоги в запобіганні порушенням прав інтелектуальної власності і боротьбі з такими порушеннями, захищаючи таким чином законний бізнес від нечесної конкуренції, а також створення такої системи, яка забезпечувала б дотримання митних аспектів ПІВ за допомогою контролю на кордоні або всередині країни і не створювала б перешкод для законної торгівлі, забезпечуючи при цьому захист від порушення таких прав.

Інформаційно-комунікаційні технології. Сприяють створенню служби інформаційно-комунікаційних технологій (ІТ) і середовища інтегрованої системи ІТ, яка повністю відповідає бізнесстратегії

митної адміністрації, міжнародним стандартам (наприклад, базі стандартів ВМО) і, по можливості, вимогам ЄС.

Інфраструктура та обладнання. Планує створення, обслуговування і розміщення інфраструктури та сучасного обладнання, які відповідають стратегії розвитку митної адміністрації і покращують службову діяльність завдяки застосуванню сучасних технологій.

Митна експертиза. Вимагає створення експертної служби (митної лабораторії або зовнішньої лабораторії з відповідними повноваженнями) для допомоги митниці шляхом встановлення характеристик товарів, здійснення їх класифікації, визначення країни походження і митної оцінки для нарахування необхідних митних платежів, а також для захисту навколишнього середовища і населення країни.

Внутрішній аудит. Покликаний забезпечити для вищого керівництва незалежних і об'єктивних гарантій того, що системи управління ризиками, контролю і адміністрування організації адекватно сплановані і належним чином працюють, а також забезпечити реалізацію консультативної функції, спрямованої на підвищення ефективності та вдосконалення організації, а також на надання допомоги в досягненні її цілей [15].

Як бачимо, представлені 19 напрямків охоплюють всі основні сфери функціонування митних органів та надають схему дорожньої карти для побудови в країні кращої митниці. Прописані в документі кроки митної адміністрації країни-кандидата на вступ до ЄС, або країни, яка має намір вдосконалити власну митну службу, повинні носити системний характер та базуватись на запропонованій міжнародними експертами методології застосування митних прототипів. Тобто, суб'єктом та головним учасником процесу досліджень на основі запропонованого інструменту можуть бути виключно митні органи, які мають можливість реально оцінити поточний стан справ у кожному з ключових напрямків функціонування, виявити прогалини та проаналізувати потреби. На основі такого дослідження та в залежності від виявлених проблемних питань має корегуватись стратегічний план реформування системи митних органів. Важливо, що функціональна перебудова ініціюється і здійснюється безпосередньо митною адміністрацією. На жаль, реалії останніх років не дають підстав говорити ні про комплексний підхід до реформування української системи митних органів, ні про наявність кроків по імплементації митних прототипів, як це було передбачено Угодою про асоціацію з ЄС.

Висновки. Українська митниця давно потребує кардинальних змін, і ця реформа без перебільшення - одна з найбільш очікуваних в суспільстві. Основні засади організації та діяльності митних органів завжди були пріоритетним напрямком дослідження та регламентування з боку міжнародних інституцій у сфері торгівлі, транспорту, фінансів і прав людини. Всесвітньою митною організацією

розроблені міжнародні інструменти, конвенції з основних питань митної справи, а також програми інституціонального розвитку, метою яких є надання підтримки при проведенні реформ та модернізації митних служб. Під егідою ВМО проведено комплексний аналіз діяльності митних адміністрацій по всьому світу та їх кращих практик, завдяки чому вироблені певні стандарти в митній сфері, які вважаються своєрідним еталоном для митних органів країн – членів Організації. Основними принципами, за якими повинні відбуватись митні процедури є прозорість та передбачуваність операцій митного контролю; стандартизація та спрощення митних декларацій і супровідних документів; спрощені процедури для уповноважених операторів; безперервний розвиток і вдосконалення технологій митного контролю; максимальне використання інформаційних технологій; мінімально необхідний митний контроль при дотриманні митних правил; застосування процедур митного контролю, заснованих на аналізі ризиків та аудиті; проведення спільного контролю за участю інших служб на кордоні; партнерство з приватним сектором, зближення норм митного регулювання та інтересів світової торгівлі.

Крім обов'язкових стандартів, Всесвітньою митною організацією вироблені моделі рекомендованої поведінки - Рамкові стандарти безпеки та полегшення світової торгівлі ВМО, які формалізують єдиний набір вимог до митних адміністрацій і учасників ЗЕД та безпосередньо впливають на організацію діяльності митниць для досягнення однаковості та передбачуваності в їх роботі. Головними серед напрямків вдосконалення митної справи виокремлено: установлення стандартів, здатних одночасно забезпечити підвищення безпеки і спрощення функціонування міжнародного ланцюга поставок товарів на глобальному рівні; забезпечення комплексного управління міжнародним ланцюгом поставок товарів усіма видами транспорту; зміцнення ролі, функцій та можливостей митних служб в умовах новітніх викликів; покращення взаємодії між митними адміністраціями для підвищення рівня їх можливостей по виявленню найбільш ризикованих операцій; зміцнення співробітництва між митними органами та бізнесом; сприяння безперервному та безпечному переміщенню товарів в рамках експортно-імпортних операцій.

Додатковим інструментом для вдосконалення діяльності митних адміністрацій виступають митні прототипи, які визнаються каталізаторами модернізації та представляють собою певні інструкції, вироблені на основі практики Євросоюзу, або еталон для використання митними адміністраціями з метою оцінки рівня діяльності та здійснення власних кроків до кращої митниці.

Враховуючи зобов'язання нашої держави щодо використання «customs blueprints» у ході реформування митниці, узяті в рамках Угоди про Асоціацію між Україною та ЄС, пропонуємо розпочати їх комплексне практичне застосування. При цьому надзвичайно ефективним вважаємо запропо-

нований в митних прототипах підхід, коли функціональна перебудова ініціюється і здійснюється «з середини» митного відомства, а не отримує готову матрицю, до якої повинна прилаштувати стару форму, в якій існувала митниця.

Література.

1. Русских Т.В. Концепція норм м'якого права у сфері регулювання митних відносин в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : Одеса, 2015. 176 с.

2. Ківець О. В. Європейські правові стандарти як міжнародно-правова категорія. *Європейські студії і право*. № 1 (5). URL: http://eurolaw.org.ua/publications/ukrainian-journal-of-european-studies/5-2011/44-2011-12-29-14-40-03#_ftn3.

3. Перепьолкін С. М. Міжнародно-правові аспекти митного співробітництва європейських держав: дис. ... канд. юрид. наук. Харків. 2009. 206 с.

4. Пухтецька А. А. Європейські принципи адміністративного права та їх запровадження в законодавстві України: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2009. 214 с.

5. Буаева Н. Э. Правовая характеристика и классификация таможенных формальностей. *Сборник трудов молодых ученых, аспирантов и участников студенческого научного кружка кафедры административного и таможенного права* / под общ. ред. Е. С. Недосековой. Москва: Изд-во Российской таможенной академии, 2012. Вып. 2. С. 58–66.

6. Голубева В. О. Зовнішньоторговельний документообіг та нетарифний протекціонізм у світовій практиці. *Зовнішня торгівля: право та економіка*. 2006. № 1. С. 53–57.

7. Калініченко А. І. Шлях адаптації українського митного законодавства до світових стандартів. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2015. № 1. С. 115–118. URL: http://lsei.org.ua/1_2015/30.pdf (дата звернення 20.08.2018).

8. Міжнародна конвенція про спрощення і гармонізацію митних процедур (Київська конвенція): затверджена Радою митного співробітництва 18.05.1973 р. (у редакції Брюсельського Протоколу 1999 р.). URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_643 (дата звернення 20.08.2018)

9. Рамкові стандарти безпеки та полегшення всесвітньої торгівлі Всесвітньої митної організації від 01.06.2005 р. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/card/976_003. (дата звернення 20.08.2018)

10. *Перепьолкін С. М.* Адаптація митного законодавства України до вимог *acquis communautaire* на прикладі режиму тимчасового ввезення (вивезення). *Митне право*. 2006. № 4. С. 12–18.

11. Тупальський С. Якою має бути українська митниця. *Нове время* від 12 вересня 2017. URL: <https://nv.ua/ukr/opinion/tupalsky/jakoju-maje-buti-ukrajinska-mitnitsja-1839008.html>. (дата звернення 20.08.2018)

12. Митне питання: ризик ускладнення контролю. *Урядовий кур'єр* від 31.08.2016 URL: <https://ukurier.gov.ua/uk/articles/mitne-pitannya-rizik-uskladnennja-kontrolyu/> (дата звернення 20.08.2018).

13. Романенко Г. В. Митні прототипи (CUSTOMS BLUEPRINTS) як орієнтир для модернізації митної служби України. *Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского Серия: «Юридические науки»*. 2010. Т. 23 (62), № 1. С. 408–413.

14. Кормич Б.А. Про customs blueprints, або що не так з митною реформою. *Обозреватель. Жизнь*. URL: <https://www.obozrevatel.com/my/life/40127-pro-customs-blueprints-abo-scho-ne-tak-z-mitnoyu-reformoyu.htm> (дата звернення 20.08.2018).

15. Митні прототипи: шлях до кращої митниці. ЄК ЄС. URL: https://ec.europa.eu/taxation_customs/eu-training/customs-blueprints-pathways-better-customs_en (дата звернення 20.08.2018).

Katsuba R. N.,
doctor of philosophy of law
Dean of DSUIA

Tsurkalenko Y.V.,
post-graduate student DSUIA

Кацуба Роман Миколайович,
кандидат юридичних наук, декан ДДУВС

Цуркаленко Юлія Володимирівна,
аспірант кафедри адміністративного права, процесу та
адміністративної діяльності ДДУВС

RETROSPECTIVE ANALYSIS OF THE CATEGORY «SOURCE OF ADMINISTRATIVE LAW» РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ КАТЕГОРІЇ «ДЖЕРЕЛО АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА»

Summary: Article is devoted to the nature and content of «source of administrative law». The retrospective analysis of different views sources of administrative law is studied. Is conventionally divided into three main stages of development of the science of administrative law. In view of this, the modern category of "source of new administrative law" should be defined. In relation to which, to this day, there has been a bitter controversy among scholars

Key words: the source of law, administrative law, police law, Soviet administrative law, legislative acts, international sources.

Анотація: Стаття присвячена природі та змісту «джерела адміністративного права». Вивчається ретроспективний аналіз різних поглядів на джерела адміністративного права. Який умовно ділиться на три основні етапи розвитку науки адміністративного права. З огляду на які, й повинна бути визначена сучасна категорія «джерела нового адміністративного права». Відносно якої й до сьогодні ведеться серед науковців запекла полеміка.

Ключові слова: джерело права, адміністративне право, право поліції, радянське адміністративне право, законодавчі акти, міжнародні джерела.

Постановка проблеми. В українській адміністративній науці й до сьогодні не існує однозначного розуміння категорії «джерело адміністративного права». Як наслідок, ми маємо не тільки невсучасну полеміку між науковцями, а й подекуди свавілля представників публічної адміністрації, щодо захисту прав і свобод людини й громадянина. Бо не маючи чіткого розуміння джерел адміністративного права, їх видів та ієрархічної побудови, представники публічної адміністрації мають змогу зловживаючи владою використовувати/тракувати певні норми права, які регулюють взаємовідносини між владою та особою, на свою користь.

На нашу думку, для того щоб вирішити цю проблему та у повній мірі зрозуміти сутність категорії «джерело адміністративного права», необхідно проаналізувати її з історичних позицій. Доцільність такого кроку можна пояснити тим, що між джерелами права і рівнем розвитку праворозуміння у суспільстві існує прямий зв'язок, а розуміння цієї категорії формувалося під впливом політичних та ідеологічних течій протягом останніх століть та змінювалося залежно від особливостей історичного розвитку країни. Відповідно, можна погодитися із В. Гессеном, який писав, що лише в історичній перспективі визначається дійсне значення та дійсний розмір явищ і фактів суспільного життя [1, с. 283].

Формулювання цілей статті. З огляду на це,

завданням даної статті бачимо стислий аналіз еволюції поглядів на категорії «джерело адміністративного права» на усіх історичних етапах розвитку вітчизняного адміністративного права, починаючи з епохи поліцейського права та закінчуючи сьогоденням. Що в свою чергу надасть нам змогу показати як ця категорія змінюється в залежності від держави та політичного режиму в якому існує.

Аналіз останніх досліджень. Базовим підґрунтям для написання статті стали праці вітчизняних та європейських науковців, а саме В.Б. Авер'янова, Т.М.Анакіна, В.М.Бевзенко, С.Ю. Боброва, С.В. Ківалова, А.М. Колодія, О.Н.Коростелкіної, А.М. Колодія, А.Т. Комзюка, Т.О. Коломоець, Р.С.Мельника, Н.М. Пархоменко, Ю.Ю. Попова, О.Ф. Скакун, С.В. Шевчука та ін.

Виклад основного матеріалу. Історія розвитку науки адміністративного права, на теренах нашої країни, була доволі не простою. З огляду на це, вважаємо за доцільне її ретроспективний аналіз розуміти не як хронологічну послідовність тих чи інших робіт з даної галузі права, а як органічну зміну напрямлень у науці. Ці зміни умовно можливо розподілити на історичні періоди, інакше кажучи етапи. Ми в свою чергу, спираючись на дисертаційне дослідження І.С.Гриценко, в історії розвитку науки адміністративного права виділяємо три етапи:

- наука поліцейського права (з початку виникнення до 1905 року);
- наука дореволюційного адміністративного права (1905 – 1917),
- радянської адміністративної науки (1917 -1991).

На зміну яким й прийшла сучасна наука адміністративного права, яка виникла в момент здобуття Україною незалежності в 1991 році та триває й досі. Ураховуючи це розглянемо, що собою являла категорія «джерело права» на кожному з трьох зазначених етапів розвитку адміністративної науки, та як вона відповідно відображала державу в якій існувало, та тип відносин між державою та особою.

Етап перший - наука поліцейського права.

Наука поліцейського права зароджується наприкінці XVIII ст. на теренах Російської імперії, до складу якої входили й українські землі. Характеризуючи зазначену країну, необхідно наголосити, що це була держава, в якій урядова діяльність проявлялася у формі свавільного втручання в усі сфери життя суспільства, що призводило до нехтування правами та свободами людини. Особливе місце в якій відводилося поліції, яка з метою підтримання безмежної влади монарха та контролю над підданими, здійснювала так звану поліцейську діяльність. Сфера цієї діяльності поширювалася майже на усі суспільні відносини у державі. Так, ще Д.Деламаєр у «Трактаті про поліцію», який був одним із перших значних наукових праць в цій галузі, виокремлював одинадцять частин «матерії», тобто сфер життя, до яких мала відношення поліцейська діяльність, це – релігія; звичай; охорона здоров'я; харчування; публічний порядок і спокій (мир); дорожнє господарство; торгівля; мануфактура (виробництво); службовий персонал; поденна робота (тобто робота тих, хто продавав свою робочу силу на один день) [2, с. 8]. Тобто, поліцейська діяльність поширювалася майже на усі сфери суспільних відносин в державі, а основне її призначення вбачалося у детальній регламентації діяльності громадян.

Тому доволі логічно, що загальне благо країни вважалося набагато важливіше ніж благо окремої людини, яка розглядалася при цьому майже як неповнолітня, нездатна зрозуміти, у чому полягає її власне благо [3, с. 4]. Держава вважала своїм обов'язком опікуватися над такою людиною, як наслідок, з метою так званою «опіки» представники держави запроваджували численні приписи, зміст яких проникав до усіх аспектів життя людини, тим самим перетворюючи народ на підпорядкований засіб. За вказаних умов, в поліцейській державі стиралася будь-яка межа між сферою індивідуальної свободи і державного втручання [1, с. 6], а відносини між владою та приватною особою набували характеру владовідносин. Характерною особливістю цих відносин, був той факт, що у межах останніх приватні особи наділялися виключно обов'язками, тоді як представники правлячої влади мали по відношенню до населення переважно правами. Інакше кажучи, у

таких відносинах не спостерігався елемент кореспондування прав та обов'язків їх учасників, що, призводило до одностороннього регулювання життєдіяльності приватних осіб, а також систематичного порушення їх прав та свобод поліцією.

З огляду на це, поліцейське право, яке було основою для діяльності поліцейської держави, визначалося, як сукупність норм, які мали характер інструкцій з боку самодержавця для чинів поліції, зобов'язаних вступати у відносини з обивателями, при цьому не мали правил, які зв'язували б чиновника щодо підданих [4, с. 12-13]. Інакше кажучи, поліцейське право у царській Росії XVIII –XIX ст. - це галузь права, яка за допомогою норм поліцейського права, регулювала владовідносини між державою та приватною особою. Зовнішнім вираженням цих норм були джерела поліцейського права.

В свою чергу, з огляду на численні праці науковців того періоду, можливо зробити висновок, що джерелами поліцейського права визнавалися писані та неписані загальнообов'язкові для підданих норми права, за допомогою яких державна влада здійснює безпосереднє управління суспільством, шляхом детальної регламентації економічних, фізичних та духовних інтересів підданих та визначення для них інструкцій та правил поведінки в вказаних сферах. До джерел поліцейського права відносилися: закони, міжнародні договори, норми звичаю та традиції. При цьому закони та міжнародні договори мали однакову юридичну силу, та знаходилися на вищому щаблі в системі джерел поліцейського права, а норми звичаю та традиції, займали місце на нижчому щаблі та використовувалися тільки там, де були відсутні вищезазначені писані норми. Тобто система джерел поліцейського права була побудована наступним чином:

1. Закони та міжнародні договори.
2. Норми звичаю та традиції.

Однак, необхідно зауважити, що норми які містилися у вищезазначених джерелах не мали значення правил, які б зв'язували чиновника щодо підданих, а являли собою характерні інструкції тільки для підданих. При цьому, у юридичній літературі наголошувалося, що відносини між людиною та представниками держави (чиновниками) повністю визначалися за розсудом та сваволею правлячої влади [3]. Тобто, для представників державної влади було звичним діяти за власним розсудом, а не за законом. На нашу думку такий стан доволі точно описував А.Я.Антонович у своїй праці «Курс государственного благоустройства», який зазначав, що одного юридичного порядку було недостатньо для введення народного благополуччя; необхідною є діяльність, що має завданням та джерелом не тільки право, але й благо як сукупність матеріальних та духовних інтересів народу. Така суспільно-господарська діяльність звичайно називається поліцейською, на відміну від юридичної, що має своїм джерелом і завданням право[5, с.211].

Тобто, над цією системою писаних та неписаних джерел поліцейського права знаходився не чим обмежений розсуд монарха та його представників, який

характеризувався стихійністю, невизначеністю та нестійкістю. Та який, відповідно, мав вирішальне значення при здійсненні поліцейської діяльності представниками державної влади, тобто був тим фактором, який обумовлював появу, зміну чи припинення норм права в зазначеній сфері.

Етап другий - наука дореволюційного адміністративного права.

17 жовтня 1905 року у момент проголошення Царем Манифесту про дарування населенню громадянської свободи на засадах справжньої недоторканності особи, свободи совісті, слова, зібрань та спілок, сформувався законодавчий фундамент правової держави. Так, в цьому документі та Основних державних законах Російської імперії, які було викладено у новій редакції у 1906 році, офіційно закріплювалися принцип законності, поділу державної влади та, як наслідок, обмежувалось свавілля адміністрації. А як слушно зазначав, В.К. Колпаков, саме обмеження вільного розсуду адміністрації, тобто свавілля, в її стосунках з людиною є найважливішою ознакою правової держави [6]. Отже, після революційних подій 1905 року існуючі владовідносини змінилися на правовідносини, а царська Росія прийняла обличчя правової держави. Тобто, такої держави в якій право індивідуума постановлено на рівну ступінь з правами держави, як зазначав А.О. Євтихєв, за індивідуумом признані публічні суб'єктивні права, а у порядку їх захисту у суді представники держави та особа користуються однаковими правами [7, с. 10].

В свою чергу, у той час, коли на законодавчому рівні здійснювалися перші кроки на шляху до правової держави, представники науки почали активний процес дослідження адміністративного права, котре поступово замінило поліцейське. Яке, в свою чергу було покликане стати інструментом обмеження вільного розсуду державної влади, шляхом постановки державного управління на правовий фундамент.

Інакше кажучи, адміністративне право з'явившись на історичній арені внаслідок трансформації поліцейської держави у правову, було покликане поставити державне управління на правовий фундамент, обмежити вільний розсуд представників державної влади у її стосунках з людиною, а найголовніше надати кожній особі можливість захисту від неправомірних дій держави.

Отже, поліцейське і адміністративне право корінним чином розділяло неоднакове становище особи в поліцейській та правовій державі, підкреслював А.І.Єлістратов [4, с.38]. Разом з тим, наука адміністративного права, зі слів зазначеного науковця, не цікавилась, подібно науці поліцейського права, інструкціями, що визначають внутрішній розклад адміністративної діяльності, а займалася нормами, які виходять так чи інакше за межі адміністративного механізму - торкаються правового стану громадян. Таким чином, вчені-адміністративісти замість дослідження численних

поліцейських статутів, які регулювали владовідносини у державі, переходять до аналізу правових актів, які регулювали відносини між органами управління та громадянами, розглядаючи останніх як суб'єктів, наділених взаємодіючими правами та обов'язками. Отже, й система джерела адміністративного права корінним чином відрізнялася від системи джерел поліцейського права.

Принагідно зауважимо, що якщо за часів поліцейського права усі нормативні акти називалися законами, то після 1905 року термін «закон» перестав мати своє універсальне значення. Тепер, у зв'язку з фактичним розподілом влади на законодавчу, виконавчу і судову, внаслідок якого, кожна із гілок влади отримала права видавати свої спеціальні, властиві тільки їй нормативні акти, законами називалися винятково акти законодавчої влади.

Безперечно, закони у період з 1905 по 1917 рік, були основним джерелом права, цей висновок витікає із положенням у статті 84 Основних Законів 1906 року, в якій вказано, що Імперія Російська управляється на твердих підставах законів, виданих у встановленому порядку. Про це, писав й А.І. Єлістратов, зазначаючи, що юридичні норми, однією із форм зовнішнього вираження яких й був закон, у сфері державного управління мали вирішальне значення [8, с. 3]. Отже, закони визнавалися головним джерелом адміністративного права.

Однак, говорячи слова В.М.Гессена, урядова влада не обмежувалась реалізацією норм, а й створювала норми, обов'язкові постанови, які видавалися різними органами – як адміністративними, так і органами самоврядування [9, с. 25-26]. Отже й нормативні акти управління містили в собі обов'язкові норми права, тобто були джерела адміністративного права. При цьому, вони мали відповідати законам, а значить мали так званий «підзаконний характер». З цього приводу А.І. Єлістратов писав, що кожен акт управління отримує юридичну силу лише у міру своєї відповідності та не протиріччю закону [8, с. 160]. Доречно зазначити, що адміністративний акт, одним із найпопулярніших назв якого був «указ», шляхом використання котрого встановлювалася, змінювалися чи припинялися юридичні відносини належав до джерела адміністративного права та мав підзаконний характер. Тобто, він знаходився на наступні сходинці після актів законодавства (законів) в ієрархії джерел адміністративного права. А отже, існуюча у межах попереднього історичного етапу система джерел поліцейського права була доповнена підзаконними нормативно-правовими актами.

Досліджуючи джерела дореволюційного права Д.В. Жукова-Василевська наголошувала, що тлумачення законів, яке здійснювалося Урядовим Сенатом при розгляді справ в касаційних департаментах, хоча й не визнавалося державою як джерело права, фактично їм було. Його не визнання

державою в якості джерело права, писав І.Я. Фойніцький, було обумовлено тим, що система права Російської Імперії традиційно відносилася до континентальної правової сім'ї, де судовий прецедент в принципі не визнавався в якості джерела права [10, с. 179]. Однак, Урядовий Сенат на протязі десятиліть наполягав на тому, що його рішення (тлумачення законів) мають обов'язкову силу, посилаючись на статті «Устава Уголовного Судопроизводства», та на статті «Учреждения Судебных Установлений». Так, згідно ст. 933 «Устава Уголовного Судопроизводства», рішення Сенату друкуються до загального відому, для керівництва з метою однакового виконання та застосування закону. Подібне положення було й в 815 статті «Устава Гражданского Судопроизводства», де вказувалося що всі висновки Сенату на прохання про скасування рішень публікуються в загальному зведенні для керівництва з метою однакового тлумачення та застосування закону. Аналізуючи вказані положення та вже сформовану практику рішень Урядового Сенату, П.І. Люблинський наголошував, що вказані рішення фактично були обов'язкові не тільки для суду в який вони направлялися, але й для усіх судів, які розглядали аналогічні справи. Тобто, на його думку за роз'ясненням Сенату закріпилася роль легального тлумачення, а судовими прецедентами, які мали визначальне значення, були ті касаційні рішення, які роз'яснювали чіткий зміст законів [11, с. 209].

Важливо зазначити й те, що в 1911 році була видана книга «История Правительственного Сената за 200 лет», в котрій було сказано, роль вказаного Сенату, була настільки суттєвою, що не було ні одного більш-менш значимого закону, який через певний проміжок часу не був опублікований вже з роз'ясненням Сенату [12]. З цього приводу, Г.Ф.Шершеневич зазначав, що вся задача практики полягала в тому, щоб знайти подібне рішення касаційного суду, тому що у боротьбі з судом, саме посилання на касаційне рішення було визначальною [13, с. 235]. Викладені міркування дозволяють зробити висновки, що судові акти на практиці активно використовували в якості як і офіційного тлумачення закону так і джерела права, при цьому на законодавчому рівні вони не визнавалися джерелом права. Отже, судові акти (судові рішення) не належали до елементів системи джерел адміністративного права.

Підводячи підсумки усьому сказаному зазначимо, система джерел дореволюційного адміністративного права, значно відрізнялася від системи джерел поліцейського права. Тепер вирішальне значення в державному управлінні мав не вільний розсуд представників держави, а нормативний акт, який в свою чергу застосовувався до усіх верст населення однаково, а не вибірково, як це було в добу поліцейського права. Крім цього, внаслідок розподілу влади, з'явилися підзаконні нормативні акти, а саме нормативні акти управління. І хоча вони були не достатньо дослідженими, а

стосовно їх назви постійно велася наукова полеміка, з'явилася розуміння субпідрядності та ієрархічної побудови джерел права. Отже система джерел дореволюційного адміністративного права, виглядала наступним чином:

- закони та міжнародні договори;
- нормативні акти управління;
- норми звичаєвого права.

Етап третій - наука радянського адміністративного права

Наука адміністративного права, після 1917 року, почала розвиватися у принципово іншому векторі. У житті суспільства відбулися докорінні зміни: на місце монархії з усіма її законами, порядками та науковими розробками прийшла нова країна – Радянський Союз, в якій все формувалося та будувалося по-новому під вимоги державно-партійної ідеології. Як наслідок, була повністю зруйнована існуюча система права та відмінені усі закони. А представники радянської влади крізь призму нової державної ідеології почали заново унормовувати всі сфери суспільного життя.

Цей процес не оминув й адміністративне право, бо як наголошував О.Ф.Євтихєв, радянські адміністративно-правові відносини принципово відрізнялися від адміністративно-правових відносин, які існували при інших формах державного життя, і ця різниця полягала у тому, що у радянських адміністративно-правових відносинах особистість підпорядковувалась колективу (державі), що дуже нагадувало принципи організації поліцейської держави [14, с. 196]. На думку вченого, радянське адміністративне право являло собою право перехідної епохи від капіталізму до соціалізму, яке визначало взаємовідносини між особою та державою на засадах своєрідної законності: революційної, пролетарської, комуністичної, яка абсолютно не визнавала ні рівності прав усіх громадян, ні рівності прав особи та колективу [14, с. 195].

Міркування про особливості радянського адміністративного права можливо зустріти й у працях А.І. Єлістратов, який відповідно писав, що радянське адміністративне право являло собою правову субстанцію, що існувала паралельно зі справжнім адміністративним правом, яке є необхідним елементом будь-якої правової держави [15, с. 6].

Отже, радянське адміністративне право набуло характеру своєрідного юридичного інструменту, через використання якого у країні підтримувався тоталітарний режим. Інакше кажучи, радянське адміністративне право, як і дореволюційне поліцейське право, регулювало владовідносини, які виникали у процесі діяльності суб'єктів державного управління, під яким у СРСР розуміли виконавчу і розпорядчу діяльність органів держави, здійснювану в межах їх компетенції, на основі і на виконання законів для безпосереднього практичного виконання під керівництвом КПРС завдань комуністичного будівництва [16, с. 6]. З огляду на це, під адміністративним правом розумілася сукупність юридичних норм, встановлених або санкціонованих державою, які регулювали суспільні відносини у сфері

організаційно-владної (виконавчої і розпорядчої) діяльності органів державного управління, а в передбачених законом випадках і громадських організацій, шляхом визначення прав, обов'язків і відповідальності учасників цих відносин [17, с. 26; 104; 106; 107]. Формами ж вираження вказаних юридичних норм, за допомогою яких радянська держава встановлювала обов'язкові правила поведінки для громадян, державних і громадських організацій, установ, підприємств в галузі державного управління були джерела адміністративного права [18, с. 28].

Доречно зазначити, що серед радянських правників панувала точка зору, згідно з якою дефініції «джерело права» та «форма права» ототожнювалися, тобто під ними однаково розуміли зовнішню форму вираження та закріплення норм права. В свою чергу, здобутки загальної теорії права, без сумніву впливали і на адміністративне право, як наслідок, термін «джерело адміністративного права» ототожнювався з «формою адміністративного права». Прикладом цього, був той факт, що у радянських підручниках з адміністративного права, під терміном «джерело адміністративного права» розумілося форма вираження правових норм, за допомогою яких держава встановлювала загальнообов'язковість правил поведінки громадян, державних та суспільних організацій, установ та підприємств у галузі державного управління [17, с. 28]. Інакше кажучи, джерелами адміністративного права вважалися виключно писані нормативно-правові акти органів державного управління. Це можна пояснити тим, що держава тоталітарного типу не могла допустити того, щоб за рамками її нормативних актів були ще якісь норми права. Право було синонімічним закону – це суть теорії позитивного права, якої підтримувалися науковці та юристи в СРСР [18]. Тобто, радянська правова доктрина повністю заперечувала існування правового звичаю як джерела адміністративного права та будь-яких неформалізованих джерел.

При цьому Карадже-Іскров писав, що поруч з передбаченими у Конституції Союзу та Конституціях союзних республік законодавчими органами, а точніше над цими органами, існував ще один орган, а саме Центральний комітет комуністичної партії, про який не згадується ні в одній Конституції, а раз так то його правовий статус базується на інших обставинах. Вказані обставини можливо віднайти у збірниках законів, закони які одночасно підписувалися головою Ради народних комісарів та генеральним секретарем Комуністичної партії. Крім цього, мали місця акти, видані самостійно Центральним комітетом комуністичної партії, які мали силу формального закону, та могли у зв'язку з цим змінювати та відміняти раніше видані формальні закони. Як правило, рішення Центрального комітету Комуністичної партії являли собою лише загальні директиви для законодавця, який повинен надавати їм силу формального закону. Та при цьому якщо вказане перетворення було відсутнє, то рішення Центрального комітету Комуністичної партії набувало

силу самостійно. Як наслідок, в положеннях про порядок виконання в державних арбітражних судах партійні директиви розглядалися як джерела права [19, с. 148]. Говорячи іншими словами, політичні рішення (рішення партії) фактично знаходилися над усіма нормативними актами держави, які визнавалися джерелами адміністративного права, бо вони в свою чергу могли змінювати закон. А отже, саме рішення партії, а не закон знаходилися на першому місці у системі джерел радянського адміністративного права.

Ураховуючи логіку даної статті, вважаємо за доцільне розглядаючи джерела радянського адміністративного права приділити увагу питанню ймовірності відношення до його джерел судових актів (рішень суду). По-перше зазначимо, що офіційна радянська правова доктрина взагалі заперечувала існування такого джерела права як рішення суду, що зокрема відносилось й до адміністративного права. У протиріччя цьому Л.С. Явич зазначав, що з того що суд був єдиним державним органом, який здійснював правосуддя, не варто робити висновки, що його діяльність обмежувалася виключно правозастосуванням. Бо якщо був відсутній відповідний закон, суд міг заповнити цю прогалину. Судові ж органи внаслідок узагальнення судової практики та винесення вищими судами вказівок, які були обов'язковими для нижчих інстанцій, могли виробляти нові норми права [20, с. 140]. З огляду на вказане, можливо стверджувати, що якщо норми права й містилися в рішеннях суду, то це стосувалося лише актів вищих судових органів.

З цього приводу Я.М. Магазинер писав, що згідно права СРСР особливе значення мали рішення та роз'яснення Верховних судів Союзних республік. Рішення Верховного суду, наголошував науковець, мали силу не тільки для конкретної справи, але й для подальших подібних справ, бо якщо б нижчі суди не зважали на вказані рішення, то їх постанови могли би бути відмінені Верховним судом за скаргою зацікавлених осіб [19, с. 75]. Зазначимо, що приводи для дискусій стосовно відношення роз'яснення Верховного суду СРСР до джерел права надавало саме радянське законодавство, а саме в Конституції СРСР у главі 7, яка була присвячена Верховному Суду СРСР, зазначалося, що з метою утвердження революційної законності на території СРСР до компетенції Верховного суду відносилось надання керівних роз'яснень по питанням загальносоюзного законодавства. Подібна норма була закріплена й в Положенні про Верховний Суд СРСР від 12 травня 1957 року, згідно з якою Пленум Верховного Суду СРСР розглядає питання узагальненої судової практики та судової статистики й дає керівні роз'яснення по питанням застосування законодавства при розгляді судових справ. Не дивлячись на усе вищевикладене, на законодавчому рівні Пленум Верховного суду СРСР не визнався офіційним взагалі джерелом права, та відповідно джерелом адміністративного права. Це було пов'язано з тим, що як ми вже

наголошували, у період радянського союзу усі джерела права зводилися лише до форм вираження зовні державної нормативної волі. Тобто, радянська теорія відмовилась не тільки від актів судових органів, як джерел права, але й від звичаїв та традицій. Лише держава могла творити права, це типовий підхід у тоталітарних країнах.

Підсумовуючи сказане, зазначимо, що концепція радянського адміністративного права безсумнівно відображала ідеологію СРСР, тоталітарної держави: де були відсутні будь-які гарантії прав та свобод особи, а Комуністична партія володіла всеосяжним контролем над усіма сферами життя суспільства та регулювала кожний його аспект. Радянська правова доктрина повністю заперечувала первинність права (природне право), а ураховуючи основний постулат марксистської доктрини – класовий підхід, опиралася виключно на позитивне право. Тому адміністративне право являло собою сукупність адміністративно-правових норм у сфері державного управління, які детально регламентували керівництво держави народом з метою побудови комунізму. Ураховуючи це джерелами радянського адміністративного права були нормативно-правові акти видані державною владою у порядку визначеному законом, які встановлювали обов'язкові правила для громадян та інших суб'єктів в галузі державного управління. А система джерел адміністративного права виглядала наступним чином:

- рішення партії;
- Конституції та закони;
- міжнародні договори;
- підзаконні акти управління.

Висновки. Проведений нами в рамках даної статті ретроспективний аналіз, чітко показує як категорія «джерело адміністративного права» відображає сутність цієї галузі та сутність держави в якій існує. Інакше кажучи між джерелами права, галуззю та державою (формою державного правління та устрою) в якій вони діють, існує взаємозалежність. Більш того, на нашу думку очевидно, що джерела адміністративного права є яскравим показником стану відносин, які виникають при взаємодії держави та особи, принципів на яких вони побудовані та місця прав людини в ієрархічній системі цінностей охоронюваних державою та рівнем розвитку демократії.

З огляду на це, досліджуючи категорію «джерело адміністративного права» в умовах сьогодення, необхідно особливу увагу звертати на вищезазначені чинники, а не трактувати її по аналогії з радянськими правниками. Бо по суті виходить, що змінилися держава, сутність адміністративного права, а подекуди термін «джерело адміністративного права» залишився не змінним-

Список літератури:

1. Гессен В.М. Главные моменты юридического развития России в XIX в. / В.М. Гессен // Право. - 1901. - №6. - стр. 281-298.
2. Мельник Р.С., Бевзенко В.М. Загальне адміністративне право: Навчальний посібник / За заг. ред. Р.С. Мельника. - К.: Ваіте, 2014. - 376 с.
3. Карадже-Искров Н.М. Новейшая эволюция административного права. - Иркутск. 1927. - 38 с.
4. Елистратов А.И. Основные начала административного права. Издание 2-е. - М., 1917. - 294 с.
5. Антологія української юридичної думки. Вб т. / Редкол.: 9 Ю.С.Шемшученко (голова) та ін. Том 5: Поліцейське та адміністративне право / Упорядники: Ю. І. Римаренко, В. Б. Авер'янов, І. Б. Усенко; відп. редактори Ю. І. Римаренко, В. Б. Авер'янов. — К.: Видавничий Дім «Юридична книга». 2003. — 600 с.
6. Колпаков В. К. Адміністративне право: генезис інституалізації / В. К. Колпаков // Вісник Запорізького національного університету: Збірник наукових праць. Юридичні науки. — Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2012. — № 1. — С. 130-139.
7. Евтихийев И.И. Виды и формы административной деятельности // Автореф. докт. дис. М., 1948.
8. Елистратов А.И. Основные начала административного права. - М., 1914. - 333 с.
9. Гессен В.М. Лекции по полицейскому праву. - СПб., 1907-1908. - 220 с.
10. Фойницкий И.Я. Курс уголовного судопроизводства. СПб., 1912. Т.1. С. 179.
11. Полянский Н.Н. Уголовный процесс. Уголовный суд, его устройство и деятельность. М.: Т-во И.Д. Сытина, 1911. - 203 с.
12. История Правительствующего Сената за 200 лет. Т.4. СПб.: Б.и., 1911.-529 с.
13. Шершеневич Г.Ф. Наука гражданского права в России. СПб., 1893. С. 235-236.
14. Евтихийев А. Ф. Основы советского административного права. Х., 1925. - 331 с.
15. Елистратов А.И. Административное право РСФСР / А.И. Елистратов. - Л., 1925 - 224
16. І.М. Пахомов, радянське адміністративне право, загальна частина, 1962 рік.
17. Студеникин С.С. Советское административное право, М. 1949, - с. 308
18. Алексеев С.С. Общая теория права. Курс в 2-х т. Т. 2. М., 1982. С. 208.
19. Магази́нер Я.М. Общая теория права на основе советского законодательства // Правове Положенні про Верховний Суд СРСР
20. Явич Л.С. Сущность права. Д., - 1985.- С. 140.

#10 (38), 2018 część 4
Wschodnioeuropejskie Czasopismo Naukowe
(Warszawa, Polska)
Czasopismo jest zarejestrowane i publikowane w Polsce. W czasopiśmie publikowane są artykuły ze wszystkich dziedzin naukowych. Czasopismo publikowane jest w języku polskim, angielskim, niemieckim i rosyjskim.

Artykuły przyjmowane są do dnia 30 każdego miesiąca.

Częstotliwość: 12 wydań rocznie.

Format - A4, kolorowy druk

Wszystkie artykuły są recenzowane

Każdy autor otrzymuje jeden bezpłatny egzemplarz czasopisma.

Bezpłatny dostęp do wersji elektronicznej czasopisma.

#10 (38), 2018 part 4
East European Scientific Journal
(Warsaw, Poland)
The journal is registered and published in Poland. The journal is registered and published in Poland. Articles in all spheres of sciences are published in the journal. Journal is published in **English, German, Polish and Russian.**

Articles are accepted till the 30th day of each month.

Periodicity: 12 issues per year.

Format - A4, color printing

All articles are reviewed

Each author receives one free printed copy of the journal

Free access to the electronic version of journal

1000 kopii.

**Wydrukowano w «Aleje Jerozolimskie 85/21,
02-001 Warszawa, Polska»**

Wschodnioeuropejskie Czasopismo Naukowe

Aleje Jerozolimskie 85/21, 02-001 Warszawa,
Polska

E-mail: info@eesa-journal.com ,

<http://eesa-journal.com/>

1000 copies.

**Printed in the "Jerozolimskie 85/21, 02-001
Warsaw, Poland»**

East European Scientific Journal

Jerozolimskie 85/21, 02-001 Warsaw, Poland

E-mail: info@eesa-journal.com ,

<http://eesa-journal.com>